

Jakub Balmes

KRITERIO

aneb

umění dospěti

pravdy

Wissen

NÁKLADEM GUSTAVA FRANCLA

Don Jaime Balmes

1810- 1848

JAKUB BALMES

KRITERIO

aneb

umění jak dospěti pravdy

přeložil

JOSEF FLORIÁN

přehlédl a znovu vydal

ALBERT VYSKOČIL

V PRAZE

NÁKLADEM GUSTAVA FRANCLA

1947

I

úvodní úvahy

1. Dobře mysliti. Co to je pravda?

Dobře mysliti, toť poznati pravdu, čili řídití svůj rozum cestou, která vede k pravdě. Pravda je realita věcí. Znáti věci tak jak jsou, toť míti pravdu; znáti je jinak, toť se klamati. Víme, že jest Bůh, a toto poznání jest pravda, protože Bůh opravdu jest. Víme, že změna ročních dob se zakládá na pohybech země kolem slunce, a toto poznání je pravda, protože vskutku slunce řídí roční doby. Víme, že poslušnost zákonů, důvěra ve smlouvy, věrnost přátelům, atd., jsou ctnosti: věděti to, znamená znáti tolikéž pravd; právě tak jako usuzovati, že nevěra, zrada, nevděk, nespravedlnost, atd. jsou dobré a chvály hodné, znamenalo by upadnouti v blud.

Abyste dobře myslili, snažte se poznati pravdu, totiž skutečnost věcí. K čemu by byla pojednání více nebo méně důkladná, nebo více nebo méně hluboká, kdyby myšlenka nesouhlasila se skutečností? Rolník, prostý dělník, kteří znají dobře předměty svého zaměstnání, myslí a mluví lépe o těchto předmětech než filosof, jenž, přiodívaje svou nevědomost abstraktními formulkami, chce učití tomu, co nezná. [1]

2. Různé způsoby poznání pravdy.

Často pravda není nám známa leč nedokonale. Tu se skutečnost představuje našim očím nikoliv taková, jaká jest, ale *neúplná, s přídavky, nebo změněná*. Příklad: v jisté vzdálenosti kráčí zástup lidí; zbraně lesknou se na slunci; ostatek však se nám jeví matně. Víme, že to jsou lidé ozbrojení; je to však nějaké lidové shromáždění? oddíl pravidelného vojska? Které části vojska oddíl ten náleží? To nevíme.

Pravda nám není známa úplna; naše poznání jest nedokonalé: *chybí* nám zřetelné vidění uniformy.

Klamání vzdáleností nebo zcela jinou příčinou, domýšlíme se bezdůvodně, že tito ozbrojení lidé nosí tu neb onu uniformu, uniformu, které nemají. Zase nedokonalost v poznání, protože *přidáváme*, co ve skutečnosti není.

Konečně pokládáme věc za jinou, jako výložky žluté za výložky bílé; tu *zaměňujeme* to, co jest, totiž činíme z toho předmět rozdílný.

Srozumění, jež má pravdu úplnou, jest jako zrcadlo, v němž předměty jsou představovány tak, jaké jsou mimo zrcadlo. Srozumění, které je hříčkou omylu, není již leč kaleidoskopem, který klame zrak, jeví mu obrazy beze skutečnosti. Konečně, nemá-li pravdu leč z části, možno je přirovnati zrcadlům křivým, jež jsou všelijak zvlněna, aby, zobrazující věci skutečné, představovala je jinak než jaké jsou, protože mění rozměry a podobu.

3. Rozdílnost duchů.

Duch zdravý snaží se viděti v předmětech všechno, co obsahují, ale jen to, co obsahují. Jistí lidé mají schopnost viděti mnoho

ve všech věcech; na neštěstí vidí v nich, což tam není, a nevidí, co tam jest. Sebenepatrnější příhoda, lečjaká okolnost poskytují jim hojnou látku k rozprávkám; stavějí, jak se říká, vzdušné zámky. Velcí strůjci plánnů, krasořeční mluvkové!

Jiní jsou stíženi opačnou chybou; vidí dobře, ale málo najednou. Chápu věci jen po jedné straně, a když tato strana se odvrátí, nevidí již nic. Tito duchové jsou náchylni k tvrdohlavosti a rádi se ohánějí průpovídkami. Vesničanům, kteří nikdy nevyšli ze svého kraje, svět končí za čarou jejich obzoru.

Chápání jasné, správné a přesné objímá předmět svého studia úplně; snaží se jej viděti se všech stran, ve všech jeho vztazích. Hovor a spisy lidí takto obdařených vyznačují se svou jasností, svou určitostí a stručností, svou správností. Každým jejich slovem vynikne relief nějaké ideje, a tato idea odpovídá skutečnosti věcí; osvěcují vás a přesvědčují; uspokojují vás úplně. Pravíte se souhlasem a bez výhrady: *je to pravda; má pravdu; rozumně řečeno*. Žádného úsilí netřeba, abychom je sledovali v jejich úvahách. Kráčíte po rovné cestě, T

kde váš průvodce upozorňuje vás na divy, s nimiž se setkáváte. — Ale látka ta je těžko pochopitelná, nesnadná; stezka je temná a hrouží se do útrob země: na tom však nezáleží; váš vůdce zná zatačky cesty; ví, jak zmenšiti únavu, jak zkrátit čas, a drží v ruce pochodně, která osvětluje nejtemnější hlubiny.

4. Každý vyniká ve svém umění podle toho, jak zná všechny jeho složky.

Pravým učencem je ten, kdo si dobyl dokonalé znalosti v řádu vědeckém; v praktickém řádu ve správě života tato znalost vyznačuje mudrce; v pořádání veřejných záležitostí tvoří veliké státníky. Konečně ve všech oborech ten jest nejschopnější, kdo zná nejlépe látku, o níž pojednává, a nástroje, jimiž pracuje. Dodejme, že toto poznání musí býti praktické, že musí objímati až do podrobností všechny pravdy svého oboru, jež jsou nevyhnutelny k úplnému poznání věcí: nuže tyto pravdy jsou četné, i v oborech nejskrovnějších. Příklad: Kdo bude dobrým zemědělcem? Ten, kdo dobře rozezná vlastnosti půdy,

semen a rostlin, nejlepší postupy a nejlepší nástroje k vzdělávání polností; kdo dovede vyvodit ze země nejlepší plodiny s nejmenším nákladem, v nejkratší době a v největším množství; zkrátka, kdo bude mít nejvíce pravd, vztahujících se k zemědělství. — Stejně tomu bude s tesařem, obchodníkem: — ten bude nejzručnější, kdo bude mít největší množství pravd o své práci; kdo bude znáti do základu *skutečnost věcí*, jimiž se zaměstnává.

5. Všem lidem je třeba dobře myslet.

Vidíme, že umění dobře myslet zabírá nejen filozofy, ale všechny lidi, ať je stav jejich jakýkoliv. Srozumění je dar Stvořitelův; dar vzácný, nikoliv však bez nebezpečí; je to světlo, jež nás má vésti ve všech úkonech našeho života. Bdít nad tímto světlem je tedy pro člověka povinností po výtce; kdyby zhaslo, budeme kráčet jen tápajíce. Nenechte tedy svou mysl nečinnou, bojte se, ať neztupí a nezmrtní: ale dobře přikládajíc na její ohniště, dbejte, ať hoří plamenem, jehož čistotu by nic nezakalilo. Tento plamen ať svítí a neoslňuje,

ať ukazuje cestu a zároveň překážky, jimiž je cesta poseta.

6. Kterak třeba učit umění dobře mysliti.

Dobře mysliti jest umění praktické, je-
muž se učíme ani ne tak z pravidel, jako
spíše příklady. Těch, kdož se zabývají tím-
to uměním množíce pravidla a analytic-
ké úvahy, se tážeme, co by myslili o chů-
vě, která, aby naučila děti mluvit a chodit,
užívala by podobné metody? Chci tím říci,
že odsuzuji všechna pravidla? To nemíním.
Ale tvrdím, že třeba jich používati stříd-
mě, bez filosofické domýšlivosti, a zvláště že
třeba, aby byla prostá a praktická. Vedle
pravidla příklad. Dítě pronáší vadně jistá
slova; co dělá matka, aby je opravila? Pro-
náší je, jak náleží, a pak je dává opakovati.
— „Dobře poslouvej... ještě jednou...
nešpul tak pysky; jen zlehka se dotkni pa-
ra jazykem.“ Tu máte příklad vedle příka-
zu; pravidlo a zároveň způsob, jak je uvést
ve skutek.

II

pozornost

Jsou-li prostředky, jež nás vedou k poznání pravdy, jsou též překážky, jež nám zbraňují, abychom se k ní dostali. Umění dobře mysliti nemá jiného předmětu než naučit, jak si posloužiti jednými, a jak odkliditi druhé.

1. Definice pozornosti. Nezbytnost pozornosti.

Pozornost je upjetí ducha na kterýkoliv předmět. Abychom dobře myslili, je třeba nejprve umět býti pozorný. Sekera neseká, není-li k stromu přiložena; kosa je k ničemu v rukou žence, nezasahuje-li stébla s klasy.

Často se předměty představují duchu, aniž ducha upoutávají. Právě tak hledíme, aniž vidíme; posloucháme, aniž slyšíme: znalost takto nabytá jest vždy ledabylá, povrchní, často nesprávná nebo zcela chybná. Nepozorný duch zůstává, abychom tak řekli, mimo dům; nevidí, co se mu ukazuje. Usilujme o to, abychom uvykli pozornosti, ať v ruchu záležitostí, ať v klidu studií. Také jsme mohli často pozorovati, že k chápání nám chybí ani ne tak dostatečná intelligence, jako dostatečná účast našeho ducha, pozornost. Posloucháme nějaké vypravování s pohledem roztržitým, dopouštějíce naší obraznosti, aby tékala jen tak nazdařbůh, přerušujíce vypravovatele tisícem otázek nebo odchylek, jež nemají často nic s věcí společného. Z toho pak následuje, že nám unikají zajímavé okolnosti, že podstatné rysy nedojdou sluchu, a že, chceme-li pak sami vyprávět o té věci, nebo sami přemítati, abychom vynesli soud, představuje se předmět ten naší vzpomínce neúplný a znetvořený. Pochází pak náš omyl z naší neschopnosti, nebo spíš z nedostatečné pozornosti, již jsme vypravovateli věnovali?

2. Výhody pozornosti, škody z jejího nedostatku.

Pozornost rozmnožuje síly ducha neuvěřitelným způsobem; prodlužuje hodiny. Pozorností se člověk bez ustání obohacuje; právě pozornosti dluží za jasnost, přesnost svých idejí; ba dluží jí též za divy paměti, neboť právě ustavičnou pozorností ideje se samy v mozku třídí s pořádkem a methodou.

Kdo nedokáže věnovat věcem leč pozornost rozpačitou, roztržitou, rozptyluje svého ducha na všemožné předměty. Tady zachytí jeden dojem, tam lapne dojem opačný. Fakta bez spojitosti, jež hromadí, jsou daleka toho, aby se navzájem osvětlovala, daleka toho, aby přicházela paměti na pomoc; mísí se, matou a vylučují navzájem. Není četby, rozprávky, podívané, jež by nemohla, byť se zdála sebe bezvýznamnější, poskytnouti nějakého poučení. Pozornost všímá si nejmenších stébélek a je shromažďuje; roztržitost upouští na zem jako brak a odpadek zlato a drahé kameny.

3. Jaká má být pozornost. Duchové těkaví a duchové soustředění.

Mohlo by se myslit, že taková pozornost vyžaduje příliš napjetí; to by byl omyl. Když pravím pozornost, nerozumím tím nijak ulpělost ducha, která se, abychom tak řekli, přilepí na věci; nýbrž klidnou, odpočívající účast, jež dovoluje, aby každá věc měla svou hodinu, a ponechává nám potřebnou pružnost a hbitost, aby mohla přejíti od jedné práce ke druhé. Tato pozornost snáší se zcela dobře s odbočkami nebo s odpočíváním. Vskutku, odpočívati, to neznamená přestati myslit, ale uvolniti se z předmětů pracného studia, a oddati se na čas studiu snadnějšímu. Učenec, který přerušuje krušné výzkumy, aby se chvilkou potěšil půvaby krajiny, libuje si v pozorování úrody, žní, atd.; jest pozorný k pracím rolníkovým, k zurčení pramenů, k zpěvu ptactva; tato pozornost mu mysl rozptyluje, povyráží ho, avšak ani dost málo ho neunavuje.

Dalek jsem toho, abych považoval pozornost za nějakou přísnou a nepřetržitou abstrakci, a proto řadím mezi lidi roztržité

nejen chytače lelků, ale i duchy v sebe pohroužené. Onino se rozptylují na venek; tito se ztrácejí ve svém nitru, v neohrazených hlubinách svého snění. Jedněm i druhým se nedostává náležité pozornosti, totiž takové, již jsme povinni předmětu, kterým se zabýváme. Člověk pozorný má také nejvíce zdvořilosti, způsobnosti a úslužnosti. Zraníte sebelásku těch, jichž nedbáte. Je třeba poznamenati, že úkon zdvořilostní nebo některý úkon opačný jmenují se pozornost nebo nedostatek pozornosti.

4. Vyrušování.

Dodejme, že i sebedlubší studium vyžaduje zřídka kdy takové pozornosti, aby ho nebylo možno přerušit bez vážné škody. S hořkostí si naříkají mnozí na tu neb onu návštěvu nevčas, na nenadálý šramot, který přetíná nit myšlenek. Slabí mozkové! pravé daguerrotypy, jimž sebe lehčí pohyb, nahodilý zásah cizího tělesa stačí, aby vše bylo pokaženo. Tato vada je u některých lidí vrozená, u jiných je to plané upejpání spojené s hraním na hluboké myslitele, a zase naopak u mnoha lidí je to nedostatek

návyku vnitřně se usebrati a soustřediti. Ať jakkoliv, usilujme o to, abychom nabyli pozornosti jak silné, tak pružné. Ať naše koncepce nejsou daguerrovými obrázky, ale malbami řádně podkreslenými. Stane-li se a něco malíře vyruší, odloží své štětce, aby se jich zase chopil, kdy chce, a aby dále pracoval na započatém díle. Zacloní-li mu jeho dílo nějaké cizí těleso, odklidí je, a tím je vše spraveno. [²]

III

volba životní dráhy

1. Význam slova vloha.

Nechť každý se zcela zasvětil oboru, pro který cítí největší schopnost.

Člověk, jenž se věnuje zaměstnání, pro něž není, je jako kolečko přesunuté se svého místa. Trpí a sám nesnáze působí. Chce, aby byl plný vroucnosti a dobré vůle: i v tomto případě jeho úsilí bývají bezmocná nebo výsledky klamou, jeho úsilí. Snad není, kdo by byl někdy nepozoroval smutné výsledky takového přesunutí.

Každý člověk má své zvláštní poslání, a tudíž svou zvláštní hodnotu. Viděl jsem duchy, kteří se vyznamenávali ve vědách morálních a politických, kteří však jevíli pro exaktní vědy zarážející neschopnost.

A nebývá to jen vůči vědám, jejichž předmět jest rozdílný nebo protivný, že se schopnosti liší. Tak na příklad ve vyučování matematice se často stává, že týž žák se jeví jinak schopným v arithmetice, jinak v algebře, jinak v geometrii, některý vyniká v aplikaci, jest však slabý v generalisaci; některý je špatný geometr, stane se však výborným algebristou. Zvláště v dokazování pouček a v řešení úkolů tyto rozdíly nejvíce vynikají. Někdo sestrojuje, činí návrhy a plány s podivuhodnou znalostí, ale zůstává stále na povrchu, a nejde do hloubky; jiný, prostřední v prvních základních cvičeních, generalisuje, odkrývá a dedukuje s úžasným důvtipem. Jedni jsou lidé praktičtí, druzí lidé vědy. Tito jsou pro činnost, oni pro studium.

Když tomu tak v jedné vědě, čím více ve vědách od sebe vzdálených a velmi odlišných! A přece, kde jsou učitelé, kteří pomýšlejí na to, aby pozorovali a vedli děti po cestě, která jim sluší? Cpou nás všechny, abychom tak řekli, do jednoho a téhož kadlubu. Když jde o volbu stavu, myslí se na všechno všudy, vyjma na věc podstat-

nou. Co to žalostných omylů, co to bezduchého kdákání o výchově a vyučování!

A přece oč běží ve volbě životní dráhy? Nejen o úspěch, nejen o nějakou tu výhodu, ale o blaho celého života. Člověk, který sleduje povolání, pro něj jest zrozen, kráčí velkými kroky a nese snadně tíhu dne i horka; raduje se i uprostřed nejtěžších prací. Naopak nešťastník, který po celý život dělá, co jest mu protivno, a pro co není ustrojen, musí zápasiti se svou nechutí, znásilňovati své náklonnosti a přemáhati je, když se ještě nesesmekl k úrovni prostřednosti; co pravím?, než se dostane do těchto míst, bude musit naplniti prázdno svých způsobilostí nadlidským úsilím a nejčastěji nemožným.

Všechno nasvědčuje tomu, že největší počet z těch slavných mužů, jimiž se chlubí vědy a lidstvo, byli by uvázli v prostřednosti, kdyby se nebyli dostali k svému zvláštnímu povolání. Malebranche se oddával studiu jazyků a historie, a nijak zvlášť v nich nevynikal, až u jednoho knihkupce, k němuž vešel náhodou, padlo mu do ruky Descartesovo *Traité de l'Homme*. Otvírá je, projde několik stran, a takové jest jeho po-

hnutí, že je nucen se několikrát přerušit a potlačovati tlukot svého srdce. Od tohoto dne Malebranche se vzchopuje a svou cestu nalézá; za deset let po tom vychází jeho kniha *O hledání Pravdy*. Šťastná náhoda dala Descartesovi jeho nejznamenítejšího žáka. Jako Corregio zvolal před Michel-Angelovým veledílem: I já jsem malířem!, Malebranche zaslechl v sobě hlas: I já jsem filosof!

Podobně se vypravuje o La Fontainovi. Dosáhl svého dvaadvacátého roku, aniž objevil svůj talent tak naivně původní a hluboký. Malherbova óda na zavraždění Jindřicha IV. byla pro něho výzvou bohů. Nuže, kdo nezná neschopnost dobrého La Fontaina, nenapodobitelného La Fontaina k záležitostem světským?

Pravil jsem, že by bylo velmi dobré studovati zvláštní náklonnosti dětí tím, že bychom je uváděli před rozličné předměty, aby bylo možno pozorovati jejich rozvahu, obsažnost, jejich způsob oceňování, usuzování, cítění, než se rozhodnou pro nějakou dráhu. — Opětuji tuto radu. Co drahocenných pokynů by nám dala příroda takto zachycená! Paní Perrierová vypravuje v ži-

votopise svého bratra Blais Pascala, že ještě jako dítě byl při obědě silně zaujat růzností zvuků, jež vydávala stříbrná nádoba, o niž se zavadilo lžicí, podle toho, kam přikládal na nádobu prst, a po dlouhém přemítání napsal malé pojednání o tomto zjevu. Nevěštil-li tento pozorovací duch příštího fysika, který později pokusem v Puy de Dôme měl potvrditi objevy Toricelliho a Galilejovy?

Vaucanson, proslulý konstruktér automatů, kdysi jako chlapec čekal na svou matku v předsíni. Zapomíná na všechno, pozoruje zvědavě a usebraně hodiny, jejichž mechanismus by byl rád poznal, ale nebylo vidět kolečka. Vrátiv se domů, počíná ihned vyrábět z kousků dřeva hodinový stroj. Neprojevili takto vynálezce Hráče na flétnu a Zmije Kleopatřiny svého genia? Opakuji to: nejprostší pojmy zdravého smyslu a zkušenosti jsou opomíjeny a zneužívány při nejdůležitějším rozhodování, při nejdůležitějším úkonu, jímž je výchova mládeže. Opravdu, naše století, tak novotářské, tak smělé pro blud, neodvažuje se již pohleděti na pravdu! - Je tedy tak nesnadno otevřítí oči a

viděti? - A přece napořád se sleduje ve výchově šablona, v kterou nikdo nevěří. A tak už bude svět žít, dokud stavba tak bídne budovaná se nesřítí a nepohřbí pod týmiž troskami i co bylo třeba zachovat, i co bylo třeba zničit.

Tedy ještě jednou: Nechť se každý zcela oddá tomu zaměstnání, k němuž cítí největší schopnosti! Toto pravidlo jest nejvýš důležité; příliš se na ně zapomíná a jsem přesvědčen, že vědy a umění budou poznenáhlu upadati v očích většiny a zůstanou jen majetkem mála zasvěcenců právě proto, že se nebude ve výchově dbáti individuality. Slovo *vloha* znamená pro některé schopnost ke všemu; duch šťastně obdařený pro jednu věc, musí býti nadán stejně pro všechny věci. Omyl základní. Zázračná schopnost v jednom odvětví lidských znalostí může se projevit velmi prostřední nebo zcela nepatrná v oborech druhých. Napoleon a Descartes jsou dva velcí duchové, a přece se sobě nepodobají. Genius válečný nechápe genia filosofie; dobyvatel bude řadit myslitele do počtu těch, jež jmenoval s opovržením ideology.

Bylo by možno napsati knihu o talentech, srovnávaných podle kořenných odlišností. Každému jeho díl síly a slabosti. Je málo lidí, ba možno tvrditi, že jich ani není, jimž se podaří dosíci stejné výše ve všech věcech. Což nás neučí pozorování, že jisté vlohy si odporují a navzájem si škodí? - Vskutku, duch generalisační mívá zřídka kdy přesnost v jednotlivostech. Žádejte od básníka, jenž žije z inspirací a velkolepých obrazů, aby se ztáhl bez úsilí k odměřené pravidelnosti studií matematických!

2. Instikt nám naznačuje dráhu, k níž máme největší schopnost.

K schopnostem, jež nám Stvořitel v různých stupních udílí, přidává nám vzácný instinkt, který nám naznačuje jejich použití. Některý duch si libuje v jistých pracích a vytrvale jich vyhledává; naopak zakouší zase k jiným odpor skoro nepřemohitelný a stále obnovovaný. Neklamejme se, to ho přirozenost uvědomuje, že v prvním případě dostal k tomu vlohu, v druhém, že vlohy k tomu nemá. Tato záliba se podobá chuti. Chuť, není-li pokažena ne-

mocí nebo špatnými zvyky, rozeznává potravu zdravou od nezdravé; tak tomu i s čímchem. Bůh se nemohl o duši postarati méně, než o tělo.

Rodičové, mistři, správcové výchovných a učebných ústavů dobře učiní, když tomuto bodu věnují svou pozornost. Vskutku, co talentů, dobře řízených, bylo by vydalo vzácné plody, a zatím se utloukají v životní dráze, pro niž nebyli určeni!

O tom se může každý sám přesvědčit. Již dítě od svého dvanáctého roku jest s to, aby pochopilo, které práce se mu vedou, v kterých studiích rozvinuje nejvíce schopnosti a ducha.

3. Zkoušky, jimiž se rozeznávají zvláštní schopnosti dítěte.

Ukazujte dětem různé plodiny, znamenitá díla průmyslu a lidského umu; voďte je na místa, kde by se mohl instinkt každého setkat s předmětem své volby. Tato metoda vám bude velmi užitečná; je velmi jistá. Přirozenost takto probuzená odhalí schopnosti, jichž by nejpozornější studium nedovedlo nikdy objeviti.

Důmyslný mechanismus přivábí pozornost skupiny dětí od deseti do dvanácti let. Děti se chvilku diví a pak jdou dále; jediné z nich se zdrží a zamyslí se. Zdá se, že zapomíná na všechno kolem sebe. Zvědavě si věc prohlíží, důmyslně se doptává, rozumí rychle mechanismu, který ho takto zajímá: že by to vše nic nepravilo o pozorovateli?

Čtete vznešenou stránku některého mistra v umění veršů, a mezi vašimi mladými posluchači sedí buď nějaký Lope de Véga, buď nějaký Mélen-dez, Ercilla nebo Calderon. - Vizte, jak oči jim jiskří; dme se jim hrudí; obraznost dítěte se rozplameňuje dchnutím, jemuž samo nerozumí. Promluvil příroda, označuje vám básníka.

Chraňte se však plést se do chodu schopností nebo činiti jim násilí. Ze dvou dětí vynikajících nad ostatní, jež jsou svěřeny vaší péči, snadno byste mohli svou neprozřetelností dáti společnosti dva lidi krajní prostřednosti. Orel i vlaštovka dobře létají, významávajíce se silou a lehkostí svých křídel; přece však nikdy orel nebude létat jako vlaštovka, ani vlaštovka po způsobu krále vzdušných výšin.

Tentate diu quid ferre recusent,
quid valeant humeri.

„Dlouho zkoumejte, co ramena se zdráhají nésti, a co unesou.“ Tuto radu Horácovu spisovatelům dáváme každému, kdo se chce rozhodnouti znalecky při volbě povolání. [3]

IV

o možnosti

1. Třídění úkonů našeho chápání.

Jak se tážeme.

Abych dal svému předmětu všechnu jasnost, jíž se mi zdá schopen, rozdělím úkony našeho chápání ve dvě třídy: v úkony spekulativní (theoretické) a v úkony praktické. Jmenuji spekulativními ty, jež ustávají v poznání, a praktickými ty, jež vedou k činnosti nebo ji určují.

Když prostě jde o poznání něčeho, můžeme klásti tyto otázky: 1. Je tato věc možná nebo není? 2. Jest nebo není? 3. Jaká jest její povaha, jaké jsou její vlastnosti, její vztahy? Pravidla, jimiž možno jasně rozřešiti tyto tři otázky, objímají vše, co se vztahuje k vědě spekulativní.

V každé činnosti je zřejmo, že si určujeme nějaký cíl. Odtud otázky: 1. Jaký je tento cíl? 2. Kterak ho lze nejlépe dosáhnouti?

Prosím snažně čtenáře, aby věnoval pozornost rozdělením, jež předcházejí, aby si je zapamatoval. Usnadní mu porozumění tomu, co bude následovat, a budou mu velmi nápomocny při pořádání myšlenek.

2. Možné a nemožné. Třídění.

Možnost. Idea obsažená v tomto slově je souvztažná s ideou nemožnosti. Vskutku, tvrzení jedné uzavírá v sobě i negaci druhé.

Slova možnost a nemožnost vyjadřují ideje rozdílné, podle toho, zda je aplikujeme na věci o sobě nebo jenom na příčinu, která je může vyvoditi. Přes to tyto ideje mají velmi důvěrné vztahy, jak brzy uvidíme. Pozorovány se zřetelem na bytí nezávisle na jakékoliv příčině, možnost a nemožnost, se jmenují vnitřními. Přijímají jméno vnějších, když běží o příčinu. Přes jednoduchost, zřejmou jasnost této definice, abychom pojali smysl její úplna, jest ne-

vyhnutelno, abyste mne sledovali v různých tříděních, jež hodlám vyložiti v následujících paragrafech.

Podivíte se snad, že jsme definovali nemožné dříve než jsme definovali možnost. Ale trochu uvažujte a uvidíte, že tato metoda jest logická. Slovo nemožnost, ač má smysl negativní, nepředstavuje méně ideu kladnou, ideu kontradikce mezi věcmi, abychom tak řekli, výluky, oposice, zápasu; takže když tato kontradikce zmizí, chápeme možnost. Odtud tyto způsoby mluvy: Je to možné, protože se tomu nic nepřičí (protože se proti tomu nic nestaví), protože není kontradikce. Ať už jakkoliv, poznání nemožného dává poznání možného, et vice versa.

Někteří filosofové rozeznávají tři druhy nemožností: Nemožnost metafysickou, fyzickou a morální. Přijmu za své toto rozdělení, ale připojím k němu novou kapitolu: nemožnost podle zdravého rozumu. Uvidíme později, o co se při tom opírám. Snad by bylo lépe nazvati nemožnost metafysickou nemožností absolutní; nemožnost morální nemožností obyčejnou.

3. V čem záleží nemožnost metafysická neboli absolutní.

Nemožnost metafysická neboli absolutní je ta, jež tkví v samé podstatě věcí; jinými slovy, to neb ono je naprosto nemožno, když jsoucnost toho měla by vzápětí takovouto nesmyslnost: býti a nebýti zároveň. Trojúhelný kruh jest naprostou nemožností, protože by to zároveň kruh byl i nebyl; protože by byl a nebyl trojúhelník. Pět rovná se šesti, toť nemožnost naprostá, protože by pět bylo i nebylo pět. Hřích ctnostný je naprostou nemožností, protože by byl a nebyl by hřichem, atd.,

4. Naprostá nemožnost a božská všemohoucnost.

Co je naprosto nemožné, jinak by nemohlo býti. Když pravíme, že Bůh je všemohoucí, nerozumíme tím nikterak, že by bylo v jeho moci uskutečnit nesmyslné. Jsoucnost a nejsoucnost světa zároveň, jsoucnost a nejsoucnost Boha, hříchů a ctností a jiné nesrovnalosti tohoto druhu, nemohou zřejmě spadat do činnosti všemo-

houcnosti. Jak to velmi důmyslně poznamenal svatý Tomáš, třeba říci, že tyto věci nemohou býti učiněny, nikoliv, že Bůh jich nemůže učiniti. Z toho následuje, že naprostá vniterná nemožnost má vzápětí: naprostou nemožnost vnější; totiž že žádná příčina nemůže vyvoditi to, co samo sebou je naprosto nemožno.

5. Absolutní nemožnost a dogmata.

Tvrzení naprosté nemožnosti zahrnuje dokonale jasnou ideu výrazů, o nichž usuzujeme, že jsou kontradiktorické. Prohlašovali některou věc za nemožnou už proto, že jí nemůžeme pochopiti, to znamená přiznávají se jak k pýše tak k nemohoucnosti našeho rozumu. Vzpomeňme při této příležitosti bláznovství těch, kdož odvrhují jistá tajemství křesťanství, dovozující jejich domnělou nemožnost. Dogma Trojice, dogma Vtělení jsou jistotně nad slabý um člověka; ale co můžeme z naší nemohoucnosti usuzovati? Bůh trojjediný; táž přirozenost a tři rozdílné osoby, jak je to možno? Nevím, ale moje nevědomost nedává mi práva usouditi, že je tu kontradikce. Pochopili

jsme třebas, dříve než o tom něco pronášíme, co to je tato přirozenost, co to jsou osoby v Bohu? nikoliv; a když chci použití svého ducha na věc samu, narážím na neznámo. Co víme o tajemstvích Božství? Víra jest zkouškou, ale též dovršením rozumu; patří to k jeho dobrotě i k jeho moudrosti, že Bůh nechtěl odkliditi zcela přehradu, jež odlučuje tento smrtelný život od okeánu světla a pravdy.

6. Fysická čili přirozená nemožnost.

Fysická čili přirozená nemožnost nastává, když by bylo něco v odporu se zákony přírody. Je přirozeně nemožno, aby kámen, nechaný volně ve vzduchu, se tam udržel; aby voda, ponechaná sobě, nedostávala se do své hladiny; aby těleso, ponořené do tekutiny menší hutnosti, se neponořilo; aby se slunce zastavilo ve svém běhu, atd. atd., protože zákony přírody předpisují pád těles, protože voda vyžaduje hladinu atd. - Bůh, který zřídil tyto zákony, může je zrušit; člověk to nemůže. Co je přirozeně možno Bohu, není možno nikterak tvorů.

7. Jak třeba usuzovati o věci přirozeně nemožné.

Můžeme tvrdit, že to neb ono je přirozeně nemožné, když víme, že je zákon, který se přičí, aby se ta věc stala skutkem, a že tato oposice není rušena nebo neutralisována jiným zákonem. Je zákonem přírody, aby člověk, nemající na čem spočívati, byl přitahován k zemi, protože je těžší než vzduch; ale je jiný zákon, podle něhož těleso, utvořené z různých částí a poměrně celkem méně těžké než prostředí, v němž je ponořeno, se v něm udržuje zavěšeno, nebo vystupuje, i když některá jeho část by byla těžší než okolní vzduch. Tak člověk, sedící ve vzducholodi, vhodně k tomu sestrojené, vystupuje do vzduchu, a zjev ten je dokonale ve shodě se zákony přírody. Jistí hmyzové jsou tak malí, že jejich obrazu již sítnice našeho oka nevnímá, ale na základě zákonů, jimž je světlo podrobeno, směr světelných paprsků může se přizpůsobiti pomocí mikroskopické čočky, že tyto paprsky, vyšedší z pramalounkého předmětu, rozstoupí se při styku se sítnicí, a vyznačí tam obraz mnohem větší než sku-

tečnost; takto nebude přirozeně nemožno, aby jisté bytosti, nepostihnutelné prostému zraku, nejevily se našemu oku ozbrojenému drobnohledem ve značných rozměrech.

Z těchto pozorování vidíme, jak na tom záleží neprohlašovati leda až po zralém prozkoumání a uvážení přirozenou nemožnost toho neb onoho zjevu. Příroda je podivuhodně mocná a většina jejích tajů jest nám neznáma. Kdyby se bylo řeklo v patnáctém století, že přijde doba, kdy pomocí trošky stlačené páry cestující budou projížděti za hodinu vzdálenost, na kterou by v oněch dobách potřebovali více než den, tento fakt byl by prohlášen za *přirozeně* nemožný; a přece dítě, jež cestuje dnes na kolejnicích železné dráhy, chápe, že je unášeno v prudkém běhu zhola přirozenými činiteli. Kdo ví, jaké budou objevy budoucnosti a vzhled světa za šest století? A přece varuji, připouštějme jen zdrženlivě jsoucnost zjevů neobyčejných, a neoddávejme se lehce zlatým snům. Ale chraňme se též prohlašovati nemožným nebo nesmyslným, co šťastný objev může zítra uvéstí ve skutek.

8. Řešení nesnáze se zázraky.

Z těchto pozorování zdá se vyplývati jedna nesnáz, již vyzdvihli nevěřící. Vizte ji tuto v celé její síle: „Zjevy, jež jmenujeme zázraky, jsou způsobeny příčinami neznámými, ale přirozenými; nedokazují tedy nikterak božský zásah, a tudíž nedotvrzují v ničem pravdu křesťanského náboženství.“ Posoudíte, zda jsme ji rozřešili.

Člověk neznámého původu, člověk bez literního vzdělání, ztracený v davu, nemající k tomu, aby na sebe přivábil zraky lidí, naprosto nic, nemající místa, kde by hlavu položil, a člověk ten se představí svému národu, přinášeje mu nauku tak novou, jako vznešenou. Žádají ho, aby jim podal důkazy svého poslání; podává je. K slovu jeho slepí vidí; hluší slyší; jazyk němých se rozvazuje; chromí chodí; nejzastaralejší neduhy pojednou mizí; ti, kdo již již skonávají, ti kdož jsou již nesení k hrobu, vstávají ze svých rakví; ti, kdo sestoupili již před několika dny do své hrobky, kdo šíří kolem sebe otravné výpary hniloby, vstávají zamotáni do umrlčích pláten, a vycházejí z hrobu, poslušni jsouce hlasu, který praví:

Vstaň! Takový je soubor fakt. Opovází se který přírodopysk tvrditi, že zjevy ty se daly působením skrytých přírodních zákonů? Smí někdo viniti z neopatrnosti a lehkověrnosti křesťany, kteří uvěřili, že takové zázraky nemohly se díti bez božského zásahu? Věříte, že časem se najde tajemství křísiti mrtvé, a nikoliv pomocí vědy, ale na zavolání hlasu, který poroučí? Má sejmutí bělma co činiti s náhlým otevřením očí slepého od narození? - Podobají se postupy, jichž používáme, abychom některému ochrnutému údu vrátili pohyb, tomuto: „*Vstaň, vezmi lože své a jdi do příbytku svého?*“ Dají kdy hydrostatické a hydraulické vědy lidskému slovu moc utišovati zuřivost vln, přinutí je kdy, aby se prostřely pokojné pod nohama člověka, který kráčí po jejich vrcholcích jako král po kobercích se stříbrnými třásněmi?

Eh! Co ještě říci, jestliže k tomuto velikolepému svědectví se připojí splněná proctví, svatost života bez poskvrny, povýšenost nauky a čistota morálky; konečně oběť života, hrdinná smrt v mukách a potupách; totéž učení, hlásané beze změny až do konce s jasností, mírností plnou velebnosti; —

až do posledního dechu, který se vyřine v těchto slovech, zanechaných zemi: Láska a odpuštění?

Nikoliv, ať se nám již nemluví o skrytých zákonech, o zjevných nemožnostech; nechť se již nestaví proti zřejmosti to bláznivé slovo: „Kdož ví, jak to bylo!“ Nesnázi tohoto druhu, rozumné, kdyby šlo o jeden fakt osamocený, temný, schopný různých výkladů, nejen že chybí základ, když se z ní činí námitka křesťanství, ale útočí i na zdravý rozum.

9. Nemožnost morální nebo obyčejná.

Morální nebo *obyčejná* nemožnost může se definovati jako to, co jest v protivě s pravidelným během událostí. Tato definice jest schopna četných výkladů. Vskutku, idea, *obyčejný běh* věcí, je tak pružná, ji lze aplikovati na předměty tak různé, že obecně nedovedli bychom o ní říci nic, leda to, že jest jen málo užitečná pro život. Tato nemožnost ostatně nemá žádného vztahu k oběma nemožnostem, absolutní a přirozené; věc morálně nemožná nepřestává býti možnou absolutně a přirozeně.

Poskytneme jasnou a prostou ideu o obyčejné nemožnosti řkouce, že některý fakt jest nemožný proto, že v pravidelném běhu věcí tento fakt se vyskytne velmi zřídka nebo nikdy. Vidím některou velkou osobnost, jejíž jméno a tituly jsou ve všech ústech, a již se prokazuje čest, povinná její hodnosti. Je morálně nemožno, aby jméno to bylo nepravé, aby osobnost ta byla nějakým podvodníkem. - A přece někdy se i tu klameme.

Dodejme, že morální nemožnost může zmizeti zásahem nějaké neobyčejné nebo nepředvídané příčiny, jež mění běh událostí. Příklad: Jakýsi důstojník od píky, velící hrstce vojáků, se pouští do daleké země; přistane na březích neznámých; prostírá se před ním nesmírná pevnina, zalidněná několika miliony obyvatel. Spálí své lodi a velí: Vpřed! - Kam jde? - Dobýti širá království s několika vojáky. - Toť nemožno! Tento dobrodruh je blázen! - Jen pozor! Jeho šílenství je šílenstvím heroismu a genia. Nemožnost se stává historickou událostí. Dobrodruh ten se jmenuje Ferdinand Cortez a jeho šílenství dává Španělsku nový svět.

10. Nemožnost podle zdravého rozumu nevhodně matená s nemožností morální.

Toto slovo nemožnost morální má někdy velmi rozdílný smysl od toho, který jsme mu až dosavad dávali. Jsou nemožná fakta, jejichž naprostou nebo přirozenou nemožnost tvrditi nemůžeme; a přece jsme na tolik jisti, že jsou neuskutečnitelná, že ani nemožnost přirozená ani sama absolutní nemožnost nedovedla by v nás dovodit úplnější jistotu. Jistý člověk vložil do osudí velký počet tiskařských liter, jež si budeme mysliti v podobě krychlí, aby byla stejná pravděpodobnost, že když jimi vrhneme, dopadnou a postaví se na některou ze svých stran. Smíchá je, protřepe jimi několikrát, a konečně je vrhne. Je možno, aby ve svém pádu tyto litery složily vypravování o Didoně? Nikoliv, odpoví ihned každý člověk zdravého rozumu. Doufati, že se tak stane, bylo by šílenství. Jsme tak silně přesvědčeni o nemožnosti toho faktu, že i kdyby náš život byl v sázce, nepřipustili bychom takovou možnost.

Všimněme si, že není tu ani nemožnost metafysická, ani nemožnost absolutní, pro-

tože není mezi tiskařskými literkami žádného podstatného odporu, aby se nemohly usaditi žádoucím způsobem. Vskutku, sazeč by je ve chvíli v tom pořádku sesadil, a to hravě. Žádný zákon přírody se nepřičí tomu, aby tyto literky nepadly na tu nebo onu stranu, tak vedle sebe, aby neutvořily rozumný řádek; přirozená nemožnost nemá tu co dělat. Je tedy nemožnost jiného řádu, která nemá nic společného s dvěma prvními, a liší se rovněž od té, již jsme jmenovali nemožností morální, už proto, že jest mimo pravidelný běh událostí. Nazýváme ji nemožností podle zdravého rozumu.

Nauka o pravděpodobnostech a nauka o kombinacích zřejmě ukazují tuto nemožnost, měříce, abychom tak řekli, nesmírnou vzdálenost, jež odlučuje možnost některého zjevu od jeho realizace. Stvořitel přírody nechtěl, aby bylo o jistých přesvědčeních svrchované důležitosti rozumováno. Co lidí v tomto případě bylo by o ně připraveno! Právě proto dal nám je ve formě pudu. Marně budete usilovat o to, abyste je poráželi. - Snad někteří nedovedou vždy odpovědět na vaše sofismata; ale ti, jež jste umlčeli svou mluvčí obratností, řeknou sa-

mi u sebe, pokyvující nad vámi soucitně hlavou: „Chudák! Ten to má v hlavě zmotáno! jak připustit takové nesmysly!“

Když příroda mluví v hloubce naší duše hlasem tak jasným, tak velitelským, bylo by šílenstvím ho neslyšeti. Toliko někteří lidé, kteří si dávají říkati filosofové, tvrdopříjímě se propůjčují této nevděčné dřině s rozumem a schválně neslyší. Zapomínají, že není filosofie mimo zdravý smysl a že absurdno jest prazvláštní cestou, aby se došlo k moudrosti. [4]

V

o jsoucnu: poznání nabyté přímým svědectvím smyslů

1. Nezbytnost svědectví smyslů; různé způsoby, jimiž nás smysly zpravují o povaze věci.

Když jsme stanovili principy a pravidla, jichž třeba, aby nás vedly v otázkách možnosti, přistupme teď k otázkám jsoucna; poskytnou nám pole širších i užitečnějších a častějších aplikací.

Můžeme dvěma způsoby dosíci jistoty jsoucna nebo nejsoucna té neb oné bytosti, jistoty, že ta neb ona věc jest nebo není: sami sebou nebo pomocí bližního.

Poznání, jehož nabýváme o jsoucnu věcí pomocí smyslů, je prostředecné nebo přímé. Smysly buď představují předměty naší

mysli přímo, nebo z dojmů, jež tyto předměty způsobují, mysl usuzuje o jsoucnu jistého řádu zjevů a fakt, umístěných nad sférou smyslů. Zrak mne uvědomuje přímo o jsoucnu budovy, jež stojí přede mnou. Dřík sloupu, několik zbytků mosaiky, nápis mne poučují, že tam, kde objevují tyto předměty, stál kdysi římský chrám. V obou případech děkuji smyslům za nabyté poznání: v prvním případě přímo, v druhém nepřímo.

Bez pomoci smyslů člověk by nijak nepoznával jsoucnost nehmotných bytostí. Vskutkemysl, pohroužená do věčné topornosti, nemohla by nabýti tohoto poznání ani úkonem rozumu, ani úkonem víry, ledaže by Bůh přišel jí na pomoc nadpřirozenými prostředky víry, prostředky, jimiž se tuto nemíníme zabývat.

Rozdíl, jež jsme právě vyložili, není vyvrácen žádným systémem, připouštěným o původu idejí. Ať předpokládáme, že jsou vrozeny nebo nabyty, ať nám přicházejí ze smyslů nebo ať jsou toliko smysly probuzeny, je zřejmo, že nemůžeme nic, že nevíme nic, dokud napřed tito mocní pomocníci myšlenky nebyli uvedeni v činnost.

Ponechme ideologům, ať smýšlejí co chtějí o intelektuálních úkonech člověka, zbaveného všech ústrojů; kterak potom ověřiti blud nebo pravdu jejich systémů? Takový nešťastník by se nemohl sdělit se svými dojmy ani slovem, ba ani znamením. Konec konců nejde tu o nějakou bytost výjimečnou, ale o člověka obdařeného orgány, a zkušenost nás učí, že za těchto podmínek člověk poznává a že poznává, co cítí, pomocí toho, že cítí.

2. CHyby, jimž jsme vydáni užívající smyslů. Jak těmto chybám odpomoci.

Příklady.

Jestliže přímé poznání, jež nám smysly dávají o jsoucnu té neb oné věci, jest někdy ztíženo omylem, děje se tak proto, že si neumíme těmito podivuhodnými nástroji dobře posloužiti. Když hmotné předměty působí na ústroj, vzbuzují jistý dojem v naší duši; a tu se snažme odhaliti, odkud pochází tento dojem a do jaké míry odpovídá jsoucnu předmětu, který se zdá jej vyvozovati. Takové je pravidlo. Pochopíme to nejlépe na některých příkladech.

Pozoruji v dálce předmět, který se pohybuje a pravím: je tam člověk. Ale když se přibližuji k tomuto předmětu, poznávám, že jsem měl za člověka keř zmítaný větrem. Klamal mne smysl zraku? Nikoliv, protože dojem, který mi přinášel, nebyl jiný než > < dojem tělesa v pohybu, a že kdybych byl věnoval dojmu přijatému dostatečnou pozornost, mohl jsem zpozorovati, že nepředstavoval člověka. Přetvořil jsem svůj dojem. Omyl nenáleží tedy smyslu zraku, ale nedostatečnosti mé pozornosti.

Když jsem našel jistou podobnost mezi předmětem zmítaným v pohybu a člověkem viděným z dálky, přešel jsem z pouhé podobnosti k člověku, usoudil jsem z jednoho na druhé, zapomínaje, že zdání a skutečnost jsou dvě věci zcela rozdílné.

Máte jisté důvody se domýšlet, že v jisté vzdálenosti od místa, kde se nalézáte, se strojí k bitvě. Myslíte, že jste slyšeli ránu z děla, a jste plně přesvědčeni, že bitva začala. Přece však tomu tak není. Co zavinilo, že jste se mýlili? váš sluch? Nikterak; sami sebe viňte. Ránu jste opravdu slyšeli; byla to však rána drvoštěpovou sekyrou v blízkém lese; práskly tak dveře, jež někdo

v zlosti za sebou přirazil; mnoho jiných předmětů mohlo způsobiti onen hluk, podobný zahřmění děla v dálce. Byli jste ujištěni, že příčina vašeho klamu nebyla ve vás? Bylo vaše ucho dostatečně cvičeno, aby rozeznalo pravdu, hledíc k vzdálenosti, kde se měly díti výstřely děl, k postavení vzhledem k stráním, horám, lesům, směru větru? Neklamal vás sluchový smysl, ale vaše ledabylost, unáhlenost a p. Počitek byl, čím měl býti; namluvili jste si však, že říká, co nepravil.

3. V jistých případech dlužno používatí několika smyslů, abychom srovnali jejich svědectví.

Pozorujeme, že k tomu, abychom poznávali skrze smysly jsoucnost předmětů, jest často třeba používatí několika smyslů najednou, a že tak vždy činíme, abychom se zabezpečili proti klamům. Rozeznati, do které míry jsoucno předmětu odpovídá přijatému počítku, jest zřejmě dílem srovnávání, plodem zkušenosti. Slepec, jemuž se sejme bělmo s očí, neodhaduje vzdálenosti a neposuzuje tvarů a poměrů, leč až se na-

učí zrakem vládnouti. Této praxe nabýváme od dětství, aniž si toho uvědomujeme, a právě proto myslíme, že stačí otevřítí oči, abychom chápali předměty takové, jaké jsou samy o sobě. Prostý pokus, který můžeme často obnoviti, přesvědčí nás o opaku.

Dospělý člověk a malé dítě pozorují v kukátku (teď ještě lépe v kinu) divoká zvířata, bitvu atd. Oba přijímají týž dojem; ale ani bitva, ani divoká zvířata neodstrašují dospělého, který ví dobře, že to, co má před očima, není skutečnost. Ba často se musí přičiňovati, aby si vzbudil ilusi, a tak dosazuje ze své obraznosti, co jest v nástroji nebo obrazu nedokonalého.

Dítě, jež nesrovnává, jež se zcela oddává osamělému dojmu, a jež se v něm ztrácí, jest naopak příliš vzrušeno a pláče při pohledu na vojáky, kteří se zabíjejí, a na divoké šelmy, z nichž má strach.

4. Zdraví tělem, nemocní duchem.

Ríká se nám: dejte pozor, když se snažíte pomocí smyslů objeviti pravdu, zdali žádná nemoc nepoškodila jejich ústrojí a nepřinášejí-li dojmy klamné. Tato rada je moud-

rá; jest však tak příliš třeba na to mysliti? Nemocní se oddávají zřídka vážným studiím, ale také jejich omyly jsou nepatrné důležitosti; nemoc některého ústroje sama připomíná, že se nesmíme svěřiti jeho svědectví. Uvědomění a pravidel však potřebují zvláště ti, kdo jsouce zdraví tělesně, nejsou zdraví myslí; kdo, zabývajíce se nějakou ideou, dávají v službu této ideje všechny své smysly najednou, a nutí je, aby pozorovaly (kdo ví? snad řádně) všechno, co přichází na pomoc systému, který přijali. Co neobjeví mezi nebeskými tělesy ten neb onen hvězdář, který se ozbrojuje dalekohledem, nikoliv proto, aby zpytoval s klidem hlubiny nebes, ale aby našel stůj co stůj důkazy na pomoc nějakému odvážnému tvrzení!

Pravím úmyslně, že takové omyly mohou býti upřímné. Vskutku často člověk se napřed sám klame, než klame jiné. Ovládán svým oblíbeným míněním, mučen žádostí, aby našel důkazy, jež by mu podepřely, co tvrdí, studuje předměty nikoliv proto, aby se učil, ale proto, aby měl pravdu. Také v nich pak odkrývá všechno, co hledá; třebaže jeho smysly mu říkají něco jiného, ne-

bo mu neříkají nic; na tom nezáleží; nej-povrchnější zdání stačí jeho zaujatosti. „Je to to! volá s nadšením; našel jsem to! To jsem čekal!“ A pečlivě dusí pochyby, jež vstávají v jeho duchu. Přičítá je své malé důvěře ve své nepopíratelné vědění, a ukládá si povinnost býti uspokojen, zavíraje oči před světlem, aby mohl klamati jiné, aniž by byl nucen lháti.

Stačí déle studovati srdce člověkovo, aby poznal pravdu těchto pozorování. Přetřásáme v sobě jisté otázky s žalostnou stranností. Potřebujeme nějakého přesvědčení; pracujeme všemi prostředky, abychom je utvořili podle svého. Z počátku jde to ztuha, je to nesnadná roboty; ale brzy zvyk posiluje slabé, pýcha se vrhá vpřed, aby uzavřela ústup, a takový, jenž začal zápasem se sebou samým, z polovice s omylem, který nemohl neviděti, na konec jest jím opravdu napálen a utápí se ve svém klamu s nepřekonatelnou zaujatostí.

5. Dojmy skutečné, ale bez vnějšího předmětu.

Naše omyly nepocházejí všechny od přejatosti našeho úsudku, nebo od přeměn

našich dojmů, způsobených úsudkem: jsou omyly ještě jiného druhu. Z popudu utkvělé myšlenky obrazotvornost, dráždíc stále týž ústroj, nakonec jej zcela ovládne, změní, převrátí životní činnost, a vytvoří skutečné dojmy, jež nebudou míti jiné příčiny, než obraznost samu. Začne se vnímat, co neexistuje. Abychom chápali tento zjev, vzpomeňme si, že dojem neděje se v ústroji, ale v mozku, ač síla zvyku působí, že přenášíme dojem na vzrušenou část organismu. Přechází nás zrak, nevidíme, utrpí-li optický nerv vážný úraz, silný dojem, a přece naše oko zůstává zdrávo. V údu, který přestává býti ve spojení s mozkiem, hasne všechno pociťování. Usuzujeme z těchto zjevů, že mozek je střediskem dojmů, a že když dojem, jež obyčejně způsobuje zevnější ústroj, jest v něm vznícen následkem vnitřního úkonu, nastane vnímání nezávislé na čidlech.

Příklad: Čidlo zaznamená počitek způsobený podnětem z vnějšku a sděluje jej mozku, způsobuje v nervu A chvění, jež vyvolá dojem B. Když jakoukoliv příčinou ryze vnitřní a morální vzbudí se v tomto nervu A totéž chvění, zakusíme nezbytně dojem

B, jež bychom byli zakusili, kdyby ústroj byl hmotně podrážděn.

V tomto smyslu rozum a pozorování bývají zajedno. Duši se dostává poznání vnějších předmětů prostřednictvím smyslů, přímo pak pomocí mozku; tedy když mozek vnímá ten neb onen dojem, duše nemůže si zbrániti, aby jeho původ nehledala v čidle, od něhož obyčejně pochází, a v předmětu, který jej obyčejně vyvolává. Bude-li si vědoma toho, že organismus je nemocen, bude se míti na pozoru; ale přes to dojem se ohlásí, i když jeho svědectví nebude dána důvěra. Když Pascal viděl kolem sebe otevřenou propast, rozum mu říkal, že ve skutečnosti byl ovládán klamem; přes to míval dojem, který pocítujeme při pohledu na propast; jeho úsilí nemohlo překonati přelud. Zjev ten nemá do sebe nic zvláštního pro toho, kdo studoval tuto látku.

6. Maniakové a lidé pohřížení do sebe.

Exaltace je jistý druh občasného a částečného bláznovství. Exaltovaná obraznost může upadnouti, co se týká jejích zaujatostí, do těchže omylů jako nemocný mozek.

Zjevem tohoto druhu jsou manie; trvalé nebo chvilkové, výstřední nebo vážné, obyčejné nebo učené, liší se jak ve svých druzích, tak ve své intenzitě. Rytíř de la Mancha viděl strašná vojska v stádu ovcí, a nesmírné obry ve větrných mlýnech. Takový učenec, takový astronom, takový přírodopyskotec bude unesen svou obrazností, maníí, která ho ovládá, bude viděti ve svém dalekohledu, ve svých retortách, ve svém drobnohledu zjevy nejpodivnější a nejpotvornější.

Velcí myslitelé, lidé pohřížení do sebe jsou zvláště vysazeni nebezpečí, že upadnou do vědeckých maníí nebo do vznešených klamů. Naše smutné lidství vleče stále za sebou své dědictví slabosti. Sám genius od ní neosvobozuje. Nervosní žena slyší v šumu větru kvílení; vidí strašidla v paprsku luny, any si hrají na mýtině; pronikavé skřeky nočního ptáka jsou pro ni voláním démonů. Na neštěstí nejsou jenom ženy obdařeny touto planoucí obrazností, též mužové často pokládají přepjatost svých snů za reality.

VI

poznání nabytá prostředně, skrze smysly

1. Přechody od známého, od toho, co postřehujeme smysly, k tomu, co smysly nevnímají.

Jsme zavázáni smyslům za to, že poznáváme přímo jsoucno velkého počtu předmětů; ale jest ještě větší počet těch, jichž naše smysly nedosahují, protože tyto předměty jsou netělesné nebo mimo jejich dosah. Budova, stavěná na této úzké základně poznání nabytých skrze smysly, je tak obrovská, že při pohledu na ni užaslý duch jest na rozpacích; stěží věří své pevnosti.

Kam nemohou dosáhnouti smysly, zasahuje rozum, nahrazuje jejich nedostatečnost přecházeje od známého k neznámému,

od předmětů smysly vnímatelným k těm, jež nejsou smyslové. Láva rozlitá po půdě zjevuje nám jsoucnost sopky, které nevidíme; z lastur, objevených na vrcholku hor, usuzujeme o povodni, dohadujeme se tu pohromy, jejímiž svědky jsme nebyli. Jisté podzemní práce nám naznačují, že v dobách dřívějších bylo tam dolováno. Trosky starodávného města dosvědčují, že tam byly příbytky lidí, kteří dávno zmizeli s jeviště světa. Smysly nám takto představují určitý předmět, a ze známosti tohoto předmětu rozum dosahuje poznání předmětů jiných zcela rozdílných. Ale nechť se nezapomíná, že tento přechod od známého k neznámému by byl nemožný, kdybychom již nebyli dosáhli více nebo méně obecné myšlenky o neznámém předmětu; kdybychom zároveň nevěděli, že jest mezi oběma jistá závislost. Tak při předešlých příkladech ovšem, že určitě neznáme ani sopku, ani havíře, ani obyvatele měst rozpadlých v sutiny: přece však tyto různé předměty a jejich vztahy s předměty, jež nám představují smysly, jsou nám známy aspoň jistým obecným, povšechným způsobem. Od rozjímání podivuhodného mechanismu vesmí-

ru člověk by se nemohl povznést k poznání Stvořitele, kdyby neměl pojmu o účinku a příčině, řádu a inteligenci. Mimochodem řečeno, už toto pozorování vyvrací soustavu těch, kteří nechtějí viděti v našem chápání leč přetvořené počítky.

2. Soudobost a následnost.

Nejsme oprávněni usuzovati o soudobosti dvou zjevů leč z jejich vzájemné závislosti. Třeba tedy znáti tuto závislost; v tom je všechna nesnáz. Kdyby náš zrak pronikal do hlubin, kde se skrývá povaha věcí, stačilo by spočinouti pohledem na některém předmětu, abychom pochopili ihned všechny vlastnosti, všechny poměry a vztahy, jež pojí tento předmět s jinými. Na neštěstí je tomu jinak. Jak v řádu fyzickém, tak v řádu morálním, idejí, jež máme o ustavujících principech bytostí, je pramálo a jsou velmi neúplné; drahocenná tajemství, pečlivě zastíraná rukou Tvůrcovou. Takto příroda skrývá v hlubinách svého lůna své nejvzácnější a nejvybranější poklady.

Tento nedostatek světla o bytnosti věcí nutí nás často usuzovati o závislosti zjevů z pouhého faktu jejich soudobosti nebo jejich následnosti. Z toho uzavíráme, že jedna věc závisí na druhé, už z toho, že jsou spolu, nebo že jedna vzniká jako následek druhé. Odtud časté omyly. Nuže! kdo pak má ducha dosti jistého nebo dosti obsáhlého, aby vždy poznal, v kterém případě a za kterých okolností soudobost a následnost jsou nebo nejsou znaky závislosti?

Stanovme si nejprve jako cosi nepopíratelného, že ani soudobé bytí dvou bytostí nebo dvou zjevů, ani jejich přímá následnost, samy o sobě nezávisle na všem ostatním, nedokazují dostatečně v těchto bytostech nebo v těchto zjevech vztah závislosti. Bylina jedovatá a otravná mísí někdy své květy s květy byliny léčivé i libovonné; had plný jedovatosti plazí se vedle motýla se zlatými křídly; vražedník na útěku před lidskou spravedlností skrývá se v mlázi, kde počestný lovec číhá na svou kořist; lehký vánek letí a osvěžuje znojně ovzduší, a brzy nato ječí uragan, přinášející na svých křídlech bouři a děs.

Je tedy nebezpečno soudit o vztazích, jež mají dva zjevy mezi sebou, jen z toho, že jsme je viděli někdy pohromadě, nebo sledující po sobě v krátkých přestávkách. Právě na tomto sofismatě zakládají se stále obnovované a stále tak nejisté předpovědi o změnách povětrnosti, dohady o pramenech, o rudných žilách atd. Často se stalo, že oblaka toho a toho zabarvení, tvárnosti, postavení vzhledem ke krajině vydala déšť; že po větrech nebo mlhách, jež šly jistým směrem, přivalila se bouře, a příliš spěšně se usoudilo, že mezi oběma zjevy byl pevný vztah; vzal se jeden za návěští druhého, a zapomnělo se, že soudobost nebo následnost mohly tu býti zcela nezávislé a nahodilé.

3. Dvě pravidla o souvislosti a následovnosti.

Důležitost této látky vyžaduje, abychom stanovili některá pravidla.

1° Když dlouhá zkušenost nám ukazuje dva zjevy, jejichž bytí jest soudobé, tak, že objevením se nebo přítomností jednoho nastává objevení se nebo nepřítomnost dru-

hého, můžeme právem tvrdit, že tyto zjevy mají mezi sebou jistý vztah, a možno pak z existence jednoho usuzovati na přítomnost druhého;

2° Jestliže dva zjevy následují po sobě neproměnně tak, že za prvním vždy následuje druhý, že existence tohoto byla návěštím a náznakem existence onoho, usuzujeme bez bázně, že jsou navzájem spojeny jistou závislostí.

Bylo by snad nesnadno tyto věty dokázati filosoficky; ale ti, kdo by byli pokoušeni uvéstí je v pochybnost, nechť si zatím povšimnou, že tak kdekdo usuzuje, že zdravý rozum, totiž celé lidstvo přijímá je za pravidlo; že věda ve velkém počtu případů se před nimi sklání a že ve většině svých výzpytů naše chápání nemá jiné opory. Je všeobecně známo, že jistá velikost, tvar, barva atd. jsou pro ovoce znakem zralosti. Jak venkovan, který je trhá, zná tento vztah? Jak z tvaru, barvy a jiných zevních znaků, jež postřehuje zrakem, usuzuje o vlastnosti, které nezakouší, totiž o chuti? Požádejte ho, ať vám vysvětlí nauku tohoto zřetězení idejí; nebude vědět, co by odpověděl. Ale přičiňujte se mu dokázat, že se

klame. Vysměje se vaší filosofii, nedá se zviklati ve své víře z toho prostého důvodu, „že to vždy tak viděl“.

Je známo, že jistým stupněm ochlazení proměňují tekutiny své skupenství v pevné, a že jistým stupněm tepla je mění v původní. Důvod těchto zjevů není obecně znám, a přece nikdo nebere v pochybnosti vztah, který je mezi mrazem a ledem, mezi teplem a táním. Snad by bylo možno uvést některé těžkosti o příčině, kterou fysikové určují tomuto dvojímu faktu; ale obecný lid nečeká na mínění učenců, aby si utvořil svůj názor. Tyto dva zjevy se vyskytují vždy spojeny: říká se tedy, že jsou vázány nějakým vztahem.

Bylo by snadno shledati množství aplikací tohoto pravidla; ty, jež jsme uvedli, stačí, abychom přivedli na stopu. Řeknu jenom, že většina našich úkonů se zakládá na tomto principu: současnost dvou zjevů delší dobu pozorovaných, opravňuje nás usouditi, že když se stal jeden, stane se i druhý. Kdyby toto pravidlo nebylo považováno za jisté, většina lidí by nemohla jednati; sami filosofové by se octli u velkých rozpacích a nebyli by o nic moudřejší než lid obecný.

Druhé pravidlo jest velmi podobné prvnímu: spočívá na těchže principech a aplikuje se na týž řád zjevů. Stálá zkušenost nám ukazuje, že pták se vyklube z vejce. Nikdo ještě až do dnešního dne nevysvětlil uspokojujícím způsobem, jak z tekutiny, uzavřené ve skořápce, se utvořila bytůstka tak podivuhodně ustrojená, které říkáme kuře, house, vrabčátko. Ostatně, i když věda podá úplné vysvětlení tohoto zjevu, toto vysvětlení nebude na dosah obecného lidu; a přece ani obecný lid, ani učenci se nezdráhají věřit, že jest mezi ptáčkem a onou tekutinou vztah závislosti; tento oživený div, o tom nebude nikdo pochybovat, vyvinul se z netvárné hmoty, obsažené ve vaječné skořápce. Málo lidí chápe, nebo, lépe řečeno, všichni nevíme, jakým způsobem prst čili rostlinná země spoluúčinkuje při klíčení semen, při rozvoji bylin, a jaká jest příčina, jež upravuje jisté vlastnosti půdy spíše než druhé k určitým plodinám; ale vždy to tak bývá; a to stačí, aby nás opravňovalo věřit, že jedna věc závisí na druhé; abychom z přítomnosti druhé mohli směle usouditi na přítomnost první.

4. O příčinnosti. Úvaha. Dialektické pravidlo.

Přesto však záleží na tom rozlišovati mezi následností pozorovanou jen jednou a mezi následností, která byla pozorována často. V prvním případě následnost nezahrnuje ani příčinnost, ani kterýkoliv jiný vztah; v druhém, nepředpokládá-li vždy nezávislost účinku a příčiny, udává aspoň společnou jakousi příčinu. Kdyby příliv a odliv mořských vod jen někdy souhlasil s tím nebo oním postavením měsíce, nebylo by možno zákonně usouditi o jsoucnosti vztahu mezi oběma zjevy; ale protože shodnost je stálá, bylo třeba nezbytně usouditi z této ustavičnosti, že kdyby jeden z obou případů neměl příčinou druhý, měly aspoň oba totožnou příčinu, a že byly takto spojeny od prvopočátku. Ať tomu jakkoliv, právem dialektikové dávají příslotek sofismatu takovémuto úsudku: „*Post hoc ergo, propter hoc*: „Stalo se po tom, tedy to bylo příčinou“: neboť předně není to následnost, která se děje způsobem stálým; za druhé, tato následnost může dobře naznačovati závislost vzhledem k společné příčině, ne však

že z obou zjevů jeden by byl příčinou druhého.

Postupujeme ve svých úsudcích o zjevech přírodních jako při věcech života, uzpůsobující aplikaci pravidla podle důležitosti předmětu. V jistých případech spokojujeme se první nebo několika zkušenostmi; v jiných požadujeme, aby byly četné a aby se opakovaly; ale v podstatě jsme vždy vedeni tímž principem: dva fakty, jež po sobě bez výjimky následují, mají mezi sebou jistou závislost; existence jednoho jeví existenci druhého. *Soudobost předpokládá svazek, vztah mezi fakty, nebo vztah dvou faktů s třetím.*

5. Důvod k úkonu, který se nám jeví čistě instinktivním.

Tato přirozená sklonnost, jež nás má k tomu, abychom usuzovali ze soudobosti dvou faktů nebo z jejich následnosti na vztah mezi těmito fakty, sklonnost, která se nám nejeví než jakousi slepou inspirací instinktu, jest ve skutečnosti úmyslnou, ale ne uvědomělou aplikací prvotního principu, vrytého na dno naší duše. Můžeme poklá-

dati za náhodnou soudobost, jež se naskýtá někdy, a tudíž nepřisuzovati jí žádnou ideji vztahu; ale když se soubytnost ta opakuje, když se bez ustání obnovuje, řekněme bez zdráhání: „Je tu souvislost, je tu tajemství. Moc náhody nesahá tak daleko.“

Studující takto do základu schopnosti člověkovy, pozorujeme všude štědrou ruku Prozřetelnosti, které se zlíbilo obohatiti jeho chápavost a jeho srdce nejneocenitelnějšími a nejrozličnějšími dary!

VII

logika ve shodě s láskou

1. Moudrost zákona, jenž zapovídá opovážlivé souzení.

Křesťanský zákon, který zapovídá ukvapený, nerozvážený soud, není diktován jen láskou, je to zákon opatrnosti a dobré logiky. Nic není opovážlivějšího, než soudit podle prostých zdání o některém činu a zvláště o úmyslu, který jej vyvodil. V obyčejném běhu věcí sebemenší události jsou tak složité, lidé jsou v tak různých postaveních, jednají z tak odlišných pohnutek, vidí věci s hledisek tak protilehlých, že velmi často stačí jen změnití místo, abychom přešli od hněvu k shovívavosti, abychom pochopili k omluvě některého případu ten neb onen způsob myšlení nebo jednání, nad nímž jsme zprvu žasli, jímž jsme se uráželi,

a ježž jsme byli pokoušeni odsouditi bez odvolání.

2. Prozkoumání věty: „Věř ve zlo a nezklameš se.“

Myslí se, kdož ví jaké pravidlo velemoudrého chování se dává, když se praví: „Věř ve zlé, nezklameš se“, a že se tím opravuje morálka Evangelia. „Střezte se býti příliš důvěřivými,“ říká se nám bez ustání, „spokojiti se pouhými slovy, toť bláznovství. Člověk je zlý. Jen skutky, jenom ty něco v přátelství znamenají!“ Jakoby Evangelium radilo neopatrnost a hloupost; jakoby Kristus, doporučuje nám, abychom byli prostí jako holubice, neuvědomoval nás, abychom byli též opatrní jako had; jako by nás nebyl učil, že nesmíme věřiti každému duchu, a že podle ovoce soudíme na strom, který je nese; jako bychom nečtli na prvních stránkách svatých knih: „Duch člověka nakloněn je ke zlému od mladosti!“

Ale tak praví Bůh ve chvíli milosrdenství, když „povoněl vůně příjemné“ oběti Noemovy; neboť bylo by velmi nebezpečno povýšit zlobu našeho srdce na morální prin-

cip, kterýmž lze dojít pravdy. Bylo by to jak proti zdravému rozumu, tak proti křesťanské lásce. Což nás neučí zkušenost, že i nejnáruživější lhář říká ještě více pravd než lži? že i nejzkaženější člověk koná více skutků dobrých nebo nelišných, než skutků zlých? Člověk od přírody miluje pravdu a dobro; odchyluje se od nich jen přemožen jsa svými vášněmi. Lhář popouští své ná-
klonnosti, když lež kryje jeho zájmy nebo slouží jeho marnivosti. Zloděj krade, člověk ničemný nedostojí danému slovu, svárlivec se hádá, když příležitost ho k tomu svádí nebo když ho vášeň strhuje. Kdyby se tito lidé ustavičně oddávali svým špatným pudům, staly by se z nich obludy; jejich neřest by přešla v šílenství a společnost by je brzy v zájmu pořádku a mravnosti vyvrhla ze svého lůna. ←

Dospíváme k tomuto závěrku: Bylo by jak nerozumné, tak nespravedlivé věřit ve zlo bez dostatečných důvodů, a brát v našem usuzování vlastní zlobu za rukojmí pravdy. Několik černých kuliček jest přimíseno v osudí ke kuličkám bílým, stokrát četnějším. Vytáhnu kuličku černou? Snad... Ale vy tvrdíte, že najisto, a v tom jest blud!

3. Několik pravidel k posouzení lidského chování.

Tato pravidla jsou moudrými opatřeními. Dcery opatrnosti, neruší nijak prostoty.

První pravidlo. Nesmíme spoléhati na ctnost obecna lidí, když jest vydána příliš těžké zkoušce.

Vzdorovati prudkým pokušením jest vítězstvím duše silné, ctnosti přezkoušené v ohni tavné pece, a málo lidí má ctnost podobnou. Zkušenost nás učí, že v krajních postaveních lidská slabost skoro vždy podléhá; svaté knihy potvrzují tuto zkušenost: „Kdo miluje nebezpečí, zahyne v něm.“

Víte, že vážený obchodník se nalézá v největší tísní, když kde kdo o něm věří, že jeho obchody kvetou. Jeho dobrá pověst, budoucnost jeho dítek závisí na málo delikátní, ale velmi výnosné spekulaci. Odhodlá-li se k ní, všechno jest spraveno; zdrží-li se od ní, tajemství jeho postavení bude odhaleno; jeho zkáza jest nevyhnutelna. Co udělá? . . . Může-li vám spekulace škodit, buďte zavčas ostražiti. Vzdalte se od stavby, jež by za obyčejných okolností bez po-

chyby vzdorovala, která však se stává málo jistou, přivalí-li se prudkost uraganu.

Dva krásní lidé, mladí a dobře vychovaní, navázali důvěrné styky a často se scházejí; vím, že jsou oba ctnostní; vím též, že nebude-li jiné pohnutky, stačí čest, aby je udržela v mezích povinnosti. Přece však, máte-li k nim určitý vztah, brzy to s nimi nějak zařídíte; ne-li, mlčte. - Nesuďte opovážlivě, ale modlete se za ně k Bohu; vaše modlitby jistě nebudou bez užitku.

Jste vladařem své země; doby jsou zlé, okolnosti velmi vážné. Některý z podržiených vašich, jemuž bylo svěřeno důležité stanoviště, je obléhán ve dne v noci nepřítelem, jenž útočí jasně znějícím kovem dobého zrna. Jste přesvědčen, že váš úředník jest člověk čestný; čestné a silné závazky poutají ho k vaší věci. Zvláště pak je nadšen jistými principy a ohnivě je hájí. Na tom nezáleží. Neztrácejte svou věc s očí. Děláte dobře, věříte-li, že čest a přesvědčení vašeho podržieného ob stojí při útocích s válečným strojem . . . padesáti tisíc zlaťáků. Ale bude snad lépe nedopustit, aby takové zkoušce byl dlouho vystavován, zvláště kdyby následky měly býti nenapravitelné.

Vidíte autoritu v nebezpečí; veřejnost chce představitele této autority přiměti k činu, k němuž se nesmí odhodlati, aby se nezhodil, aby se nezpronevěřil nejposvátnějším povinnostem, aby nezradil věci prvního řádu. Úředník ten jest přirozeně povahy přímé; na celé jeho dlouhé úřední dráze nebylo by možno mu vytknouti nějakou věrolomnost, a jeho přímost provází jistá pevnost. Posavadní chování jest bezúhonné; přece však, slyšíte-li buráceti bouři, uvidíte-li, jak smečky davu slézají schodiště pretoria, a jak smělý demagog tluče na bránu, drže v jedné ruce listinu, kterou má váš úředník podepsati, a v druhé dýku neb revolver, bojte se mnohem více o čest, než o život úředníkův! Je pravděpodobno, že člověk ten neumře, ale pak zachovalost není hrdinství.

Je tedy dovoleno, ba je i velmi moudré za jistých okolností nedůvěřovati ctnosti lidí, zvláště když, aby osvědčovali tuto ctnost, potřebují jisté duševní povýšenosti, o níž rozum, zkušenost i náboženství nás učí, že bývá velmi vzácná. Dodejme, že bychom se báli, nebude třeba vždy čekat, až nebezpečí bude takové, jak jsme právě vyličovali. Zlým již pouhá příležitost se rovná

prudkému pokušení. A tak k upotřebení pravidla, dříve než vyneseme úsudek (a toť jediné pravidlo, jež bychom mohli stanovit), přihlížejme k tomu, jaká je osoba, stupňující pravděpodobnosti odporu nebo pádu při jeho obyčejné náklonnosti zle činiti, nebo při jeho dlouhém konání dobra.

Tyto úvahy přivozují nová pravidla.

Pravidlo druhé. Intelligence, náklonnosti, povaha, mravnost, zájmy, jedním slovem vše to, co může mít vliv na rozhodování člověka, hle, co třeba nám znáti, chceme-li se s jakousi pravděpodobností dohádnouti, jaké bude v daném případě jeho chování.

Ač je člověk obdařen svobodnou vůlí, nepřestává býti podroben množství vlivů, jež mocně naléhají při jeho rozhodování, a zapomeneme-li z těchto vlivů jen na jediný, mohou naše úsudky zbloudit. Vezměme si tento příklad: některý člověk se octne v postavení, jež ho vysazuje nebezpečí, že zradí svou povinnost; zdá se, že stačí, abychom předem usoudili o rozuzlení, znáti moralitu tohoto člověka a nesnáze, jež jsou protivahou jeho morality; ale zapomínáme vzíti v počet jednu vlastnost, bez níž v takovém případě všechny ostatní jsou vážně

ohroženy: pevnost charakteru. Co nastane z tohoto zapomnění? Že naše naděje bývají často zklamány člověkem dobrým a překonány člověkem zlým.

V zápasu, jež ctnost svádí se zlem, daleko není bez užitku, když bojují pro ni energické vášně. Vroucí a silně jako ocel zakalená duše se vzepne, roznítí a čerpá v nebezpečí nové síly. Pýcha přijde na pomoc vědomí povinnosti. Člověk, který rád vzdoruje nebezpečí, který rád překonává překážky, cítí se rozhodnějším, odvážnějším, když slyší pochvalu svědomí. Ustoupit značí pro něho slabost; couvnouti, toť zbabělost, toť ukázati, že má strach, toť uhnati si hanbu.

Bude tomu tak s ctností malomyslnou? Čára povinnosti jest vyznačena; ale abychom ji sledovali, třeba opovrhnutí smrtí, „zanechatí rodinu, sirotky v opuštěnosti. Oběť ostatně nezastaví zlo, kdož ví? Snad mu ještě přitíží. Třeba dopřáti času, čeho čas požaduje; konečně povinnost není čímsi abstraktním a absolutním. Ctnosti, jež nemírní opatrnost, nezasluhují jména ctnosti atd. . . .“ A tak na konec počestný člověk našel, co hledal, vyjednávače mezi dobrem

a zlem. Strach ve svých pravých rysech byl by býval potlačen, ale vzal masku opatrnosti. Kapitulace nedá na sebe dlouho čekat.

V tomto příkladě není nic smyšleného, prstem na něm můžeme hmatat, jak je nezbytno dbáti okolností, jež se vztahují na jednotlivce, dříve než vyneseme o něm soud. Na neštěstí poznávání lidí je nejněsnadnějším studiem. Naučiti se zdravě posouditi povahy není dílem jednoho dne.

Třetí pravidlo. Zbaviti se pečlivě svých osobních myšlenek, svých zvláštních citů, a stríci se uvěřiti, že druzí budou jednati nezbytně tak, jak my bychom sami jednali.

Všichni jsme učinili takovou zkušenost: člověk je náchylný souditi bližního, bera se sebe za měřítko a člen srovnávací. Odtud přísloví: Čistému vše čisté; a jiné: Lotr se i svého stínu léká. Tato přirozená sklonnost je skoro nepřekročitelnou překážkou našich úsudků. Vysazuje člověka dobrého v nebezpečí, že upadne do léček zlostníkůvých, a často též skýtá zbraně pomluvě proti nevinosti nejčistší, proti nejvyšším ctnostem.

Bedlivému uvažování, krutým zkušenostem podaří se někdy vyléčiti tuto vadu, zdroj tisíce zel jak pro jednotlivce, tak pro

společnost. Ale má svůj kořen v soudnosti a v srdci člověkově: bděme tedy pečlivě, neboť znovu a znovu se objevuje. Ve většině svých úsudků člověk postupuje analogií. „Vždyť to tak bývá, bude to tak i tentokrát; tento stav následuje vždy po tomto zjevu, bude tomu tedy tak i dnes.“ Máme utvořiti úsudek? ihned voláme přirovnání na pomoc. Jeden osamocený příklad potvrzuje nás v našem způsobu vidění; takže když zkušenost nám jich opatřila více, pokládáme bez jiných důkazů věc za dokázanou. Není přirozeno, že hledající přirovnání, bereme je mezi předměty, jež nám jsou lépe známy a domácnější? Nuže, protože je potřeba, když chceme utvořiti nějaký úsudek nebo domněnku o chování druhého, bráti v úvahu pohnutky, jež mají vliv na rozhodnutí vůle, vracíme se pudem k sobě, odvoláváme se přirozeně na sebe; a tak se stává, že beze svého vědomí propůjčujeme jiným své vlastní způsoby vidění a oceňování předmětů.

Toto vysvětlení, jak pravdivé tak prosté, vysvětluje nám potíže, jichž člověk zakouší, maje se zbaviti svých osobních myšlenek a svých zvláštních citů, když posuzuje dru-

hé. A přece co nevyhnutelnějšího? Kdo zná jen obyčej své země, pokládá za cizí vše, co se od nich odchyluje; když ponejprv opouští rodnou půdu, každý nový předmět působí mu zmatek a překvapení. Tak je tomu i v řádu morálním. S nikým nežijeme tak důvěrně jako se sebou samým; i člověk nejméně uvažující má nutně vědomí zvykového směru, který přijímá jeho mysl i jeho vůle. Naskýtá se nám příležitost, že můžeme oceniti ten neb onen úkon jeho schopností, při tom však zapomínáme, že ten psychologický fakt se děje v duši jiného člověka, totiž v zemi cizí; přirozeně má nás to k tomu, že usuzujeme, že se tam stane (až na nějaký nepatrný rozdíl), co jsme viděli se dítí na našem území. A protože jsem začal s tím přirovnáním, dodám: právě tak jako ti, kdo mnoho cestovali, nediví se již rozličnosti obyčejů a přizpůsobují se jim bez odporu a bez zdráhání; tak i ti, kdo studovali srdce člověkovu, jsou způsobilejší odezíratí od svého způsobu vidění a cítění, a staví se snadněji do hlediska druhého. Jsouce zkušenějšími cestovateli, seznamují se snáze se zevnějškem a způsoby domorodců zemí, jimiž procházejí.

VIII

o lidské autoritě vůbec

1. Dvě podmínky platnosti svědectví.

Není nám vždy možno, abychom se sami přesvědčili o jsoucnosti věcí, a jsme tudíž nuceni utíkat se k svědectví druhých lidí.

Aby svědectví to bylo platno, nezbytně je třeba dvou podmínek; 1° aby svědek nebyl klamán; 2° aby se nesnažil nás oklamat. Je zřejmo, že když není těmto podmínkám vyhověno, pozbývá svědectví hodnoty.

Vskutku, jakou má cenu, když ten, kdo zná pravdu, mluví ústy, jež pronášejí lež; co záleží na pravdomluvnosti člověka a jeho upřímnosti, byl-li sám oklamán?

2. Prozkoumání a aplikace první podmínky.

Zda snad byl nebo nebyl svědek sám oklamán, poznáme z toho, když prostuduje-

me prostředky, jimiž svědek vládne, když chce k pravdě přijíti. Mezi tyto prostředky řadím schopnost svědkovu a všechny osobní vlastnosti, jež ho činí více nebo méně hodným víry.

Někdo vypravuje příběh, o němž nemůže říci, že ho prožil. Snad zákony dobrého vychování nám brání, abychom se ho tázali, od koho to má: ale zákony dobré logiky nám předpisují, abychom se na to důkladně přeptali a nepoddávali se nějakým rozpakům vzhledem k osobnosti vypravujícího.

Procházím krajem, který je mi neznám, a slyším, jak mi kdosi praví: „Letošní rok byl úrodný pro náš kraj; už dávno nebyly tak krásné žně.“ Čeho třeba, abych se ne-unáhlil v úsudku? Nejprve poznati toho, kdo to povídá. Je to stařec, velmi bohatý sedlák, známý v okolí, usedlý od mládí na svých pozemcích, pamětník mnoha žní, pozorně si zaznamenávající do svých kalendářů důležité události roku. Jeho zájem, jeho zaměstnání, jeho zvláštní záliby, dlouhá zkušenost dávají mu všechny možnosti k tomu, abych přijal jeho svědectví; ví, co tvrdí, nemohu o tom pochybovati.

- Je to syn tohoto starce; přichází k svému otci zřídka kdy, žije ve velkých městech, na venek přichází jen za zábavou, zajímá se málo o to, co se děje na polích. Snad mluvívá pravdu v tom, co ho zajímá, ale při této věci svědectví jeho bylo by málo jisté.

- Je to cestující, jenž občas prochází tímto krajem, jeho obchody nemají žádného vztahu k zemědělství. Jeho svědectví zasluhuje málo víry; co tu a tam pochytil a o čem mluví s takovou jistotou, nemá valné ceny. Mluví do větru.

3. Prozkoumání a aplikace druhé podmínky.

Dlužno-li býti opatrný k nedobrovolným omylům, do nichž svědek může upadnouti, tím více záleží vystříhati se snadné důvěřivosti, když možno o jeho pravdomluvnosti pochybovati. Tu třeba dbáti mínění okolí, v němž žije, třeba zkoumati, zda ho ke lži nežene nějaká vášeň nebo jeho zájem.

Uvěříte snad zcela člověku, jenž bude vypravovati o svých válečných zásluhách, když se bude při tom domáhati veřejného

úřadu nebo nějakého vyznamenání? Dáte plnou víru kramáři, který chce mermomocí odbýti své zboží? Rovněž je velmi podezřelý svědek, jenž vám své svědectví příliš cpe, jenž se všemožně přičiňuje, abyste mu uvěřili. Bylo by velkou lehkomyšlností uvěřiti jeho pravdivosti.

Chceme-li stanoviti pravděpodobnost některé události, jež nám není známa leč svědectvím druhého člověka, je nevyhnutelno dbáti zároveň obou podmínek, o nichž jsme právě mluvili: znalost a pravdomluvnost svědka. Ale kromě svědectví často máme jisté poznatky, jež nám pomáhají zjistit, jak dalece je pravdivé, co nám kdo vypravuje. Tím se pak možné omyly nebo klamy zmenšují. Zkušenost a úvaha, toť naši nejlepší učitelé.

4. Čeho si třeba ještě povšimnouti.

Jsou okolnosti, v nichž svědek, ač by měl velký zájem na tom, aby neřekl pravdu, neodvažuje se selhati; na příklad, když lež snadno odkrytá, již nelze ani pronést, aby ihned se nejevila lží, padla by zpět na lháře se vší svou hanebností.

V tomto případě námitka, že svědek má na tom zájem, aby klamal, nemusí nám bránit, abychom uvěřili. Jsou-li okolnosti takové, že lež by se musila objeviti skoro ihned ve své nahotě a ve své hanbě, aniž by lhář mohl se omlouvati, buď že byl oklamán, buď že se sám klamal, připusťte fakt, aspoň s výhradou dodatečného prozkoumání důkazů; budete snad oklamáni; ale je větší pravděpodobnost pro mínění opačné.

5. Těžko je dosíci pravdy, když je vzdálena časem i místem.

Nesnadno-li je rozlišiti pravdu od nepravdy mezi soudobými událostmi, jež se přihodily v naší zemi, což teprve mezi událostmi, jež se dály před věky, a k tomu ještě v dalekých zemích? Jak ověřiti upřímnost vypravování toho neb onoho cestovatele nebo dějepisce? V jakém stavu bude pravda, které nám poskytnou? Vždyť víme, jak bývá zveličeno, přepjato, oslabeno, znetvořeno, zmateno nebo přetvořeno, co se děje takřka před našimi zraky. Jak potom možno s důvěrou hledati pravdu v knize

historické nebo v cestopise, v novinách a zvláště v nějakém cizím žurnálu.

Kdo žije v zemi a v době, kdy se dějí události, jež studuje, může se ještě jakž takž vystříhati omylu. Sám věci vidí, nebo slyší o nich a čte různá vypravování, jež může srovnávat; protože zná okolnosti, protože ví, co předcházelo, jak se chovaly osoby, v jakém stavu byly věci, protože jest ustavičně ve styku s lidmi protivných názorů a zájmů, protože sleduje události v jejich hlavním chodu, není mu nemožno prací a úvahami osvětliti jistá fakta a přijíti k pravdě o jistých bodech. Co si však má počítí čtenář, jež celá polokoule a mnoho věků snad odlučují od pravdy, kterou hledá? Čtenář, který nemá jiného vůdce než žurnál nebo dílo, jež mu padlo do ruky v některé knihovně, v čítárně, dílo nebo časopis, jež přijímá jen proto s důvěrou, že mu byly doporučeny nebo že byly před ním vychváleny?

Žurnály, vypravování z cest, historie: tři prostředky, jimiž jsme si navykli poučovati se o událostech, jež se udály ve vzdálených dobách a místech. Řeknu několik slov o každé z těchto pomůcek.

IX

noviny

1. Klam.

Jsou lidé, kteří opravdu věří, že v zemích, v nichžto kvete svoboda tisku, kde se veřejné záležitosti ustavičně přetřásají v běžných hovorech, kde každý může svobodně pronášeti své mínění, je snadno zvědět pravdu aspoň o osobách a věcech. „Tam, poněvadž všechny zájmy, všechny systémy se střetají soudobně, odpory se samy vyvažují a opravují. Z nárazů různých názorů tryská světlo. Jeden názor sám říká jen část pravdy; až teprve všechna mínění, mohouce pozdvihnouti svého hlasu, říkají úplnou pravdu.“

Pouhá iluze! Čirý klam! Žurnály neříkají, nemohou říci celou pravdu, ani o osobách, ani o věcech i v zemích nejsvobodnějších.

2. Noviny neříkají celou pravdu o osobách.

Vyvyšovati nebo snižovati bez míry, plýtvati chválou nebo hanou, dělati z politické osobnosti podle zájmu nebo okolností - vzácného genia, reka, spasitele - nebo na obrátku člověka obmezeného, neschopného, metlu kraje!, takové jsou vady tisku a ducha stranického.

Když veřejná dráha člověka, na něhož se útočí, nebo který se oslavuje tímto způsobem, nebyla vyznačena skvělými činy, na něž i děti mohly hleděti s údivem, jež by každý mohl snadno charakterisovat, co věřit? Kde hledat pravdu? Jak se podaří zvláště cizinci, jenž jest nucen voliti mezi těmito krajnostmi, utvořiti si svůj názor?

Zvláštní věc! nezřídka slyšíme, jak v jistých kruzích bývají pronášeny zároveň o téže osobnosti dvě různá mínění, mínění pravdivé a mínění běžné; tak tomu bývá, jsou toho příkladové, i o celé zemi, o níž se právě rozpoutala rozjitřená, vášnivá polemika, takže sebeláska je vznícena a rozum zakalen. Slyšte protivníky tohoto mistra:

„Nikdo mu neupírá (tak o něm píší) jeho talent. Je schopný, zručný, má výborné úmysly, ctíme ho, podivujeme se mu jako člověku; ale nepatří k naší straně: třeba, aby padl!“

A slyšte zase obhájce tohoto státníka, jenž samojediný, chceme-li tomu věřit, může zachrániti věc veřejnou! Viděli ho z blízka, znají ho důkladně.

„Ne že bychom nevěděli, že je to bídák; připisuje se mu hezký počet hanebných kousků; ale je to člověk, jakého potřebujeme. Co záleží na ostatním? Naši odpůrcové ho obviňují; nesmíme ho nechat býkovi na rohy; budeme ho hájit. Chcete o něm něco vědět? Budu vám vyprávět pěkné věci.“ A brzy zvíte jeho silnou i slabou stránku, špatné činy, hanebnosti, mrzkosti heroovy, zvíte všechno, nic nebude opomenuto. Nezbudou vám již žádné iluze a budete moci od nynějška vynést pravý úsudek.

Z těchto úsudků protivných nebo kontradiktorických cizinci nemohou rozpoznati; ba často nedovedli by je ani pochopit: Tedy tisk je pro ně chatrným prostředkem k poznání pravdy. Stejně je tomu tak i pro do-

máci, kteří tvoří jediné podle denních novin své úsudky o lidech a o věcech.

Spisovatelé skoro vždy odlučují člověka veřejného od člověka soukromého; a je dobře, že tak činí. Bez tohoto rozlišení denní polemika, již beztak do krajností ostrá a násilná, brzy by se stala nečistou arenou, v níž nejhanebnější vášně by stavěly na odiv své rány, jízvy a šrámy, nebo by spolu sváděly ustavičné bitky. Přes to však není méně pravda, že soukromý život člověka je mocným vodítkem, aby bylo možno určit, jaký směr nastoupí v životě veřejném. Kdo v obyčejných jednáních denního života nechtěl statek bližního, budou-li mu svěřeny veřejné peníze, nedovede uchovati své ruce čisté. A myslíte, že člověk nepoctivý, bez přesvědčení, bez mravních zásad, bez náboženství, bude vždy důsledný se svými chvilkovými principy, jež vyznává, a že moc, která ho používá, věříc jeho slovům a přísahám, bude směti zavřítí oči a usnouti? Myslíte, je soustavný epikurejec, který ve svém kraji urážel beze studu veřejnou mravnost, špatný manžel, špatný otec, že takový odloží své vášně, když se přioděje úředními odznaky, že pak už nevinnost ne-

bude nespravedlivě pronásledována, že pak už majetek lidí nebude ohrožen, a že drzost a nespravedlivost zlých nebude těžiti z jeho zkaženosti a z jeho nestoudnosti? A přece o všem tom noviny pomlčí, zvlášť když si je takový povýšenec vydržuje jen za tím účelem, aby byl ve svých nešlechetnostech kryt!

3. Noviny vám neřeknou celou pravdu o věcech.

Ani o politických událostech novináři neřeknou a nemohou říci celou pravdu; myslím totiž, když ji znají, a to bývá zřídka kdy. Velké výjevy a velké partie se odehrávají mezi malým počtem hráčů a zájemců; lid zasahuje pranepatrným podílem, a ostatně nikdo neví, jak se výraz toho neb onoho názoru, projeveného v domácích rozprávkách při hostinách, liší od projevu, který se dává zpracovati žurnalistům k veřejnému přetřesu v tisku.*) Tisíce zvláštních ohledů káže publicistovi, aby se zařídil

*) „Máte pravdu, nic nemohu namítat, jenom že my to tak netradujeme,“ řekl mi šéfredaktor velmi váženého žurnálu. (Pozn. A. V.)

tak nebo tak, jen ne podle pravdy. Mnoho z těch, kdo mluví ve veřejnosti, říká pravý opak toho, co si u sebe myslí, a i ti nejsvědomitější bývají často nuceni, když ne přímo říkati, co nemyslí, aspoň zamlčeti většinu toho, a obyčejně to nejlepší z toho, co myslí. Záleží na tom, míti na zřeteli ustavičné ohledy na mnoho stran, chceme-li viděti trochu dále a lépe než obyčejný dav. Ve světě politickém je v stálém oběhu falešná mince, kterou kde kdo zná, která však mlčky přechází z ruky do ruky. Zasvěcenci se neklamou o její pravé hodnotě, ale nechávají ji pokojně v oběhu.

X

cestopisy

1. Rozlišení.

Tento druh písemností obsahuje dvoji fakta, jež třeba pečlivě rozlišovati. Popis výjevů neb předmětů, které cestovatel viděl, rozličná jiná pozorování a úvahy, jež zavádí do celku díla na jeho doplnění.

Aplikujte na první pravidla, jež jsme stanovili o pravdivosti, a připojte k nim následující dvě úvahy: 1. Že nedůvěra k vyličovaným obrazům musí růsti v poměru k vzdálenosti místa, kde se vše událo. Známé je přísloví: Krásně se lže tomu, kdo přichází z dálky; 2. Je se obávati, aby cestovatelé nezveličovali fakta, aby je neznetvořovali, ano i nevynalézali kdy a jak libo, a tak nepodávali nám nejfalešnější zprávy o zemích, jež popisují, uneseni snad bez

svého vědomí směšnou žádostí učiniti se zajímavými nebo si zjednati důležitost vypravující podivuhodné příhody.

Je nesnadno, ne-li nemožno, stanoviti pravidla, abychom rozeznali pravdu od bludu mezi fakty a úvahami všeho druhu, jež se mohou vlouditi do cestopisu. Vyplníme tuto mezeru několika úvahami, jež přispějí, doufám, k tomu, aby se čtenář vystříhal přílišné důvěřivosti.

2. Původ a skladba jistých cestopisů.

Navštěvují se místa nejslavnější; cestovatel se zastaví na několik dní na místech zvlášť vyznačených a známých, všechno ostatní spěšně přelétá: šetří se časem, penězi, bývá na cestách nepohodlně. - Jestliže země je vzdělána, má-li cesty v dobrém stavu, má-li průplavy a řeky, je-li plavba dobře zřízena, cestovatel přechází z města do města rychlostí šípů, podřimuje při kolébání lodi, choulí se pod záclonkou kočáru, železničního vozu, aby se podívoval krásám krajiny, nebo utkvíval pohledem na březích řeky, jež mizí, než si je mohl dobře prohlédnouti s paluby parníčku. Pro něho

prostory mimo těchto drah neexistují. Nic neviděl ze zvyků, zákonů, mravů, náboženství, z fyzické a mravní povahy lidí nebo země. Co tedy vlastně poznává? Jen tak tak zachytil letmo relief krajiny, na ní něco stromů, budov a lidí, a vše ihned zmizelo.

A teď jeho cestopisné poznámky oplývají podrobnostmi o zemích rozložených na tisících čtverečných milích!

Kdo vypravuje, všechno to viděl. Tak usuzujete a divíte se, co asi podstoupil nebezpečí, co zakusil únavy a co let práce obětoval službě vědy a lidstva. Předpokládáte, co by mělo býti; ale jak jste daleko od skutečnosti!

Jen si dobře představte našeho milého cestovatele a vypravěče cizích zázračností při „práci“! V zemi, kterou chtěl probádati a jejíž jazyk velmi málo zná, jemuž by se měl teprve naučiti, dostihne hlavního města. Je u cíle svých tužeb, patří na sloupy Herkulovy. Rychle oběhne nejdůležitější paláce, památníky, divadla, musea, bohaté sbírky, jejichž seznam má v *Průvodci*; za tolik a tolik hodin musí býti se vším hotov. Jsou jiná města, jiné paláce, jiné divy. Konečně přecpán zkušenostmi, věděním a pra-

chem, po několika měsících uvidí rodnou půdu; zasvětil zimu tomu, aby dal do pořádku a *doplnil* svá pozorování, své studie, své dojmy, své výzkumy, své důvěrnosti cestovatelské, a v prvních jarních dnech uvidíte za knihkupeckými výklady v lákavé obálce skvělý svazek mezi knižními novinkami.

Zemědělství, umění, obchod, vědy, politiku, lidové zvyky, náboženství, mravy, tradice, povahy, všechno tam najdete; autor všechno viděl, všechno obhlédl, všechno spočetl. Sestavil statistické tabulky. Věřte mu na slovo! Nemusíte ani vstát z lenošky a popojít k oknu. Tolik podrobností, tolik a tak rozmanitých poznatků! Jak to jen všechno mohl sebrat? A zvláště jak může vědět, co se událo tam, kam ani nepřišel? V tak krátké době ani Argus by na všechno nestačil. Poodhrňte cípek jeho tajemství: Z dostavníku, v němž náš cestovatel sedí, vidí krajinu, která vábí jeho pozornost, i naváže se svým sousedem takovouto rozprávku: „Zná pán kraj, jímž projíždíme? — Trochu. — Jak se jmenuje tam ten hrad, tam na tom vršku? — Neklamu-li se, je to hrad ten a ten. — A čím hlavně se živí oby-

vatelstvo? — A hlavní rysy povahy obyvatel? — Je flegmatické jako ten náruční kůň, jako náš poštovní vozka. — Jsou bohatí? — Jako Židé.“

Vůz se pak zastaví; člověk, který dával tyto lakonické odpovědi, se vzdálí, snad ani se nerozloučiv, a poučení, jež dal, anonymní jako jeho osobnost, budou parodovati mezi pozitivními fakty v poznámkách cestovatelových. — To jsou cestopisy původní, jimž spíše bychom připustili jméno povídek, kdyby byly zdařileji utvořeny; takto jsou to jen ubohé plagiáty. Lepší cestopisy, delšího dechu, plné strašných dobrodružství, malebných postřehů a učených odhadů se dělají často v závětrí knihoven nad nevinnými a pokojnými svazky in-octavo nebo folianty.

Nemám v úmyslu snižovati zásluhy pravých cestopisů. Ale co falešných názorů, všedních pošetilostí hemží se ve většině knih, jimž se udílí toto lákavé jméno! Město a celí národové octnou se v nich zuřivě posouzení nebo vychválení, a to podle nálady spisovatelů, kteří si hověli při tomto bezuzdném vyličování za kamny!

3. Způsob, jak studovati tu neb onu zemi.

Bydleti dlouho na týchž místech, navázati tam hojně známosti, poznati dokonale jazyk země, nepřestávati pozorovati a shledávati, zkrátka se zemí žiti, takové jsou podmínky, nezbytné k tomu, aby se utvořil správný názor o krajině s hlediska morálního i fysického. Kromě vědomostí takto nabytých jsou dostupny jen všednosti, obecnosti, nejistoty, omyly. Většina popisů, jež nalézám v těchto knihách, podobají se zeměpisným mapám bez řádného měřítka, podle nichž nelze cestovati.

Je tedy třeba vyhledávati jen dobré cestopisy trvalé ceny, takové, jež možno častěji čísti, jež možno studovati jako kraje, o nichž chcete něco zvědět. Ale též třeba stále mít na paměti, že i to jsou lidská díla, a že není dobře na osobních zkušenostech jednotlivcových budovati filosofický, ekonomický nebo politický systém. A zvláště chraňte se paradovati s věděním, čerpaným z těchto knih, abyste si neuhnali posměch, že se chlubíte cizím peřím!

XI

historie

1. Důležitost historických studií. Jak studovat historii ?

Studium historie není jenom užitečné, je nezbytné. I když se nepřipustí jako prostředek k dosažení pravdy, jeho důležitost jako okrasa ducha zůstala by nepopěrná. Dodejme, že je veliký počet fakt, proti nimž nemohli bychom povstati, aniž bychom se nedali v zápas se zdravým smyslem.

Přidržte se nejprve fakt, jež představují jistý ráz naprosté jistoty. Nesvěřující paměti, leč pravdy nepopíratelné, ponecháte svému duchu, zbavenému pout, svobodu, aby si třídil ostatek podle stupně pravděpodobnosti, jistoty nebo omylu, jež v nich bude objevovati.

Že velké říše kvetly na Východě; že v Řecku umění a vzdělanost byly povzneseny na velmi vysoký stupeň dokonalosti; že Alexandr činil velké výboje v Asii; že Římané si objevili skoro celý tehdejší známý svět; že Karthagina byla soupeřkou Říma; že říše těchto pánů světa se zřítíla pod tíhou návalu barbarů od Severu; že muslimani zaplavili severní Afriku, zničili ve Španělsku království Gothů, a ohrožovali ostatní Evropu; že feudální řád byl sociální formou středověku, to vše jsou pravdy, jichž nikdo nepopírá a jichž jsme si tak jisti jako toho, že je Paříž nebo Londýn.

2. Rozdíly mezi faktem a okolnostmi faktu. Aplikace.

Jsou fakta všeobecně připouštěná; přes to v podrobnostech, v okolnostech, jimiž je historikové provázeli, sama tato fakta jsou závislá na učeném bádání, na kritice nebo na filosofii historie. Širé pole, otevřené úvahám a rokování.

Není možno pochybovati o tom, že nebyly krvavé zápasy, v nichž Řím a Kartha-

go se přeli o panství na Středozezemním moři, na březích Afriky, Španělska a Italie, a jejichž rozuzlením bylo vítězství Scipionů, porážka Hannibalova a zkáza města Didonina. Jsou nám však dobře známy i okolnosti těchto zápasů? Je tak nemožno, aby chom nebyli oklamáni o nespolehlivosti punské, ve výkladu příčin, jež přivodily roztržku mezi oběma soupeřícími republikami, ve vypravování bitev, zprávách o jednání atd? Nelichotili římsí historikové, od nichž máme největší počet zpráv, svému národu na útratu národa nepřátelského? — Tady umějme pochybovati a voliti, připouštěti s nedůvěrou nebo i odvrhnouti bez zdráhání: a nejčastěji počkati s rozhodným úsudkem až na příhodnější dobu.

Měla by budoucí pokolení správný pojem o věcech, znala by pravdu, kdyby na př. vypravování o nynějších válkách bylo jim dochováno dějepisci náležejícími jen jednomu z válčících národů? A přece dnes historikové píší takřka sedíce u jednoho stolu tváří v tvář; mohou se usvědčovati, vzájemně opravovati, a díky rychlému spojení a rozšiřování zpráv jest mnohem nesnadněji než jindy udržovati zjevné omyly.

Tak tomu však není při vyprávění událostí, jež se až k nám dostaly cestou jedinou; cestou velmi podezřelou, protože byla zaujatá; při vypravování fakt, jež se udály v dobách tak dávných, v nichž doprava byla tak obtížná, kdy rozhlas do veřejnosti zdaleka se nepodobal nynějšímu rozhlasu.

Jsme povinni přijímati bez kontroly ty podivuhodné legendy, v nichž řečtí historikové nám ukazují hrstku Sparťanů a Athénanů, kosících tisíce Peršanů, a předkládají našemu údivu nezištné hrdinství, vznešenou obětavost svých válečníků? Vidíme za našich dnů, jak se vše převrací a zpotvořuje, jak se nejprostší fakta upřilišňují. Nadšení a vlastenectví spisovatelovo nesmí másti soudného člověka; počkám, řekne si, až co řeknou o tom též Peršané, až vstanou s plání marathonských nebo od Thermopyl, aby i oni vypravovali se svého hlediska o okolnostech boje.

Tak velí opatrnost. Neztrácejme ji se zřetele při studiu dějin a vyhneme se mnohým omylům. Aspoň nás naučí, abychom se nespletli při podrobnostech a nezbloudili s cesty.

3. Několik pravidel při studiu historie.

Protože dějiny jsou předmětem, který nemožno přejíti mlčením, když pojednáváme o umění jak dojíti pravdy, podám několik prostých a krátkých rad. Do hloubky se při tom nepustím, to by vyžadovalo celých svazků.

První pravidlo. Protože při historii má rozhodné slovo svědectví, třeba zpytovat, jak si počíná spisovatel, jak on si pravdu zjednává, jak dalece můžeme a nemůžeme důvěřovati jeho hodnověrnosti.

Druhé pravidlo. Přednost má vždy očitý svědek. Je vždy jisté nebezpečí pro pravdu v zprostředkovatelích. Vypravování z druhé ruky je jako voda proudící a unášející s sebou i obsah stok, jimiž prošla; kanály historie oplývají vášněmi a omyly.

Třetí pravidlo. Z očitých svědků, jinak stejné hodnoty, vyberte si toho, jenž neměl v událostech účasti činné, který v nich neměl co ztratit, ani co získat.

Když César vypráví o svých válečných taženích, jeho svědectví je autoritou. Ale přes to je zřejmo, že římský vojevůdce nebude upíratí statečnost národům, jež pře-

mohl; že nebude je předváděti jako nižší počtem vzhledem k vojskům, jimž velel; vždyť by tím zmenšil nesnáze svých výprav a tedy i svou slávu. Zázraky Hannibalovy, vypravované jeho nepřáteli, mají jinou hodnotu historickou.

Čtvrté pravidlo. Dávejte přednost historikovi soudobému, ale ověřujte si jeho svědectví svědectvím jiného spisovatele téže doby, jenž hájí názory a zájmy opačné, a pečlivě oddělujte od sebe v jejich spisech příčiny a následky, jež určují těm neb oněm událostem, a zvláště dbejte jejich osobních úsudků, vlastních jejich povaze.

Skoro vždy je v událostech jistý fakt převládající, jenž vyniká přílišnou zřejmostí, než aby stranickost spisovatelova odvážila se jej popřít. V takovém případě historik upřílišuje nebo věc zeslabuje: nešetří barev a líčí věci příznivě nebo nepříznivě; hledá vysvětlení, vynalézá příčiny, upozorňuje příliš na následky atd.; ale fakt trvá a soudný čtenář musí uvážiti všechny jeho okolnosti, aby viděl fakt takový, jaký ve skutečnosti jest.

Příklad: Vášniví obdivovatelé Napoleoni budou vypravovati potomstvu plnými

ústý o fanatismu a krutosti národa španělského, národa barbarského a bez inteligence, který odepřel šťastně žíti pod slavným žezlem rekovým; budou vyličovati v nejpriznivějším světle pohnutky, jež měly velkého válečníka k tomu, aby zakročil na poloostrově; budou shledávati tisíce vhodných vysvětlení jeho smluv, a ve všech případech ani jeho podnik, ani smlouvy vládkem nesáhnou na jeho slávu. Ale na tom nezáleží; soudný a rozvážný čtenář, bude-li chtít být pozorný, objeví pravdu pod závoji, jimiž se přikrývá. Opravdu, ať náš historik se bude sebe více vzpírat, bude nakonec nucen přiznat, že dříve než začal zápas, a zatím co síly markýze de la Romana sloužily Francii na Severu, vůdce Francouzů přepravil do Španěl pod záminkou přátelství mocnou armádu, že se takto zmocnil předních měst, všech pevností i hlavního města; že dosadil na trůn svého bratra Josefa, a že konečně po šesti letech vzteklého zápasu francouzské vojsko a Josef, vypuzeni s půdy španělské, byli donuceni se vrátit za hranice. — Tak tomu bylo. Jest možno podrobnosti všelijak přibarvit, soudný čtenář však neopomine si říci: „Histo-

rik hájí se zdarem dobré jméno svého heroa; ale už z pouhého vypravování vysvítá, 1° že zabral přátelskou zemi ze lživých záminek, 2° že ji přepadl bez důvodu; 3° že útočil na důvěřivé a věrné spojence přímo v srdci jejich země; 4° že užil zrady, aby strhl s trůnu nešťastného krále; 5° že bojoval celých šest let, aniž mohl vztýčiti na horách iberských svůj nepřemožitelný prapor. A tak máte na jedné straně důvěřivost spojencovu, věrnou oddanost vasala; neohroženou umíněnost vlasteneckého bojovníka; hrdinství a dobré právo; na druhé straně genia a zdatnost, ale též zpronevěru, samozvanství, neplodná neštěstí dlouhé a zhoubné války. Nespravedlnost a lstivost v započetí podniku; nezdar a ztroskotání celé akce.“

Pravidlo páté. Spisy anonymní zasluhují málo důvěry. Autor snad skryl své jméno ze skromnosti; ale obecenstvo, které o tom neví, není povinno věřit pravdivosti spisovatele, který, aby řekl pravdu, spouští si závoj před obličej. Každý se bojí lži, a to, aby nebyl zahanben, kdyby snadno uvěřil, jest mocnou uzdou. Ani tato uzda vždy nestačí. Což teprve, kdyby jí nebylo?

Pravidlo šesté: Než čtete dějiny, studujte život dějepiscův.

Odvažuji se tvrdit, že toto pravidlo jest nanejvýš důležité. Nebude bez užitku, když mu věnujeme větší pozornost.

Jak ocenit pravdivost historikovu nebo prostředky, jichž používá, aby došel pravdy, neznáte-li jeho života? Chcete klíč k jeho deklamacím nebo k jeho úmyslnému zamlčování? Chcete věděti, proč ty a ty výjevy jen načrtne, kdežto na některé obrazy nanáší barvy ty nejčernější? Hledejte v jeho ctnostech nebo v jeho neřestech, v jeho zvláštním postavení, v duchu jeho doby, v politických formách jeho vlasti; nejčastěji jen tam to najdete.

Nepsala se historie za bouří Ligy, jako se psala za pravidelné a slavné vlády Ludvíka XIV. A pohledme na doby nám bližší, na francouzskou revoluci, na císařství, na restauraci nebo i na dynastii orleánskou; shledáme, že v každé této době historie dostávala ráz a takřka barvu okolností. Jiná doba, jiný jazyk. Znáte i dobu i zemi, kde ta nebo ona kniha vyšla, totiž vlivy, jež doléhaly na autora; připravte se na to, ať tedy uberete, a dále ať přidáte; tato znalost

vám poskytne smysl toho nebo onoho slova temného, toho neb onoho opominutí, toho neb onoho opisu; vyjeví vám hodnotu, některé námitky, některé výhrady, některé chvály, účel nějakého zavrhování nebo schvalování; věci, jež by jinak nám zůstaly nepochopitelné.

Málo lidí se zúplna vymaní z vlády okolností; je málo těch, kdož dovedou vzdorovati velkému nebezpečí pro obhájení pravdy; jest málo těch, kdo v kritickém postavení se nevynasnaží o vyrovnání mezi svým zájmem a svým svědomím. Zůstatí věrní ve chvílích nebezpečí, je hrdinství, a hrdinství je vzácné.

Dodejme, že vzít za svůj rytmus doby není vinou, jen když se spisovatel nedotkne nepromlčitelných práv spravedlnosti a pravdy. Jsou případy, kdy mlčení je opatrností, ano je závazné. V takových případech třeba odpustit spisovateli, že neřekl celou svou myšlenku, arci když tím nepraví nic proti své myšlence. Ať byl Bellarmin jakkoli přesvědčen o nepřímé moci papežů, žádali byste od něho, aby o tom vykládal v Paříži na Sorboně s touž svobodou, jak to byl učinil v Římě? Tu jako byste mu ří-

kali: „Piš pravdu; a jakmile se parlament dozví o tvé knize, zabaví ji: exempláře budou spáleny rukou katovou, a sám budeš vyhnán z Francie nebo uvržen do vězení.“

Pravidlo sedmé. Posmrtná díla vydaná neznámými nebo jež prošla málo jistými rukama, stávají se apokryfními a je třeba k nim přistoupiti s nedůvěrou.

Uvedu jen jeden vážný případ, který se právě udál před našima očima s Pascalo-vými *Myšlenkami*. Známa jest hodnota tohoto díla, přeloženého do všech jazyků, i pověst, již se těší. Vydání jeho jsou nesčetná. Nuže, léta Páně 1845 nastala velmi živá půtka mezi p. Faugérem a p. Cousinem o jistá místa Pascalových *Myšlenek*, a to o místa velmi důležitá. P. Cousin tvrdil, že vyčistil text Pascalův od oprav, jež do nich přimísil Port-Royal. P. Faugère uveřejnil nové vydání, a dokazuje, že sám přehlížel původní rukopis; a že p. Cousin, zasloužilý spisovatel, p. Cousin, filosof, omezil se jen na to, že vydával podle přepisů. A pak důvěřujte vydavatelům!

Autorita znamenitého nebožtíka za podobných okolností málo padá na váhu: tu nemluví již on, mluví vydavatel, s jistotou,

že přece každý mu přizná právo na jeho zisky.

Pravidlo osmé. Dějiny opírající se o neznámé paměti a nevydané listiny; rukopisy, k nimž vydavatel tvrdí, že je toliko uspořádal, opravil styl, osvětlil jistá místa, nezasluhují jiné důvěry než tu, jakou mohou vzbuditi vydavatelé.

Pravidlo deváté. Vypravování o tajných jednáních, o tajemstvích států; pikantní anekdoty o soukromém životě slavných osobností, o temných zápletkách a jiných případech téhož druhu možno připustiti až po přísném přezkoušení jejich pravdivosti. Bude-li nám nesnadno objeviti pravdu při světle slunečním, a abychom tak řekli, na povrchu půdy, jak se můžeme nadíti, že ji najdeme prostřed stínů a v útrobách země?

Pravidlo desáté. Též budme opatrní, když se nám vypravuje o jistých zemích nebo jistých národech velmi dávných a od nás velmi vzdálených, o pokladech knížete, o počtu obyvatel, o jejich náboženském věření nebo o jejich domácích obyčejích.

Jak opravdu možno o správnosti těchto vypravování se přesvědčiti? Vzdálenost, doba, neznalost jazyka atd., vše se tomu pro-

tiví. Jak se dopídit pravdy ve věcech často skrytých, neznámých často i samým domo-
rodcům? Což je tak snadno vniknouti do
vnitřní rodiny, aby bylo možno popsat do-
mácí obyčeje? Což se dají obyvatelé domu
tak snadno přistihnouti ve své svobodě,
v důvěrnostech krbu?

XII

*obecné úvahy o tom, jak možno
poznati povahu bytostí,
jejich vlastností a jejich vztahy*

1. Třídění vět.

Známe-li pravidla, jimiž poznáváme jsoucno toho neb onoho předmětu, zbývá formulovati ta, jež nás povedou v našem zkoumání o povaze, vlastnostech a vztazích bytostí.

Bytostmi nebo fakty *přírodními* budeme jmenovati každou věc náležející k řádu přirozenému, totiž bez výjimky všechny bytosti a všechna fakta, podřízená nutným zákonům stvoření. *Mravními* jmenujeme ta fakta, jež náležejí řádu mravnímu; *historickými* nebo *sociálními* ta, jež náleží řádu sociálnímu; a *náboženskými* ta, jež pocházejí z vyšší a mimořádné prozřetelnosti.

Nelpím na správnosti tohoto rozdělení, ba připouštím, že by bylo možno, přísně vzato, je popírati; ale je stanoveno ze samé povahy věcí; je v souladu, a to mi těžko upřete, s obyčejnými hledisky lidského ducha; aspoň jsme tak zvyklí povšechně třídit. Přihlédněme blíže k jednotlivým oddílům.

Bůh stvořil vesmír a vše, co vesmír obsahuje, podrobiv jej stálým a nutným zákonům. Odtud řád přírodních: studium tohoto řádu bylo by možno nazývati filosofií přírody.

Bůh stvořil člověka rozumného a svobodného, ale určil mu jisté povinnosti, jež ho zavazují, ale nedonucují. Odtud řád morální, předmět filosofie morální.

Lidská společnost poskytuje řadu fakt a vztahů; odtud řád společenský neboli sociální; studium tohoto řádu fakt by bylo možno nazvati filosofií sociální nebo, chcete-li, filosofií dějin.

Bůh není vázán zákony, jimž podrobil dílo svých rukou, může tudíž působiti na tyto zákony, ba i proti těmto zákonům; právě proto připouštíme jsoucnost řádu fakt a zjevení, jenž jest vyšší než řád přírodní a

sociální. Odtud studium náboženství nebo filosofie náboženská.

Má-li se dokázati jsoucnost některého předmětu, náleží filosofii důkladně jej studovat, hodnotit, posoudit. Filosof v obecném významu slova znamená člověka zabraného do studia zákonů, jimiž se bytosti řídí: je to člověk, jenž se oddává studiu jejich vlastností a jejich vztahů.

2. Vědecká opatrnost; jak jí nabýti.

Pravý filosofický duch je neodlučitelný od ducha opatrnosti, to jest zdůvodněné, dobře uvážené opatrnosti, velmi podobné té, jež má v životě vládnouti našim vztahům k lidem a věcem. Podáme tu několik úvah, jak tohoto ducha opatrnosti nabýti.

První úvaha. Vniterná povaha věcí jest nám skoro vždy zcela neznáma. Víme málo a špatně.

Této pravdy budme vždy pamětlivi; naučí nás nezbytnosti úsilné a trvalé práce v našem zkoumání povahy bytostí. Učiní nás skromnými a obezřetnými, uchovávajíc nás té nerozvážné zvědavosti, jež pudí člo-

věka zpytovatí tajemství, jež mu jsou zakryta neproniknutelným závojem.

Pravda málo lichotivá pro naši pýchu, ale pravda nesporná, pravda dokonale každému zřejmá, kdo rozjímal o vědě: člověk ví málo co. Dostali jsme od Stvořitele inteligenci (mysl), jež je v souladu s našimi fyzickými a morálními potřebami: protože tato intelligence je schopna poznati, k uspokojení těchto potřeb, jak použití bytostí, jež jsou na dosah naší ruky. Ale ostatní líbí se nekonečné moudrosti nám skrýváti: vyhradila si, že sama pozdvihne později závoj, který zakrývá a tají našim očím nevýslovné divadlo stvoření. Proč bychom měli nad tím teskniti? Je-li nevědomost zkouškou života, je naděje útěchou smrti.

Věda poskytuje několik pojmů o vlastnostech světla; těchto vlastností často všelijak využíváme v různých aplikacích. Ale co je podstata světla? Dovedeme řídit, ba i urychlovat růst; ale co víme o povaze a tajích tohoto podivuhodného zjevu?

Používáme svých smyslů, ochraňujeme je, dopomáháme jim, přicházíme jim na pomoc; ale tajemství smyslového vnímání zůstávají nám neznáma. Známe povšechně

látky našemu tělu škodlivé nebo blahodár-
né. Ale proč a jak tyto látky mu škodí nebo
mu prospívají, to nevíme. Co ještě říci? Po-
čítáme čas na mnoho způsobů, ale meta-
fysika nedokázala čas ten definovat. Je vě-
da, kterou jmenujeme geometrie; dospěla
vysokého stupně dokonalosti, ale základní
ideu této vědy nemůžeme pochopit. Žijeme
v prostoru, celý vesmír se pohybuje v pros-
toru, měříme jej, podrobujeme jej přísným
výpočtům: ale ani metafysika, ani ideologie
nedovedly nám říci, v čem záleží, zda je
čímśi od těla odlišným, zda je toliko ideí,
zda má vlastní povahu. Nevíme, zda to není
nic. Myslíme, a nevíme, co je to myšlenka.
Ideje kvasí v naší mysli, a nevíme, co to
idea jest. Divadlo vesmíru v celé své pro-
měnnosti, v celé své nádheře rozvinuje se
v našem mozku jako na nějakém skvělém
jevišti. Tam jakási nepochopitelná síla tvoří
podle našeho rozmaru fantastické světy,
hned vznešené a plné krás, hned plné vý-
střednosti: a nevíme, co to je obraznost, ani
co to jsou tyto zázračné výjevy, ani jak se
objevují nebo mizí.

Je množství dojmů, o nichž nabýváme
vědomí způsobem vniterným, hlubokým,

nepostižitelným; jmenujeme je city. Co to je cit? Umíme to říci? Kdo miluje, cítí lásku, ale neví, co láska jest. Filosof, který chce analysovat tuto přichylnost, zaznamenává její původ, naznačuje, k jakému konci směřuje, dává pravidla, aby ji řídil: ale o vnitřní povaze lásky právě tak nic neví, jako neučený člověk. Naše city jsou ta fluida, jež proudí v potrubí zraku neproniknutelném. Pozorujeme vnější účinky, víme v jistých případech, kam směřují, odkud přicházejí tato fluida; můžeme i zrychlit jejich proud, můžeme jej zvolnit, změnit jeho směr, ale oko nemůže vyzpytovat tajemství jejich pohybu; činitel ten zůstává neznám.

Víme o vlastním těle, o tělech, jež nás obklopují, co vlastně jsou? Je filosof, který by nám mohl vysvětliti povahu některého tělesa? A přece žijeme mezi samými tělesnými substancemi, každou chvíli jich používáme, známe mnoho jejich vlastností, definujeme zákony, které je řídí, neboť tělo je částí naší vlastní přirozenosti.

Neztrácejme se zřetele tato pozorování, když míníme studovati ustavující principy některého bytí, jeho bytnost (esenci). I když

se oddáváme s plnou vroucností a s veškerou pozorností svým výzpytům, budme střídmi a přísní ve svých definicích. Nebudeme-li se o to snažit s veškerou úzkostlivostí, často se nám přihodí, že budeme pokládat za realitu marné výtvořiny svých snů.

Druhé pozorování. Ve vědách matematických řešíme problémy dvojím způsobem: přímým dokazováním a důkazem z nemožnosti. Tak tomu je ve všech druzích otázek. Pro největší počet nesnadností přiznati, že je nám nemožno je rozřešit, bylo by nejlepším ze všech řešení. A nemyslete si, že tento způsob myšlení byl by bez záslužnosti, nebo že by bylo vždy snadno rozlišit možné od nemožného. Duch takového rozeznávání schopný svědčí o tom, že zná důkladně látku a že vystihl vážně tyto těžkosti.

Poznání nemožnosti, v níž nejsme schopni rozřešiti jistě nesnáze, je častěji historické a zkušenostní, než vědecké. Když někdo spolehlivý — schopný totiž, aby to posoudil — předem vynáší o nějakém řešení, že je nemožné, z toho vždy ještě nenásleduje, že by byl schopen to dokázat. Ale marnost úsilí, o něž se sám pokoušel, dějiny

úsilí, o něž se pokoušeli před ním odborníci, dokázaly mu při této otázce meze lidského ducha. Někdy taková nemožnost vyplývá ze samé povahy problému. Přes to, abychom to tvrdili s jistotou, je třeba obejmouti týmž pohledem jak poznání této meze i poznání toho, čeho by bylo třeba, abychom ji odklidili.

Třetí pozorování. Poněvadž bytosti se velice liší ve své povaze, ve svých vlastnostech i ve svých vztazích, naše oceňování jich musí se stejně velmi různit.

Říká se: „Jistá poznání dávají nám klíč ke všem ostatním. Kdokoliv dobře uvažuje o jedné věci, jistě bude dobře uvažovat o všech věcech; stačí jen chtít.“ Znameníť omyl, z něhož vyplývá tento nemensší: že vědy mathematické jsou nejlepší logikou, protože učí uvažovati přesně a nezvratně.

Abychom si z této klamně a osudné domýšlivosti protřeli zrak, stačí pozorovat, že předměty, jimiž se naše mysl obírá, náležejí velmi různým řádům; že naše prostředky, jimiž bychom těchto předmětů dosáhli, nemají mezi sebou nic společného, že naše vztahy k nim se do nekonečna mění, a že konečně zkušenost nám často ukazuje

— jak v uměnách, tak ve vědách — talenty zvláštní, nikdy talenty universální (obecné, ve všem zběhlé).

Jsou pravdy mathematické, pravdy fysické, ideologické, metafysické; jsou pravdy morální, náboženské, politické, historické, literární, pravdy pouhého rozumu a jiné, jež jsou směsí citu a obraznosti. Jsou pravdy spekulativní, jsou pravdy praktické, jsou takové, jež se nám nepodaří poznati leč uvažováním, jiné, jež docházíme intuicí, jiné konečně, jimž nás učí sama zkušenost. Bylo by je možno rozdělití v tolik tříd, že by se stalo nemožným je spočísti.

3. Velcí lidé. — Evokace.

Vyvolejme si pomocí oné silnější mocnosti než je sám čas a než je sama smrt, totiž pomocí obraznosti ty věhlasné muže, kteří byli ozdobou svého století, a jejichž jména uchovává lidstvo s pýchou. Rozkažme hrobu, aby nám je vydal v té slávě, s jakou byli pohřbíváni, s jejich geniem, s jejich vášněmi, s jejich různými schopnostmi, a v paláci, hodném takových hostí, v něja-

kém novém Elyseu, kde všechna umění, všechny plody lidského ducha budou shromážděny, kde každý znovu nalezne to, co bylo jeho vášní a jeho slávou; sledujme myšlenkou tyto bytosti privilegované. Tajemství jejich zálib poví nám o jejich genu.

Jaké imposantní shromáždění! Gonzalve z Kordovy, Cisnéros, Richelieu. Kryštof Kolumbus, Fernand Cortez, Napoleon, Racine, Torquato Tasso, Milton, Corneille, Boileau, Lope de Vega, Calderon, Molière, Bossuet, Masillon, Bourdaloue, Descartes, Malebranche, Erasmus, Ludvík Vivés, Mabillon, Viéte, Fermat, Bacon, Kepler, Galileji, Pascal, Newton, Leibnitz, Michel Angelo, Rafael, Linné, Buffon a sta a sta jiných, všichni, kdož v různých funkcích řadí se důstojně ke králům ducha.

Gonzalve se zálibou čte vypravování o válečných výpravách Scipionových ve Španělsku. Napoleon přemýšlí nad Hannibalovým přechodem Alp, rozhořčuje se při rozpacích Césarových, když měl překročiti Rubicon: ale vidí budoucího diktátora na pochodu k Římu, jak vítězí u Pharsalu, jak podmaňuje Afriku, ujímá se nejvyšší moci

a hrotem svého meče rýsuje ona slavná slova: „Přišel jsem, viděl, zvítězil“ — jeho oko jiskří.

Torquato Tasso, Milton inspirují se Biblií, Homerem a Virgilem; Corneille a Racine hledají vzory v Euripidovi a Sofoklovi; Molière v Aristofanovi, Lope de Vegovi, Calderonovi; Bossuet, Massillon, Bourdaloue studují s láskou svatého Chrysostoma, svatého Augustina, svatého Bernarda: naopak zase Erasmus, Ludvík Vivés, Mabillon, zahalení prachem rukopisů, prohrabávají se horlivě v archivech.

Každý má svého heroa, své nadšení, své vášnivé studium. Tento s dalekohledem v ruce stíhá taje Boží ve stvoření vesmíru; onen skloněn nad svým drobnohledem objevuje svět žijící v kapce vody. Mechanikové, umělci, přírodovědci, Linné mezi květy, Rafael v galeriích obrazů, Watt mezi stroji, všichni zvolili své místo v prostředí, jež jim přísluší, a rozvinují při stíhání svého ideálu nejvyšší schopnosti.

Ale přemístěte tyto veliké duchy, uveďte ve styk genie opačného směru, různé vlohy, básníka s mechanikem, filosofa s básníkem, válečníka s filosofem, malíře s geometrem,

snílka s člověkem pozitivním, člověka pohybu a činnosti s člověkem rozjímání a myšlenky — a jeviště se změní. Genius se stává prostředností, a kdo ví? — sama mou-
drost bláznovstvím.

Boileau čte epištolu k Pisonům nebo satiry Horacovy; a ačkoliv je tisíckrát čte znova a znova, nepřestává v nich objevovati nové krásy. Jeho nadšení stoupá v úchvaty.

Vedle něho Descartes přemýšlí o barvách; právě dokázal nezvratně, že nejsou než jakýmsi dojmem a má ze svého objevu nehoráznou radost. Sbližte teď tyto dva veliké duchy; živě si představte, jak si sdělují své myšlenky: filosof bude považovati za člověka lehkého a malicherného toho, koho tak dojímá slovo obraz. Ale pohledte na básníka, jak se opovržlivě usmívá, jak připravuje jizlivý verš, aby si dobral snílka, jehož nauky podle něho se střetají se zdravým smyslem a snaží se připravit přírodu o její kouzlo!

Vizte Mabillona, jak jest zaujat nějakým starým pergamenem: tisíckrát, pomáhaje zraku zvětšovacím sklem, začal své bádání. Rád by obnovil setřený řádek, v němž dou-

fá znovu nalézt ztracené slovo, ztracený text. Jeho práce ho úplně pohlcuje; zapomíná na ostatní svět, když znenadání přijde přírodopysce, který ustrojiv si drobnost, snaží se vyhledat s nemenší horlivostí a vášní na pergameně, o něž se bude tahat s paleologem, vajíčka nějakého hmyzu, který pergamen rozežral.

Tasso a Milton, deklamující své vznešené sloky, šlapou, aniž si to na okamžik uvědomují, v mikroskopických bylinkách, pranic nedbají na to, že si to Linné snášel s největší trpělivostí mnoho dní, chtěje to analyzovat. Máte-li trochu obraznosti, přimhuřte oči, ať nevidíte válku mezi těmito polobohy! — Raději je honem uložte do jejich hrobů, ať si nezostudí svou slávu.

Co jeden odvrhne s opovržením, druhý vyhledává a nešetří nad tím obdivem; co jeden vidí s jasností, druhý nedovede ani zahlédnout. Vznešený genius pro prvního, pošetilý snílek pro druhého; neocenitelné poklady pro tohoto, bídné nicůtky pro onoho. A proč to? Čím to, že tito duchové, výkvět lidstva, jsou mezi sebou v takové neshodě? Čím to, že pravdy se nejeví všem očím týmž způsobem? To proto, že je-li jedna

pravda v Bohu, jest mnohotvárná ve stvoření; to proto, že pravítko a kompas jsou bez užitku, běží-li o to, aby se ocenily věci srdce; to proto, že cit nemá, co by viděl ve výpočtech a v geometrii; to proto, že metafysické abstrakce jsou zcela něco jiného než věda sociální; to proto, že pravda náleží řádům fakt tak různých jako sama příroda; to proto, že pravda je realitou věcí.

Snaha mysliti a usuzovati o všech předmětech týmž způsobem jest častým zřídlem omylů; schopnosti se aplikují nevhod, v nečas; znehodnocují se, činí se neužitečnými, když se přičítá a podřizuje jedné, co náleží jedině druhé. Ani ti nejprivilegovanější, jež Stvořitel obdařil vesměrným chápáním, se nedovedou naráz vybavit ze zauzlin této sítě; i oni by zjalověli, kdyby se neuměli, když se věnují některému zvláštnímu předmětu, zbaviti takřka jedné části sebe samých a kdyby nenechali jednati jen ty schopnosti, jichž právě potřebují k tomu, co studují.

XIII

vnímání, chápání

1. Idea.

Jasně, přesně, živé vnímání; správný úsudek; uvažování přísné a důkladně založené: těmito třemi vlastnostmi se liší myslitel od lidí neučených. Budu je zkoumati po sobě a o každé z nich dovolím si pronésti některá pozorování.

Nebudu definovati ideu nebo vjem. Stačí mi prostě říci, aniž bych příliš dbal přísné správnosti filosofické mluvy, že vnímání jest onen vnitřní úkon, jímž tu neb onu věc chápeme; a že idea jest obraz, představa, jež slouží za potravu vnímání. Tak pozorujeme kruh, elipsu; pozorujeme výslednici nějaké soustavy sil, obrácený poměr těchto sil v ramenech páky, gravitaci těles, zákon zrychlení jejich pádu, rovnováhu tekutin a ply-

nů; chápeme odpor, jež vzbuzuje bytí a nebytí zároveň; rozdíl mezi bytností a případkem (esencí a akcidentem); chápeme principy morální; chápeme jsoucnost svou a jsoucnost světa vnějšího; pozorujeme krásy a vady v obraze, v básni, chápeme prostotu, složitost nějaké věci, nějakého jednání, příznivý nebo nepříjemný dojem, jež vzbuzuje v našich bližních nějaké slovo, gesto, událost; konečně chápeme vše, co náš duch pojímá: a toto vniterné zrcadlo, v němž předměty jako by se obrazy, aby byly pohledům našeho ducha vystaveny, toto cosi, co hned plní mysl svou přítomností, a hned se skrývá nebo usíná, čekajíc, aby se zase objevilo, ať už probuzeno nějakou okolností, nebo ať jsme to sami vyvolali: toto nevím co, toto neznámé, o čem nemůžeme, děj se co děj, pochybovat, nazýváme ideí.

Názory ideologů o původu ideí jsou tu málo důležité. Což je třeba k tomu, abychom dobře mysleli, zda idea jest nebo není rozdílná od vjemu; zda jest nebo není přetvořeným počítkem. Konečně odkud pochází a zda jest vrozená nebo nabytá? Řešení těchto otázek, o něž se vědci vždy přeli,

o něž se vždy budou přítí, vyžadovalo by psychologických pozorování, jimž není možno se oddávati, leda že bychom se vzdali každé jiné práce, leda že bychom duchu házeli klacky pod nohy, že bychom spoutali nebo s cesty svedli svou mysl, svou inteligenci. Kdo myslí, nemůže se při tomto myšlení stále zabývati tím, že myslí a jak myslí. Naše chápavost by neplnila již svého poslání. Obírajíc se sama sebou, nemohla by se věnovati tomu, k čemu vlastně jest.

2. Pravidla správného myšlení.

Chápání našeho ducha bude živé a jasné, jestliže zvyklostí býti pozorní nabyli jsme dosti rozlišivosti, abychom rozvinuli při každé okolnosti schopnosti přizpůsobené předmětu našeho studia a jestliže umíme rozvinouti jen tyto patřičné schopnosti.

Dejme tomu, že jde o nějakou matematickou definici; není tu představ neurčitých, není tu abstrakcí, není v tom ani krapet citu, nic fantastického, nic z věcí světa s jejich jemnými odstíny a jejich proměnlivostí. Obraznost musí zmlknout, nebo se nanejvýš rozvinouti jen natolik, jak třeba

k nakreslení obrazců tužkou nebo křídou. Objasním hned pravidlo při studiu jedné počáteční definice geometrie:

„Kružnice jest křivka uzavřená, jejíž všechny body jsou stejně vzdáleny od jednoho společného bodu, který nazýváme středem.“ Ihned vidíme, že tu neběží o kružnici ve smyslu metaforickém, ve smyslu neurčitém, ale o přísnou definici; že kromě toho tuto definici třeba pokládati za výraz jakéhosi ideálu, k němuž se skutečnost bude moci jen více nebo méně přibližovati.

Přes to, protože geometrické obrazce patří k vidění a k obraznosti, připomohu si jednou z těchto schopností a snad oběma najednou, abych si představil, co chci pochopiti. Narýsuji tedy kružnici na tabuli nebo ve své obraznosti a vidím nebo představuji si tento obrazec. Ale viděti něco, ➤ to ještě neznamená chápati povahu toho. Člověk sebe méně inteligentní vidí, představuje si kružnici tak dokonale jako nejcvičenější matematik, ale nedovede vydati počet z toho, co vidí. Kdyby stačilo viděti, tu by samo zvíře mělo geometrické představy tak dokonalé, jako představy Newtonovy a Lagrangeovy.

Čeho ještě třeba, aby bylo chápání intelektuální? Znáti podmínky, nevyhnutelné k jsoucnu věci. To právě vysvětluje definice. Naše představa není správná a úplná, leč když chápeme každou z jejich podmínek; jejich úhrn tvoří v našem chápání ideu pravdivou, ideu, již máme míti o definovaném předmětu.

Tažte se na definici, kterou jsme podali o kružnici, ducha nepozorného, povrchního, a pochopíte podle jeho odpovědí, že si s ní nebude věděti rady, protože nemá v duchu úhrn podmínek potřebných k tomu, aby tento obrazec chápál. Viděti a chápati daleko není jedno a totéž. Ale jaký rozdíl, když ji analyzuje geometr!

Kružnice jest *čára křivá*; slovo *čára* můžeme vypustiti, říkáme křivka, na rozdíl od přímky; ale jest mnoho všelijakých křivek. Kdyby nebylo podmínky, aby všechny její body byly stejně vzdáleny od jednoho bodu společného, nebylo by kružnice.

A což slovo *uzavřená*, nemohli bychom se i bez něho obejít?

Nikoliv, protože kdyby se křivka nevracela sama na sebe, kdyby nebyla uzavřena, nebyla by kružnicí, atd., atd.

Teprve až takovými to rozborů nabudeme
ryzí, správné, úplné představy; duch po-
→ chopil realitu, má ji.

Přejděme k analýze některého pojmu li-
terárního, a vynasnažme se určití jej s větší
nebo menší dokonalostí, kterou může mítí.
I tu jest v něm nějaká pravda; pozorností,
totiž uplatnění a přilnutí ducha k předmětu
jeho studia, jest arci třeba. Ale nemyslíme,
že třeba zvláště upozorňovati na toto: Že
tytéž schopnosti daleko nejsou stejně uži-
tečny ve všech druhích intelektuálních pra-
cí, a že na příklad duch třídící, dělící, vzác-
ná to schopnost u geometra, stává se chy-
bou u spisovatele povídky?

Dva výteční lidé, ale různých odborů,
čtou spolu nějaké řečnické nebo básnické
veledílo; jeden z nich nemůže potlačití své-
ho nadšení: „Jaké vznešené obrazy?“ volá,
„jaký oheň! jaká vybranost, jaká lepost
citů! jaká hloubka! jaká nenapodobitelná
směs stručnosti, bujarosti, pravidelnosti, jak
to překypuje!“ A jeho oči prolévají slzy
podivu.

„Jen tomu se třeba podívatí,“ praví
jeho společník, „co se v díle shoduje s pra-
vidly řádného stylu!“

První chápe krásy, obsažené v díle, jež právě četl; málo však uvažuje, sotva analyzuje, pronáší jen přerývaná slova podivu. Druhý jich nechápe; přemítá a podrobně rozbírá. Má na zřeteli jen školskou pravidlovou rhetoriku. První vidí celou pravdu, druhý zachycuje jen její část. A proč? Protože pravda je tu něco jiného, než čemu se učil při geometrii; tady by musil přihlížet k úhrnu vztahů mezi chápáním, obrazností a srdcem; protože tyto schopnosti chtějí býti uvedeny v souhru všechny najednou, přirozeně, bez úsilného spojování, bez násilnosti, aniž by byly rozptylovány nebo trhány připomínáním toho neb onoho pravidla. Bylo třeba odložití rozumování, analýsu, kritiku a nevzpomenouti si na ně, dokud jsme dílo neprocítili.

Plésti do toho definice, volati na pomoc předpisy a pravidla, dříve než jsme byli proniknuty dílem, jež posuzujeme, dříve než jsme je pochopili, toť takřka svazovati duši do povijanů, sešněrovati ducha: místo abychom uplatnili a rozvíli všechny své schopnosti, používáme jen jedné, ve chvíli, kdy má duše rozpiat křídla a vznést se,

zbavujeme ji těchto křídel a odsuzujeme ji k tomu, aby mdle dřepěla.

3. Nebezpečí analysy.

I v předmětech, v nichž cit a obraznost nehrají žádnou úlohu, chraňte se srážeti a potlačovati ducha a míti ho k tomu, aby sledoval jistou určitou metodu, když svou zvláštní povahou potřebuje nezávislosti a svobody. Není možno popřít, že analýsa v mnohých případech dává idejím přesnost a jasnost. Ale nezapomněme, že věci a bytosti jsou většinou *složené*. Chápati předmět, to znamená obejmouti naráz týmž pohledem i jeho části ustavující i vztahy. Stroj rozebraný v části, představuje zřetelně ovšem kusy, z nichž se skládal; abychom však dobře pochopili užívání těchto částí, abychom ocenili spoluúčast zvláštní, jakou která přináší pohyb všeobecnému, je třeba, aby byly dány na své místo a uvedeny v pohyb. Condillac a jeho škola, protože jenom rozkládali, dělili a analysovali, dostali se až tam, že uznávali v člověku jen přetvořené smyslové dojmy. Naopak Descartes a Malebranche sotva v něm vidí co jiného než

pouhé ideje: první strhuje v materialismus, druhé k upřílišenému spiritualismu. Condillac se kasá, že vysvětlí všechny zjevy duše, vycházejí z tohoto faktu: když člověk voní k růži, je to stroj, zbavený všech smyslů, vyjma čichu. Malebranche, hledaje vysvětlení týmž zjevům, a nenalézaje ho v tvorech, nezdráhá se zatáhnouti do všeho hned božskou podstatu.

Proč lidé inteligentní snadno zapadají, postupující od úsudku k úsudku se zjevnou přísností dedukční, do nejvzdálenějších přemrštěností? To proto, že neuměli viděti otázku leč z jedné z jejich tvárností. Chybí jim duch analýsy? Nikoliv. Sotva se jim dostane něco do rukou, už to rozkládají. Ale jediný zanedbaný bod rozvrací jejich práci; a ve velmi vzácných případech, kdy jejich analýsa jest úplná, zapomínají, že předmět, který rozložili, jest jeden, že každá z jeho částí jest spojena s druhou těsnými vztahy, a že nebudou-li dbáti tohoto podstatného faktu, veledílo může se státi v jejich rukou nesmyslnou slátaninou.

4. Barvíř a filosof.

Zručný barvíř oddává se ve své dílně pracím svého řemesla; navštíví ho filosof, velký myslitel, pracující rozumem, vášnivý ctitel analýsy. Naváže se rozprávka o barvách, a tento, analyzuje každou z látek, jež barvíř mísí a skládá, zvláště mu dokazuje, že nedostane tímto mícháním výsledků, jichž čeká. Analýsa jest správná; důkazy jsou četné, důvody zřejmé, úsudky bez námitky. - Máte pravdu v detailu, odpovídá barvíř na konec všech argumentů filosofových. Všechno, co pravíte, je možné, ale přijďte zítra.

Filosof opravdu přijde, a barvíř rozkládá před jeho užaslými zraky bohatá tkaniva, jež vytahuje ze zapařených kotlů. Kam se poděla neomylnost analýsy? Azur, oranž nach, nejdelikátnější a nejživější barvy, nejrozmanitější odstíny hrají na drahých látkách.

Není tedy totéž znáti ojedinělé částky celku, nebo část, jež nějak s celkem souvisí. Rozebrati je a rozdělití je tedy jen částí vědy. Třeba uměti též složití dohromady, spojití v jedno.

5. Předměty viděné jen s jedné strany

Jistí duchové, ostatně velmi světlí, velmi pronikaví, ale povrchní, mýlí se často žalostným způsobem. Řekli jsme toho příčinu. Pohlížejíce na věci jen s jedné strany, staví na této neúplné dokonalosti, na této nedokonalé základně řadu úsudků, jež ženou do krajností, přicházejíce takto k nesmyslným závěrům. Odtud ono mínění, že mluvením možno na vše útočiti a všechno obhájití. Věru často člověk, ač ví, že má pravdu, zdravý smysl, jest přinucen zmlknouti, udiven, ne-li přemožen sofismaty, jež, pronikajíce sebe menší štěrbinou jako voda póry, překračují i nejneproniknutelnější hradby obhajoby. Krajní mrštnost brání jistým osobám, aby se chovaly zdrženlivě a mírně: nadbytek vtipu a duchaplnosti bývá vadou téhož druhu.

6. Závady příliš rychlého chápání.

Rychlost chápání jest vzácná vlastnost; třeba se však míti na pozoru před obyčejným účinkem této rychlosti, před nesprávností, nepřesností. Pochopení příliš hbité se

věcí jen lehce dotýká. Vlaštovka ve svém hbitém letu klouzajíc po hladině vodní loví jen hmyzy, kteří se vznášejí při samém povrchu, ptáci potápěči spouštějí se za kořistí až ke dnu.

Lidé obdaření rychlým vnímáním vyznamenávají se plnou snadností v okouzlování a unášení. Umějí dáti předmětům, o nichž pojednávají, jisté zdání metody, jasnosti, přesnosti, jež klame duchy nepozorné. Ve vědách slynou prostotou svých definic, šťastnou aplikací principů, jež položili; tato vlastnost charakterisuje i duchy silných a hlubokých koncepcí; ale může maskovati též nemohoucnost a lehkovážnost. Takto vody málo hluboké okouzlují oči; protože ukazují na svém dně písek, z něhož tu a tam zablýští se nějaká štěpinka zlata.

XIV

úsudek

1. Co to je úsudek? Zřídla omylů.

Je úsudek úkonem rozdílným od vnímání? Je prostě pochopením vztahů, jež dvě ideje mají mezi sebou? Nezamýšlíme tu řešiti tyto abstraktní otázky; budeme je s užitkem nahrazovati, smím-li tak říci, definicemi praktickými. Usuzovati, toť v myslí tvrdit, že některá věc jest nebo není; že jest nebo není jistým způsobem.

Výraz úsudku jmenujeme větou.

Falešná axiomata, věty vzaté ve smyslu příliš rozsáhlém, neúplné definice, neurčité výrazy, libovolné předpoklady (domněnky), předsudky, taková jsou zřídla omylů našeho úsudku.

2. Falešná axiomata.

Každá věda potřebuje nějaký opěrný bod. Toť základ, na němž architekt buduje svou stavbu. Ale stavitelé myšlenky nenalézají na první kopnutí pevného základu; a člověk neumí čekat. Co vyžaduje zkušenosti a úporné práce věků, chce vykonati za jeden den; nenalézá-li, vynalézá. Jestliže se mu realita vzpírá, buduje své křehké konstrukce na snech své obraznosti, a sofismaty podaří se mu sebe sama přemluvit; tím se ocitá v různých klamech. Vynáší jako nesporné pravdy, o čem ví dobře, že není v základě než jakousi neurčitou formou jeho myšlenky, zdáním bez jsoecnosti. Výjimky jsou mu závadou v systémech, jež vynalézá; formuluje obecnou větu, povyšuje ji v axiom. Tento axiom má se propůjčiti tisíci výkladům, do libosti se stáhnouti nebo rozšířiti, podle potřeby okolností a příčiny, a pojímá jej ve výrazech neurčitých, obecných, zmatených, nesrozumitelných. Ačkoliv vyvstává v jeho duchu jistá nedůvěra k pravdám, jež takto stanovuje, ač se potajmu strachuje, že se mu stavba, postavená s takovou námahou, úplně zřítí, přec

trvá na svém! Zapomínáje na své východisko, ujišťuje se řka: Moje základna jest pevná; je to axiom; axiom jest principem věčné pravdy!

Axiom musí zasáhnouti a raziti našeho ducha, strhnouti nás, abychom k němu přilnuli, jako paprsky slunce zasahují oči a mají nás k tomu, abychom věřili ve světlo. Každé větě, která se nepředstavuje s touto zřejmostí, odepřete bez zdráhání jméno axiomatu. Pochopili jste každý z výrazů té neb oné věty, a nejste přesvědčení: to není axiom, nedůvěřujte si. Proto tolik záleží na tom, abychom na tak vysokém stupni byli přísní, že omyl tady může změnití úplně naše hledisko; nebezpečí bude o tolik větší, oč naše bezpečnost bude úplnější.

3. Věty příliš obecné.

Kdyby nám podstata věcí byla známa, bylo by nám snadno stanovití věty obecné, bez výjimky; neboť, protože podstata (bytnost) je táž pro celý druh, to, co bychom tvrdili o pouhém jedinci, bylo by stejně tvrzeno o všech. Ale nejčastěji míváme o tom jen poznání nedokonalá, anebo ne-

víme nic; proto nemůžeme mluvíti o bytostech leč se vztahem na ty z jejich vlastností, jež jsou na dosah našich rukou; ba ani nevíme, zda tyto vlastnosti mají svůj kořen v bytnosti věcí, nebo jsou čistě nahodilé, nepodstatné. Věty obecné, které stanovujeme, nesou stopy této nemohoucnosti našeho ducha; a poněvadž konec konců nevyjadřují než naše pojetí a naše úsudky, nemohou překročiti okruh, jež objímá naše intelligence. Odtud nepředvídané výjimky; odtud také výjimka, vzatá často za pravidlo. Na toho, kdo stanoví větu obecnou, číhá omyl, ať už aplikace jeho ducha jest jakákoliv. Což pak teprve s těmi větami, v nichž ledabylost základu závodí s nedokonalostí formy?

4. Nepřesná definice.

Co jsme řekli o axiomatech, může se stejně říci o definici; definice je pochodeň vnímání a úsudku; díky jejímu světlu, usuzování může kráčet s důvěrou.

Dobrá definice je věc velmi nesnadná, ba ve velkém počtu případů nemožná. Definovati, toť vysvětliti podstatu věci definova-

né; nuže, jak možno vysvětlit, co se nezná? Přes tuto nesnadnost není vědy, která by se nehonosila jistou dávkou definicí, uvedených v oběh jako mince dobrého zrna. Věc prapodivná! Vidíme často spisovatele, a střídají se jeden po druhém, an vystoupí proti tomuto zlovyku, útočí naň ve svých předchůdcích, a to s nadšením plným zdravého smyslu, ale proto, aby znovu vztyčil na hypotese své volby budovu omylů, již právě vyvracel. Jestliže definice se kasá, že nás seznámí s podstatou věcí, a je-li tak nesnadno dosíci tohoto výsledku, proč tolik spěchat? Je-li cílem našeho zkoumání poznání povahy bytostí a věcí, a má-li definice vyložití výsledek tohoto bádání, proč začínat závěrem? Definovati, toť sestaviti rovnici, z níž se vyloučí neznámá; nuže, v řešení každé záhady taková rovnice je poslední.

Nemůžeme definovati způsobem přesným leč bytosti a věci běžné, protože takřka závisí na naší vůli. Poněvadž však bytost věcí nám uniká, měli bychom stanovovati přísně smysl našich definic, totiž určit smysl, jímž si osobujeme vyjadřovati věci. Nevím, co je to slunce, neznám nikterak

jeho povahy, jest mi tedy nemožno je definovati. Přes to, protože vím, co rozumím slovem *slunce*, musí mi býti snadným vysvětliti smysl, který slovu tomu připínám. Co to jest slunce? - Nevím - Co rozumíte slovem slunce? - Rozumím tím tu hvězdu, která přivádí den a zase jej za sebou stahuje. To mne vede k tomu, abych promluvil o nejasných a špatně definovaných výrazech.

5. Výrazy špatně definované.

Zkoumání slova „rovnost“.

Na první pohled se zdá, že není nic tak snadného, jako definovati některé slovo, neboť jest přirozeno předpokládati, že ten, kdo mluví, ví, co praví; a přesto zkušenost dokazuje, že tomu tak vždy není. Lidé schopní přesně podati smysl slov, jichž užívají, jsou vzácní. Zmatek ve výrazech rodí se ze zmatku idejí a zvětšuje ho. Jste svědky velmi živé pře. S obou stran se drží statečně, mají k tomu neobyčejnou vlohu. Jest pravda, že co chvíle otázka se přemísťuje a mění předmět; ale zápas není o to méně ohnivý, méně vzteklý; řekli byste, že

se to utkali na život a na smrt nepřátelé na bojišti. Chcete je zchladit? Vytkněte slovo, kolem něhož se točí diskuse, a otažte se zápasníků, v kterých smyslech ho užívají. Uvidíte, jak budou na vás hleděti; s té strany se útoku nenadáli. Snad je takto donutíte, aby si ponejprv uvědomili pravý smysl výrazu, jenž bezpočtukrát již prošel jejich ústy. A zvláštní věc! Mohou-li vám dáti žádané vysvětlení, neshodnou se na definici: hádka svedená, nebo jež se *zdála býti svedena* o věci, mění předmět; budou teď přetřásati výrazy. Privil jsem: zdála se býti svedena; neboť ve většině půtek tohoto druhu pod otázkou věcí se skrývá otázka slov.

Ve všech jazycích jsou výrazy neurčité, příliš obecné, špatně definované. Každý je pojímá se svého hlediska; mnohotvárné jako cit nebo vášeň, která je vykládá, jsou zoufalstvím logiky, a zdá se, že byly vynalezeny, aby všecko pomátly. Dejme si příklad:

„*Rovnost* jest dílem Božím, *nerovnost* jest dílem člověka. Pláč, poslední vzdechnutí, hle, čím u všech počíná a končí život; není rozdílu mezi bohatým a chudým, mezi šlechtou a sprostými. Náboženství i příroda

vykazují nám společný původ, společný konec. Jen zloduch způsobil obludné nerovnosti, jež lidstvo zneuctívají; národové trpí touto nerovností, protože jejich utlačovatelé je nechávají dřepěti v nevědomosti a zapomínají jejich důstojnosti, atd..“

Tato řečnická definice polehtává příjemně jisté sebelásky, a má do sebe, toho nemožno popříti, cosi pravděpodobného; je to směs bludů a pravd, beze vztahu a beze spojení; směšná spleť slov pro myslitele. To proto, že v téže větě dává se slovu *rovnost* více různých významů; používá se ho v témže smyslu na předměty tak od sebe vzdálené jako nebe a země; ze shluku odporů, přecházejících bez rozpaků k obecným závěrům, vytyčují se sofisma v axiom, a ten se ukládá duchům slabým a předpojatým.

- Určete, řeknu, slovo *rovnost*.
- Slovo to se definuje samo sebou.
- Ale přece?
- *Rovnost* je ten princip, jímž jeden člověk není ani méně ani více než jiný člověk.

Definice velmi neurčitá. Dva lidé jsou si rovni postavou; následuje z toho, že si budou rovni ve všem ostatním? Jeden na pří-

klad je tlustý jako znamenitý vladař ostrova Baratarie, druhý vyzáblý čahoun jako rytíř Smutné Postavy; kromě toho lidé jsou rovni nebo nerovni ve vědění, v ctnostech, v ušlechtilosti duševní, atd.; bude tedy dobře napřed se shodnouti o přesném pozitivním smyslu slova *rovnost*, než se začne na tomto „principu“ něco pro společnost zřizovat.

- Mluvím o rovnosti, plynoucí z přirozenosti, o té rovnosti, kterou sám Stvořitel stanovil, s níž by lidský despotismus neměl libovolně nakládati.

- Čímž ovšem chce se říci, že přirozeností jsme si všichni rovni . . . Ale rodíme se slabí a silní, krásní a škaredí, těžcí a hbití; jsme od přírody vtipní a obmezení, prudcí neb pokojní, atd. Sečtete vlny mořské, a dostanete počet přirozených nerovností.

- Tyto nerovnosti nezahrnují nerovnost práv.

- Teď mění otázka svou tvářnost. Opouštíme přirozenou nerovnost nebo ji velmi zúžujeme. Snad si i povšímneme, že rovnost práv má též svou vadnou stránku. Dáte na příklad dítěti právo, aby káralo a trestalo svého otce?

- To si mne dobíráte.

- Nikoliv, vyjadřuji toliko nutný důsledek naprosté rovnosti práv; a není-li tomu tak, račte mi naznačiti, o jakých to právech mluvíte, jaká jsou to práva, pro něž rovnost má býti nebo nebýti připuštěna?

Jest zřejmo, že mluvím o právech občanských, o společenské rovnosti.

- Teď teprve se nám ukazuje toto slovo ve smyslu obecném a absolutnějším; ale vyhnán z jednoho zákopu, utíkáte do druhého. Budiž. Rovnost společenská bezpochyby znamená, že ve společnosti všichni lidé jsou rovni nebo mají býti rovni. Rovni v čem? V autoritě? Pak není možna vláda. V statcích? Nechme stranou spravedlnost a přistupme k dělení; už po hodině dva hráči v karty mají nestejně výhry a za chvíli jeden z nich ztrácí všechno jmění, druhý je však zdvojnásobuje; a máte hned křiklavou nerovnost. Dělte znovu a znovu, dělte tisíckrát, bude to stále totéž.

Rovni ve vážnosti? Ale což jest vám možno míti stejnou úctu k bídákovi a k člověku čestnému? Poctíte oba stejnou důvěrou? Pověříte věcmi veřejnými člověka neschopného nebo takového Richelieua? A ostatně,

jest každý člověk způsobilý, aby konal každou věc?

- Nikoliv, to uznávám; ale snad mi dopřejete rovnost před zákonem.

- Nová otázka; přece však, věnujme i jí pozornost. Zákon praví: Kdo přestoupí zákon, bude pokutován; a nebude-li moci zaplatiti, půjde do vězení. Bohatý zaplatí a zákonu se vysměje; chudý úpí pod závorami i za své provinění, i za svou chudobu. Kde je tedy rovnost před zákonem?

- Ale tyto nerovnosti je třeba zničit. Trest musí stihnouti všechny vinníky, všichni mají stejně pykati.

- Zrušte tedy pokuty; připravíte se vůbec o možnost, jak jisté vinníky potrestati, a přetrhnete vzácný pramen důchodů do veřejných pokladen; a na konec rovnost v trestání nebude méně nemožnou. Připusťme, že na jistý přečin je určena pokuta; jsou postiženi dva vinníci: jeden platí a zůstává ve své otylosti, druhý bude přivezen na mizinu . . .

- Je tedy nemožno odpomoci těmto nedokonalostem zákona?

- Snad; chtěl jsem jenom dokázati, že nerovnost na této zemi jest cosi nenapravitel-

ného. A budou-li tresty tělesné? Táž nerovnost. Člověk bez osobní důstojnosti poddává se lhostejně zhanobení, veřejnému pranýřování, atd., kdežto pro jisté vinníky tyto tresty by byly krutější než smrt. Trestání je třeba oceňovati nikoliv o osobě, ale podle škody, jakou působí tomu, kdo jí zakouší, nebo podle dojmu, jakým na něho působí; bez toho obou cílů, jichž zákon trestaje vinníka chce dosíci, odpykání totiž a příkladu, nebylo by dosaženo. Při témže trestu, použitém na zločince různých tříd, je stejné jen to jméno. - Poznejme tyto nedokonalosti věcí lidských, a vystříhejme se sníti bláznivě o absolutní rovnosti: není to nic jiného než absolutní nemožnost. - Definice jednoho slova a prozkoumání různých aplikací, jež možno s ním vykonati, poskytly nám příležitost podívat se až na dno málo podezřívanému sofismatu, a dokázati až k zřejmosti, že tento text deklamační, tak často opakovaný, jest v podstatě jen jakousi všední pravdou nebo osobivým nesmyslem. Což to není vlastně objev takovéto duchaplnosti: Všichni se rodíme a umíráme týmž způsobem?

6. Bezdůvodné domněnky.

Z nedostatku obecných principů zakládáme svoje usuzování na faktech, jež nemají jistoty leč v naší lehkověrnosti. Prohlašujeme je za jisté, protože potřebujeme, aby takovými byly. Odtud tolik soustav u příležitosti jistých zákonů nebo jistých zjevů přírody, neboť každý vynálezce opírá o libovolné domněnky novou budovu, kterou zase on staví. I talenty prvního řádu se dávají strhnouti k této vadě, když nemajíce pozitivních poznatků o přírodě a původu věcí, chtějí přece vše vysvětliti. Ten neb onen účinek může vzejíti z nekonečného množství příčin; ale věděti, že *může vzejít*, to neznamená ještě, že jste našli pravdu; třeba věděti, že opravdu vzchází. Vysvětlujete pomocí hypotézy jisté zjevy. Podivuji se talentu vynálezcově, ale nic jsem se nedověděl o realitě věcí.

Prisuzovati účinek příčině na základě možnosti, zvláště když se můžeme dovolávat soudobosti nebo následnosti, jest obecnějším sofismatem než myslíme. Ale co pravím? Nejčastěji se nikdo ani neptá po jsočnosti zjevu označovaného za příčinu; stačí,

že by byl mohl existovat a vyvodit účinek, jehož vysvětlení hledáme.

Na dně jámy našla se mrtvola člověka, zbroceného vlastní krví. Mnoho domněnek vysvětluje tuto smrt: spadl tam, byl zavražděn, sám se zavraždil. Jedna není pravděpodobnější než druhá. Sebenepatrnější známka a domněnky se ihned budou rojit. Nelišná fakta, seskupená kolem této libovolné domněnky, dají ráz pravděpodobnosti. Brzy se již nepochybuje, tvrdí se. Padne-li tato domněnka při pozornějším ohledání, hned jiná nastoupí na její místo, a často fakta, vyvolaná na pomoc první, slouží často k tomu, aby byla základem druhé. Člověk jest hříčkou vlastního myšlení.

7. Předsudky.

Nevyčerpatelný pramen omylů, pravé úskalí věd, a jedna z největších překážek jejich rozvoje! Těžko bychom si představili, jak je veliký vliv, jež působí předsudky, kdyby lidský duch nám to na každé stránce nedosvědčoval.

Všude jsou příčiny našich předsudků, v nás, ve schopnostech našich duchů; mimo

nás, v předmětech, jež jsou závislé na našem smyslu, až i ve vzduchu, který dýcháme; nehmatatelné zárodky, které vítr zanáší na nejvyšší vrcholy a sází je v nejtvrdších žulách. Naše předsudky jsou jako nějaká umělá pokožka, která otupuje citlivost inteligence.

Člověk ovládaný nějakým předsudkem nevidí ani v knihách, ani ve věcech, co věci a knihy obsahují, ale to, co potřebuje, aby mohl podepřít svá mínění; a často je to upřímné; myslí, že miluje pravdu. Výchova, učitelé, kteří nám vštěpovali první pojmy o vědách, přátelé, zaměstnání, společenské postavení, taková jsou zřídla našich předsudků. Tyto vlivy sjednoceny, určující naše hledisko, nedopouštějí, abychom viděli věci než pod jedním zorným úhlem a vždy tímž způsobem.

Od prvního kroku v nějaké vědě jsou nám předkládána jistá axiomata, jisté věty, jako věčné, nesporné pravdy, a my je přijímáme s plnou důvěrou a bez zdráhání. Důvody, jež bojují ve prospěch mínění opačných, daleky toho, aby byly podrobeny naší pozornosti jako argumenty, jsou nám naznačovány jako sofismata nebo cosi

sporného, zamodrchaného, co třeba rozřešiti. Třeba útočiti? Důkazy se hromadí: máme na vybranou; a v tomto nerovném zápasu, zbraň, kterou učitel ovládá, jsa skryt za svou autoritou, zasáhne vždy snadno patu nepřátelského Achilla. Snadné vítězství, kde poraženými jsou naše nezkušenost a naše důvěřivost.

Toho si jednou pro vždy povšimněte: v diskusích škol nebo spíše ve všech diskusích běží méně o to, aby byl někdo přesvědčen, spíš vždy o to, aby byl přemožen. Pouští se v zápas sebeláska; a kterých zbraní při takové diskusi nepoužívá! Čeho se zastává, to upřilishuje, dělá z komárů velbloudy; námitky se oslabují, znetvořují, umlčují. Poctivost se snad vzpírá v hloubi srdce. Přikáže se jí mlčení; její hlas jest udušen, jako se udušují v boji na smrt slova míru.

Tím se nám vysvětluje, proč po věky jisté školy byly kázněny jako vojska pod praporem, a proč nejčastěji k tomu, abychom poznali mínění jistých spisovatelů, potřebujeme jen věděti, ke kterému řádu patřili, z které školy vyšli. Jejich omyl nemohl býti nevědomostí; svůj celičkový život věnovali

studiu; nebyly jim neznámy knihy jejich odpůrců; den co den do nich nahlíželi... ale jen proto, aby je porazili. Byla by to nepoctivost? Lidé ti byli upřímnými křesťany.

Již jsme vytkli příčiny jejich omylů; hledejte je v jejich předsudcích. Dříve než člověk klame bližního, potřebuje klamati sama sebe. Dochází to často až tak daleko, že pokládá svou bezmocnost a svou bídu za energii a duševní velikost; stojí umíněně na jedné soustavě, ohradí se záseky, opevní se všemi argumenty, jež jsou příznivy jeho mínění, na vše ostatní pak zavírá oči. Jeho duch se rozehřívá a zesiluje činnost v té míře, jak stoupá úpornost útoku, až konečně, nedbaje již ani na množství ani na sílu svých odpůrců, zdá se jako by si říkal: Tady je tvé stanoviště, musíš je obhájit: lépe slavně zemřít než žít zneuctěn!

Právě proto, když chceme někoho ukonati a přesvědčiti, záleží tak vysoce na tom, abychom pečlivě odloučili věc sebelásky od věci pravdy. Jsou jisté věty zdvořilosti a uctivosti, jimiž nikdy příliš nemrháme. Střežte se uvést v pochybnost šíři a pronikavost ducha svého odpůrce, a zvláš-

tě ať pochopí, že když ustoupí, nic neztratí z dobrého mínění, jaké o něm máme. - Opominete-li těchto obezřelostí, zápas se stane osobním, a tedy vzteklým; jako byste jej držel pod svýma nohama, s mečem na hrdle; za nic nepřizná, že jest poražen.

XV

usuzování, přemýšlení

1. Jakou hodnotu mají pravidla dialektiky.

Dialektikové se kasají, že vyučí umění usuzovacímu, rozumnému myšlení. Podávají spoustu pravidel, jež se opírají o několik axiomat. Připouštím pravdu axiomat, ale nemohu uvěřiti, že by užitečnost pravidel byla tak veliká, jak se předpokládá. Kdo pomýšlí na to, aby bral v pochybnost takové principy: „Dvě věci totožné s třetí jsou mezi sebou totožny; liší-li se jedna ze dvou věcí totožných od třetí, liší se od ní rovněž i druhá. Co se tvrdí, co se popírá, od rodu nebo druhu, stejně se popírá, stejně se tvrdí o jednotlivci, atd.“ Argumentační pravidla, stanovená na těchto principech, jsou neomylná; dobrá, to uznávám. Ale třeba jest napřed tato pravidla

aplikovati; jest daleko od theorie k praxi.

Říká se: Mají tu výhodu, že zvykají ducha přesnosti, v jistých případech odhalí chyby a nedostatky věty, jejíž slabost jen nejasně pociťujeme. Dobrá, ale tyto výhody jsou příliš často neutralisovány domýšlivostí, k níž tento obor studií popouzí. Člověk si snadno namluví, že kdo zná pravidla myšlení, už umí mysliti; jako by k tomu, aby byl někdo umělcem, stačilo znáti pravidla některého umění. Dovedete opakovati z paměti všechny předpisy rétoriky, a nebudete o nic schopnější napsati stránku, aniž byste nezranili, neřeknu, pravidla vkusu, ale pravidla zdravého smyslu.

2. Úvahy o sylogismu.

Když sledujeme nějaký úsudek, ačli mu nejsme nuceni dáti formu scholastickou (což dnes se již neděje, vyšlo to z obyčeje), tanou nám na mysli pravidla sylogismu? Naše odpověď podá měřítko praktické užitečnosti těchto pravidel. Vyučuje se tomu, jak poznati, zda ten neb onen sylogismus je složen podle principů, a takováto bývá obyčejná forma předkládaných příkladů:

„Ctnost je každá chvalitebná; nuže, spravedlnost je ctnost, tedy jest chvalitebná.“ Předpokládejme teď, že byste měli rozhodnouti, zda nějakým zvláštním úkonem, jejž byste měli posouditi, spravednosti je nebo není ublíženo, a zda zákon má trestati; budete shledávat, v čem spravedlnost záleží, analysovat v její hloubce principy, na nichž spočívá, vypočítávati dobrodiní, jež rozlévá jak na jednotlivce, tak na společnost? K čemu vám bude příklad uvedený a tisíce jiných téhož druhu? Ať nám řeknou theologové a právníci, zda se mnoho obírají ve své činnosti pravidly sylogismu.

„Žádné zvíře není necitelné; nuže, ryba je zvíře, tedy není necitelná. - Co je dobré, jest hodno úcty. Bůh jest dobrý, tedy Bůh jest hoden úcty. - Tento stříbrný peníz nemá patřičné váhy; peníz ten dal mi Petr; tedy peníz, jež mi dal Petr, nemá žádoucí váhy.“ Mohou takovéto úsudky utvářeti a obohatiti ducha a rozvinouti usuzovací schopnost? Nikoliv. A nikdo se nebude učit v těchto malichernostech tak nesnadnému umění dobrého, plného, zdravého myšlení. Život nic takového neskýtá, a když se přistoupí k aplikacím, buď se na pra-

vidla zcela zapomíná, anebo když se někdo pokusil použít jich a podle nich postupovati, brzy se jich zříká jako odporné a nevděčné metody.

Analysujme poslední příklad, který jsme uvedli, a přirovnejme praxi k theorii:

„Peníz, který nemá všech podmínek předepsaných zákonem, má býti zamítnut. Nuže, tento peníz nemá těchto podmínek, tedy třeba ho zamítnouti.“ Úsudek správný, ale zbytečný.

Znám-li dobře zákon, podle něhož se řídí soustava mincovní, prohlédl-li jsem peníz a poznal, že nevyhovuje předpisům tohoto zákona, bez řeči jej vrátím; a zapřede-li se o tom rozpráva, nebude se vztahovati na správnost důsledků, jež třeba odvoditi z návěští, ale na váhu, nápisy a ražení stříbrného peníze, nebo na jiné věci toho druhu.

Člověk, který rozvinuje nějakou větu, nehrouží se do nazpětného (retrospektivního) studia vlastního myšlení; právě tak jako oko, které postihuje zevnější předměty, nesnaží se zároveň viděti samo sebe. Naskytne se idea: chápeme ji s větší nebo menší jasností. Tato idea obsahuje jednu nebo více jiných idejí, jež probouzejí nové

a nové. A takto duch postupuje bez nárazů, bez otřesů, bez nevhodných subtilit, nestarejte se při každé příležitosti o každý krůček myšlení a o to, jak se intelligence rozvíjí.

3 Enthymema (zámlka).

Právě proto dialektikové kladou do počtu argumentů zámlku, závěr zkrácený vypuštěním návěští, sylogismus zkomolený; jeho jednu premisu si každý domýšlí. Zámlka ta je produktem zkušenosti. Opravdu, v praxi se nevyjadřuje sylogismus ve všech svých částech.

Převédeme-li v zámlku ten, který jsme podali *in extenso* na začátku této kapitoly, jevil by se takto: Tento peníz nevyhovuje podmínkám, jichž zákon požaduje, nemohu jej tedy přijmouti. Nebo obyčejně a zkrátka: Nepřijímám ho: je falešný.

4. Úvahy o členu středním.

Umělost sylogismu*) je celá ve srovnání,

*) Sylogismus je úsudek, složený ze tří vět, nebo srovnání dvou idejí pomocí třetí. Obě ideje, jež se mají srovnati, jsou *krajní*; idea, k níž obě přirovnáváme, je člen *střední*.

z něhož má vzejítí vztah, který krajní členy mají mezi sebou. Známe-li člen krajní a střední, je velmi snadno toto srovnání stanovit; ale pak pravidlo stává se zbytečným, protože hledaný důsledek ihned se dostaví sám sebou. Nesnáz je v tom, máme-li naléztí tento člen střední, jenž má sloužiti k úsudku jako zkušební kámen, poznati krajní, když zkoumáme předmět, jehož povahu neznáme. Kdyby tento nerost byl zlato, vím, že by měl takové a takové vlastnosti; ale nevím, zda je to zlato, a tudíž jeden z obou krajních mi chybí. Je soudce, a ten ví, že kdyby člověk, který jde vedle něho na ulici, byl vrah, kterého hledá, musel by ho uvězniti; ale nic mu vinníka neoznačuje: mohl by míti podezření, nemohl by však odsouditi tohoto člověka bez důkazů. Má oba krajní; střední člen však nemá.

Můžeme směle tvrdit, tohoto členu nedosáhne formou jen dialektickou. Posavádní chování obviněného, jeho způsob života, svědkové, kteří ho obviňují, dýka, kterou měl schovánu a kterou mu objevili, krvavé skvrny, jež poznali na jeho šatech, jisté předměty, jež u něho byly nalezeny, ne-

přátelství, jež obviněný choval proti oběti, to, že se pletl při výslechu, jeho vzrušení, když se nevrátil do svého domu krátce po spáchaném zločinu, atd., takový je střední člen, nebo spíše takové jsou okolnosti, jichž třeba, aby vinník byl označen. Soudce bude tyto okolnosti vážit úzkostlivě, a to každou zvlášť jednotlivě i v jejich souboru; zmnohonásobí svou pozornost, aby vnikl do všech směrů, zbystří ji, aby ho přenesla na tisíc různých předmětů, a aby ji věnoval zároveň každému z těchto předmětů úplně celou; nezanedbá nic, aby se dopídl pravdy; shromáždí, roztřídí, prostuduje všechny podrobnosti. Jak je daleko v těchto svých pracích od scholastického postupu! K čemu by mu tady byla pravidla sylogismu?

5. Užitečnost dialektiky.

Přece však (a již jsme na to upozornili) tohoto postupu může býti použito se zdarem i dnes, když chceme správně vyložit nějakou souvislost idejí. I když nemá ceny jakožto vynalézací pomůcka, nesmíme přece sylogistickou formou pohrdati jako metodou vyučovací. Také jsem dalek toho

aby se toto studium vypuzovalo z prvních tříd; ale třeba se přičiniti, aby se zachovalo nikoliv ve své suchosti, nýbrž ve své síle. Sylogismy jsou nervy a kosti myšlení. Umějme je odíti tělem a dáti jim vlnadné formy života. Dříve se jich zneužívalo; upadli jsme do opačné krajnosti; a tato krajnost je škodlivá pokroku věd, všemu, co souvisí s pravdou.

Jindy diskursivní pojednání bez šíře a plnosti ukazovalo navenek jen nahou kostru; dnes je taková péče o formu, a na základní obsah tak se zapomíná, že ve většině řečnických děl slova stojí místo věcí. Jen a jen fráze! vzhledné, blyštící se, připouštím... jaká však krása v prázdných slovech? Zneužitím staré dialektiky sofističtí duchové, říkalo se subtilní, sváděli pravdu do velmi zamotaných pododdílů; dnes ji křiví nebo prázdní duchové dusí, zahalují v rubáše, pohřbívají, činí ji neuchopitelnou pod nadouvanou spoustou ozdob. Est modus in rebus.

XVI

usuzování není jedinou cestou k nalezení pravdy

1. Inspirace.

Nikoliv, velké myšlenky nejsou dcerami usuzování, čili, jak zkrátka říkáme, rozumu. Skoro za všechny šťastné objevy, nejvznešenější i nejdrahocennější vymoženosti lidského ducha jsme díky zavázání inspiraci; světlo spontánní, tajemné, jež pojednou osvětluje mysl člověkovu, aniž sám ví, odkud přichází. Pravím inspirace, neboť žádné jiné slovo se mi nezdálo podati způsobem přiměřenějším a správnějším tento podivuhodný zjev.

Matematik usilovně sleduje řešení nějakého problému: nic nezanedbal; chápe jeho podrobnosti ve všech jeho částech, a přece

jeho úsilí je bezmocné; řešení se nedostává. Mění obrazce, překresluje konstrukce, představuje členy, znovu a znovu přepočítává, vše marně. Jeho hlava jest znavená; pero mu padá z rukou; opouští svou práci nevěda již, zda myslí. Řeklo by se, že je to člověk, který zmalomyslněv marnými pokusy, jež učinil, aby otevřel zavřené dveře, sedne si na práh, očekáváje, až někdo přijde z vnitřku domu. Najednou se mu rozjasní; pravda, kterou již nepronásleduje, vzdává se mu sama od sebe; záhada je rozřešena. Takovýmto matematikem byl Archimedes, když vybíhá z lázně do ulic syrakuských křičí na davy: „Už to mám! Už jsem to našel!“

Stává se často po dlouhých hodinách, věnovaných přemýšlení, že vyčerpaný duch zastaví svá úsilí, daleko ještě nejso, jak se zdá, u cíle, jehož chtěl dosáhnouti. Nuže, právě v těchto chvílích zastavení, odkladu, pravda marně hledaná z čista jasna přichází, aby se mu sama vzdala. Zdá se, že duše rozjímavé mají tu výsadu, že nikdy úplně neustanou ve svých studiích. Otázky, které je zaměstnávají, důvěrní hosté, znova a znova se vracejí, tlukouce tak-

řka na dveře ducha, aniž jsou očekávány, jako by se přicházely otázat, zda ještě na ně nedošlo, zda ještě nepřišla jejich hodina. Jest známo nedobrovolné zvolání, jež uniklo svatému Tomáši za stolem u krále Francie: „Tohle je nezvratný důkaz proti kacířstvu Manesovu.“

2. Rozjímání, přemítání.

Nesmíme si myslet, že člověk, který studuje nějakou těžkou otázku, řídí své myšlení jako s pravítkem a kompasem. Zabráno do své práce, zapomíná až i na to, že jest, přemýšlí, takřka aniž ví o tom. Vidí opět a opět předmět svého zkoumání hned v jeho celku, hned v podrobnostech; pronáší vnitřně jméno tohoto předmětu; přechází od bodu podstatného k vedlejším; naprosto nejde jakoby cestou raženou, věda, kde jsou zastávky, oddechy a milníky při této schůzi; ale podobá se hledači pokladu, jenž nezná místa, kde je právě uložen, kope horlivě tu a tam na všech stranách.

A jinak tomu ani býti nemůže, není-li hledaná pravda předem známa.

Máte před očima nerost, jehož povahu

znáte; žádá-li někdo, abyste jej analysovali, použijete přirozeně nejprostšího postupu, metody známé. Jeli vám však nerost neznám, pozorně jej zkoumáte jednou a vícekrát; tvoříte si domněnky podle těch a těch známek; konečně činíte s ním různé pokusy, ne proto, abyste dokázali, že nerost je toho či onoho druhu, ale abyste objevili, co to vlastně jest.

3. Vynález a výuka.

Odtud základní rozdíl mezi methodou vyučovací a methodou vynálezavou. Kdo učí, ví, kam jde, a zná cestu, již bude sledovati, protože ji sám již prošel: vynálezce nemá často žádného určitého předmětu. I když si nějaký cíl vytkne, neví, zda ho bude moci dosáhnouti, nebo zda to, co hledá, není omylem jeho obraznosti; ba i v případě, když znal cíl, nezná cesty, která k němu vede.

Proto principy, jichž se používá při vyučování věd, liší se skoro vždy od principů, jichž používá vynálezce. Za objev počtu infinitesimálního máme co děkovati geometrii, a přece k uplatnění tohoto počtu

přichází se dnes řadou postupů algebraických.

V pásmu strmých hor tyčí se osamělý skalní hrot, na němž jsou nejasné trosky jakési starobylé stavby. Odvážný cestovatel chce se naň dostat. Studuje okolní půdu a zkoumá přechody; vyjde, překračuje překážky, razí si cestu, neleká se nejpříkřejších skal. Zachycuje se křovin, zavěšených na úbočích, kamenů, pařezů; šplhá, přeskakuje, plazí se; konečně všecek zpocen, ztěžka oddychuje, dostupuje žádoucího vrcholu; a vzpínaje paže k nebi, volá hrd jsa na svůj čin: „Vyhráno!“ Pod jeho nohama rozvinuje se řetěz hor, šíří se před ním nejvelkolepější obzory; co viděl jen po kousku, teď ovládá a objímá v celku jediným pohledem. Tam dole v dálce poznává překážky, s nimiž zprvu zápasil, teď se směje své nezkušenosti; a tady poblíž pozoruje ty, jež překonal, a hrozí se své odvahy. Jeho druhové v cestování, příliš slabí, aby přemohli strohosti takové cesty, nešli za ním; jen svým přáním jej sledovali. Ale je jistá stezka, jež zůstala až do toho dne neznáma, protože jest viditelná jen s tohoto vrcholu, se zdi té trosky. Vine se četnými zatáčkami, prodlužuje se až daleko do roviny, ale

jest schůdná méně statným a méně odvážným; pronikavé oko našeho cestovatele ji zpozoruje; po ní teď sestoupí; kráčeje před svými společníky a řka jim: Následujte mne! přivede je bez nebezpečí, bez únavy až na vrchol, na nějž se zprvu tak pracně prodíral. Díky mu, hora je od nynějška přístupná. Každý cestovatel bude se teď moci podívat i malebným troskám, i velkolepému rozhledu a nádherným panoramatům, jež objevil sám jeden člověk.

4. Intuice.

Přes to nesmíme si myslet, že vynálezy geniovy jsou a byly vždy tak pracné. Jednou z jejich předností toť *intuice*, totiž schopnost viděti bez úsilí, co druzí odkrývají jen namáhavou a vytrvalou prací. Pro obecnou lidí jest ještě noc, pro něho již slunce vyšlo. Nějaká idea, na pohled bezvýznamný fakt zjevují mu tisíc vztahů, tisíc neznámých okolností. Byl to jen bod, a pod pohledem člověka geniálního tento bod vzrůstá, rozpíná se, šíří se jako zora při východu slunce! Vizte! byl to zprvu jen bledý přísvit na východě, a teď nesčetné paprsky stříbrné a zlaté tryskají do nebe; ohnivé

ručejí zaplavují prostor od východu k západu, od severu k jihu!

5. **Není tak těžko pochopit, ale nalézt. Hráči v šachy. Sobieski.**

Všimněme si tady pozoruhodné zvláštnosti: toho, že mnoho pravd, jež jsou samy sebou velmi přístupné, nikdy se přes to neukáží než jistým lidem privilegovaným. Ti je vynesou na světlo, zaznamenávají je; a ihned se jeví tak jasnými, tak prostými, tak snadno pochopitelnými, že se každý diví, že tak dlouho nebyly upozorovány.

Dva šachisti se utkali ve vážné partii. Jeden z nich, zdá se, promeškává výhodu za výhodou; ztrácí figury, jež přece mohl zachrániti; pracně hájí zase jiných, na něž soupeř ani neútočí. 'Zbytečně maří čas! povzdychávají kolem něho. - Každý hrá jak umí nejlépe, odsykne hráč a hrá dále s tváří rozpačitou. Jeho protivník nepronikl jeho úmyslů; nevidí nebezpečí, hrá s velkou sebevěrou, „daří se mu“. A pojednou protivník, který ztrácel čas i figury, útočí na otevřený bok a praví s potutelným úsměvem: Šach mat! - Měl pravdu! volají okolo

stojící. Jak to, že jsme to neviděli? Bylo to tak prosté!

Turci táboří kolem Vídně, a v obleženém městě se proudí ohnivě o bod, na nějž bude třeba soustředit útok, až přitrhne netrpělivě očekávaný Sobieski. Jsou nespočetné bitevní plány a každý jiný. Přichází polský hrdina; přelétne zrakem nepřátelské vojsko a praví: Vítězství je mé. Nazítří svedu bitvu: Turci jsou obráceni na útěk, Vídeň je svobodna. Po úspěchu každý kdo prohlíží útočný plán, rozeznává jasně: Turci se dopustili chyby, král měl pravdu. Pravdu jest snadno pochopiti. Ano! - ale po zdaru.

Co prostšího nad naši číselnou soustavu? a zůstala neznáma Řekům a Římanům, nejvyšší civilisaci starověku. Co bylo častěji pozorováno než to, že tekutiny snaží se všude, kde mohou, utvořiti jednu hladinu téže úrovně. Chemikové to pozorovali ve svých křivulích, ve všech nádobách, jež byly spojeny trubicemi. Což nebylo snadno uplatniti tento přírodní zákon na zavlažování pozemků? A přece mnoho věků uplynulo, než člověk uměl využití naučení, jež mu příroda den ze dne stavěla na oči.

Právě to je význačným znakem genia, že pochopí nějaký zřejmý vztah, jehož před ním nikdo nepozoroval. Sám sebou vztah ten neskýtá žádné těžkosti; kdo jej objevuje, ukazuje naň prstem řka: Pohleď! a všem očím se naráz otevře a všichni se diví, že to neviděli. Právě proto, stržení silou věcí, dáváme tomuto řádu objevů jména *vtip*, *šťastný nápad*, *inspirace* (vnuknutí), vyjadřující takto, že jsme o ně robotně nepracovali, že se samy duchu představily.

6. Pravidla o přemítání.

Uzavřeme z uvedeného, že k tomu, abychom dobře mysleli, nikterak není třeba, abychom ducha nějak trýznili, abychom jej vydávali na mučidla; to by byl špatný systém: lépe jest ponechat mu jistou svobodu. Zdá se vám, že vaše přemýšlení jest jalové, vaše pozornost že dřímá, váš duch že poklesá; na tom nezáleží, neznásilňujte ho. Hledá za tohoto oddechu nějaké znamení, které by mu bylo vůdcem. Takto ten, kdo chce některou z těch pokladniček otevřít, jež jsou vynalezeny právě za tím účelem,

aby potrápily zvědavce, všelijak ji zprvu obrací v rukou, tlačí prstem hned na stěny, hned na hrany, hned na rohy, až konečně nechá na chvílku ohledávání, zamyslí se a náhle zvolá: Už to mám! Takové je tajemství! je otevřena!

Proč jisté prosté pravdy nepředstaví se všem myslím? Jak to, že lidstvo jest k tomu přidržováno, aby se podívovalo jako člověku neobyčejnému tomu, kdo uměl uviděti jisté věci, jež přece každý (aspoň se tak zdá) mohl viděti jako on? Tu byste si žádali zvěděti tajemství Prozřetelnosti; tu byste se tázali, proč Tvůrce uděluje některým elitním duchům velikou sílu intuice, nebo, chcete-li, bezprostřední intelektuální vidění; čehož odpírá největšímu počtu.

7. Znak duchů vznešených.

Pozoruhodná nauka svatého Tomáše Akvinského.

Svatý Tomáš vykládá o tomto zvláštním faktu podivuhodnou nauku. Podle svatého učitele schopnost rozumující jest známkou slabosti. Usuzování nám bylo dáno náhraž-

kou za intuici, jež jest jakousi silou. Andělé chápou, ale nerozumují. Čím vznešenější je která inteligence, tím menší počet jejích idejí, protože tento vybraný duch uzavírá v malém počtu idejí to, co duchové nižšího stupně rozdělují v počet větší. Takto andělé nejvyššího stupně objímají pomocí jenom několika idejí nesmírný okruh znalostí. Idejí ubývá ve stvořených inteligencích tou měrou, jak se tyto inteligence přibližují k Tvůrci, a On, Idea po výtce, bytost nekonečná, Intelligence nekonečná, je všecek v jedné jediné ideji: prostou, jedinou, nesmírnou tou idejí je sama jeho Bytnost. Jaká vznešená theorie! Jeví podivuhodnou znalost tajemství ducha, a nám napovídá nesčetné aplikace vzhledem k člověkovým schopnostem.

Opravdu, elitní duchové neodlišují se početností svých idejí. Mají jich jen málo, v nich objímají svět. Pták našich niv do únavy poletuje u samé země; na těchže místech přelétá, nepřestupuje nikdy křivolakostí a mezi rodného údolí. Orel vzlétaje vysoko do prostoru, stále a stále stoupá; nezastavuje se až na nejvyšších vrcholech,

a odtud jeho bystré oko zhlíží na hory, na tok řek, širé pláně, lidnatá města, zelené lučiny a bohatou žeň!

Ve všech otázkách jest jedno vrcholné hledisko, na něž se staví genius. S tohoto štítu jeho pohled ovládá a objímá celek věcí. Není-li dáno obecně lidí povznést se na to místo prvním vzmachem, musí se aspoň bez ustání k němu snažiti. Úsilí to bývá stokráte výsledky zapláceno. Toho jste si jistě povšimli, že každá otázka, ba každá věda, shrnuje se v málo podstatných principů, z nichž všechny ostatní vyplývají. Třeba pochopiti tyto principy; ostatní se stává prostým a snadným; v podrobnostech snadno zbloudíme.

Předkládejte duchu předměty co možná zjednodušené a zbavené, abychom tak řekli, všeho zbytečného listoví. Chcete-li aby byl pozornější, střežte se od něho požadovati příliš, umějte ho omeziti. Tato metoda usnadňuje chápání věcí, dodává vjemům přesnosti a jasnosti, a mocně pomáhá paměti.

8. Nezbytnost práce.

Chcete snad z nauk o inspiraci a intuici, obsažených v této kapitole, usouditi, že se máme odříci přemýšlení a snad i studia, a oddati se jakémusi intelektuálnímu kvietismu? Chraň Bůh! je-li nějaká podmínka pokroku nevyhnutelnou, pak je to práce. V řádu intelektuálním jako v řádu fyzickém ústroj, který není v činnosti, zdřevění, zmrtví a ztratí jistou dávku svého života: úd, který se nepohybuje, ochrne. Ani nejlépe obdaření geniové nenabudou plnosti svých sil jinak, leč namáhavou a vytrvalou prací. Inspirace nestupuje na lenocha; vyžaduje předem jistého vření idejí a citů povznesených. Intuice, totiž pohledu ducha, nabývá se jen dlouhým zvykem *patření*. Rychle postihující pohled, jistý a jemný postřeh velikého malíře není darmodaným darem přírody; za tento dar vděčí vášnivému pozorování a rozjímání, trpělivému studiu dobrých vzorů. Božský cit harmonie nerozvinul by se nikdy ani v sebe šťastnějším ústrojenství, na něž by vrážely bez přestání zvuky drsné a nesouladné.

XVII

vyučování

1. Dva předměty vyučování; profesori.

Dialektikové stanoví rozdíl mezi methodou vynalézavou a methodou výučnou. Odvážím se několika úvah o jedné i o druhé.

Vyučování má na zřeteli dva předměty: 1° podati žákům počátky věd; 2° rozvinouti jejich schopnosti, aby při vyjití ze škol byli s to, aby podle svých vloh mohli se zdarem pracovati na dráze, kterou si zvolí.

Mohlo by se zdáti, že tyto dva předměty vyučování jsou totožny: ale není tomu tak. Aby se vyhovělo prvnímu požadavku, stačí učitel prostředně vyučený. K druhému však je třeba lidí opravdu dovedných a jen takoví něco s dětmi svedou. Věda prvních se může omeziti na jisté zřetězení fakt a principů, jejich úhrn tvoří tělo vědy. Druzí

musí vědět, jak se utvořil tento řetěz, jehož krajní konce se spojují. První znají knihy, druzí musí znáti věci.

Přece však profesor prostředně vyučenný bude často způsobilejším k počátečnímu vyučování, než člověk hlubokého vědění, protože tento snadněji se dává strhnouti k úchylkám, jež se málo snášejí s jednoduchostí, jíž třeba prvotním principům vědy, podávané inteligencím málo rozvinutým.

Jasně vysvětlení výrazů, plynulý a prostý výklad prvků, na nichž věda spočívá, methodické uspořádání pouček a jejich výsledků, takový je zvláštní ráz počátečního vyučování.

Ale ten, kdo nese své pohledy výše, ten, kdo patří na mladé mysli, svěřené jeho péči, ne jako na nová plátna, na něž se kreslí několika tahy více nebo méně výraznými, ale jako na pozemek, jež může a má učiniti plodným, tomu přísluší dílo povýšenější, práce nesnadnější. Být zároveň jasný a hluboký, být zajímavý a při tom opravdu učit, spojovat složené s jednoduchostí, vésti intelligence po cestách snadných, a učit je zároveň přemáhati obtíže,

jimiž se vždy jeví cesta věd, označovati sou-
těsky, jimiž prošli vynálezcové, překážky,
jež překonali; probouzeti vkus, nadšení pro
krásu, která je zářením pravdy; dáti vloze
vědomí jejích sil, a při tom nevydráždit
pýchu; podporovat slabé a objevit i v ne-
dostatecích a chybách zárodky dobra. Tako-
vý je úkol toho, kdo hledí na učení ne jako
na žeň, kterou má sám klidit, ale jako na
símě budoucnosti; úkol vznešený, ale často
nevděčný, jež třeba plnit pod okem Božím.

2. Geniové neznámí jiným i sobě.

Jak jest pomálu profesorů, nadaných tou-
to drahocennou způsobilostí! Kdo však také
pomýšlí na to, aby obrátil k dráze vyučo-
vací duše elitní? Kdo dbá o to, aby měl jis-
totu, zda lidé, pověřeni tímto ušlechtilým
posláním, sdružují s vědou povznešenost
ducha a srdce, lásku ke kráse a k pravdě?
A přece kde kdo ví, jak je veliký a strašný
vliv, jež učitelé mohou míti na mladé mys-
li. Razí takřka svůj otisk na celá pokolení.
Že minulost jest plná trosek, že přítomnost
je tak rozrušená a zakalená, bylo by tak
nesnadné nalézt toho příčinu?

Učitelská místa bývají obsazována lidmi všelijakými. Jsou-li to lidé talentovaní, bývá jim toto místo jen stupínkem k postavení vyššímu; věnují se jen s roztržitostí tomu, co má pohlcovati celý život, a tak podstatné stává se přídatečným.

Je jistý soubor vlastností *podstatných učitelů*, vlastností, jež málokdy najdete sjednoceny v jedné osobě, na něž však ostatně nikdo nepomýšlí; důstojnost, nezištnost, nestrannost, prostota, síla a něžnost, pohled bystrý a pronikavý, sympatie, chladná rozvaha, oddanost práci učitelské, atd. Dnes je jen otázka o vědění. Arci, to jest nezbytné; ale je to jen část darů zvláštních, jichž vyžaduje učitelské umění. Vlastnosti srdce jsou tu vždy potřebnější, než hodnoty ducha.

Také teď není žádného vůdce mladým duchům, kteří pocítí, že se zažihá v jejich hrudi svatý plamen genia, není, kdo by je řídil, v nikom nemají opory, nikdo neupravuje cestu jejich prvním krokům. O svých silách v tomto úsvitu mládí málo kdo nabude přiměřeného vědomí. Nerozvíjejí se, jak třeba, pod žádným otcovským a inteligentním pohledem. Jen náhoda rozhoduje

o jejich osudech. A mnohé elitní inteligence ani nepřijdou k vědomí své síly! Nechali jste spáti pod popelem po celý život plodné ohniště světla; a čeho bylo třeba, aby bylo zažehnuto? Přátelského dechu! Kolikrát drahocenné, intelektuální nebo fysické dary nebyly zjeveny leč náhodou tomu, kdo je měl! Byl by se Herkules kdy naučil vládnouti palicí, kdyby si byl jen stále hrál s třtinami?

3. Jak odkrýti skryté vlohy a jak je oceniti.

Profesor přirozeného práva vysvětluje svým žákům povinnosti i práva otce rodiny, a závazky synů k otcům. Chtěje poznati průměr vloh svého mladého posluchačstva, zkouší to takto:

Zdá se vám, že srdce nám praví něco o povinnostech, o nichž právě mluvíme? Jsou světla filosofie ve shodě s inspiracemi přírody?

Na tuto otázku i nejprostřednější žáci dovedou odpověděti, že otec miluje přirozeně syna, syn pak otce; a že takto naše city bývají smíšeny s našimi povinnostmi,

že první pomáhají splnění druhých. Až dosud u inteligentních žáků není neshody. Ale učitel dodává:

- Co myslíte o synu, který zneužívá tyto svaté zákony rodiny, a odpovídá nevděkem lásce, s níž ho rodiče vychovávali?

- Že znásilňuje svatou povinnost; že zavírá ucho hlasu přírody, atd.

- Přece však, jak to, že synové se tak často provinují proti svým rodičům, zatím co tito vůbec nemají si co vyčítati, leda nějakou tu shovívavost své lásky?

- Lidé zapomínají snadno na dobrodiní, které přijali. - Tou měrou, jak mladí lidé postupují do života, bývají zahrnuti tisícem různých zaujetí, dotírá na ně tolik vlivů, že pozornost k této svaté povinnosti bývá u nich oslabena. - Vznikají v nich nové náklonnosti, když se sami stávají hlavami rodin, a tak příchýlnost k jejich rodičům bývá neutralisována, atd.

A tak každý žák uvede nějaký důvod, více nebo méně vážený z vlastní zkušenosti, více nebo méně dobrý, ale k jádru otázky nepronikají. Slyšte teď elitní inteligenci:

- Je až příliš pravda, že synům často chybí, čím jsou povinni svým rodičům: ne-

klamu-li se však, třeba hledati důvod tohoto bolestného faktu v samé povaze věcí. Čím plnění některé povinnosti je potřebnější k zachování bytostí a řádu, který jimi vládne, tím četnější jsou také záruky, dané Tvůrcem k splnění této povinnosti. Rodina a společnost se udržuje přes to, že jsou synové nezdárni; ale v den, kdy otcové by zanedbávali svých dětí a nevěnovali by jim nevyhnutelnou péči, lidské pokolení by se ocitlo v nebezpečí. Proto synové, i nejvděčnější a nejněžnější, nemají nikdy k rodičům tu vroucí lásku, kterou tito mají k nim. Stvořitel ovšem mohl zřídit z obou stran tutéž příchyllost, tutéž vášnivou lásku; neučinil-li tak, je to proto, že toho nebylo třeba. Věc pozoruhodná! Protože matka potřebuje nésti v sobě vřelejší ohnisko této lásky, aby vyvážila obtíže mateřství, nepříjemnosti prvního opatření dítěte, a protože dítě potřebuje větší péče své matky, tato žene často něžnost až k zběsilosti. Nedostává-li se synům na jejich povinnostech k rodičům, není to proto, že by byli zvrhlí: neboť když se zase oni stanou otci, budou milovati, jako sami byli milováni. Je to proto, že synovská láska je méně inten-

sivní než láska otcovská; že působí menším účinkem na srdce, že snadněji pohasíná, že vzdoruje méně snadno překážkám, že má na naše činy méně působivého vlivu. Láska nestoupá. —

První odpovědi náležejí mladým vzdělaným lidem; tato nám zjevuje filosofa. Takto mezi mladými keřiky rozezná se podle rané statnosti dub, jehož větve jednoho dne zastíní les a jehož mohutný peň bude čeliti bouřím.

4. Nezbytnost počátečních studií.

Kdo si chce osvojiti důkladně vědu, musí podstoupiti noviciát prvopočátečních studií. Známe hodnotu a váhu těch učenců, kteří vlohy nahrazují naučnými slovníky a četbou denního tisku a dovolují si mluvit o všech věcech, aniž se čemu pořádně naučili.

Každá věda jako každé zaměstnání spočívá na úhrnu prvopočátečných pojmů, výrazů, rčení, principů, jež jsou jí vlastními, a jimž není možno se naučit leč v dílech elementárních a zvláště té neb oné vědě náležejících. Při nedostatku jiných pozoro-

vání toto by stačilo, aby nám ukázalo nevhodnost (závadnost) každé jiné metody. Je dobře, abychom se k těmto prvním principům, k těmto rčením, k těmto zvykem posvěceným výrazům chovali s jistou uctivostí. Zvláště v oblasti vědy minulost má právo na naši úctu. Nemá-li nově příchozí důvěru ve své předchůdce, zamýšlí-li reformovati, nebo dokonce od kořenu přetvořovati vědu nebo umění, jež studuje, udělá vždy moudře, když vyšetří, co psali, konali a mysleli staří. Je příliš smělým, nerozváženým, opovážlivým podnikáním, když si někdo předsevezme, že bude všechno tvořiti sám sebou. Ten, kdo z hloupé pýchy odpírá dopomoci si z prací druhého, při nejmenším aspoň ztrácí mnoho času. Často i nejzručnější mechanik vyučil se v dílně skrovného řemeslníčka, kde, přes to, že byl tak skvěle nadán, do únavy učil se jménům nástrojů a jak se s nimi při práci zachází. Časem snad si je přizpůsobí; změní látku, formu, jméno; ale zatím je přijímá takové, jaké jsou; pracuje jimi, dokud uvažováním a zkušeností se nepřesvědčí o jejich vadách, a dokud svým umem jich nezdokonali na tolik, aby se mu lépe pracovalo.

Bývá obyčej, že ti, kdo začínají studium historie, pomáhají si nějakým stručným vý-
tahem dějin; nesmrtelný autor *Pojednání
o všeobecných dějinách* (Boussuet: *Dis-
cours sur l'histoire universelle*) činí o tom
pozoruhodné přirovnání: „Tento způsob
všeobecné historie je, tak praví, vzhledem
k dějinám každé země a každého národa,
čím jest povšechná mapa vzhledem k ma-
pám speciálním. V mapách speciálních vi-
díte každou podrobnost toho neb onoho
království nebo kraje o sobě; v mapách po-
všechných naučíte se klásti tyto části světa
do jejich celku; vidíte, že Paříž nebo Ile-de-
France jest v království tím, čím králov-
ství jest v Evropě, a čím Evropa vzhledem
k celému zemskému povrchu.“

Přirovnání světové mapy se speciálními
mapami lze převést dokonale na studium
věd. Každá věda vskutku tvoří jakýsi ce-
lek, jež třeba znáti, chceme-li oceniti hod-
notu detailů, které ji skládají; jakýsi plán,
v němž se řadí každá část podle své hod-
noty a podle svého místa. Je pravda, že
ideje celku jsou skoro vždy neúplné a často
nepřesné; ale tato závada jest méně vážná
než jíti s tápáním, bez opěrného bodu, než

nemíti o věci ani poněti, nemíti žádného vůdce, který nás osvěcuje.

Tato začátková díla, řekněte, jsou jen kostrou vědy. Souhlasím; ale jakkoliv na pohled nepěkná, ušetří nám namáhavé práce, že je nebudeme sami skládati. Je pak na nás, abychom opravili jejich nedostatky, abychom kostru přioděli nervy a svaly, abychom jí dali tvar, teplo, pohyb a život!

Mezi člověkem, který ví, prostudovav principy nějaké vědy, a člověkem, který lapá vědu, abychom tak řekli, v letu, rozdíl je veliký a snadno pochopitelný. První se vyznamenává přesností svých idejí, výstižností jazyka; druhý umí se blýsknouti někdy rozmanitostí, a volbou svých poznatků, podle toho, jak se to hodí k dobrému tónu; ale při první těžkosti jeho vypůjčená věda mizí, a potupné kotrmelce prozradí tajemství jeho nevědomosti a marnost i marnivost jeho vědění.

XVIII

vynález

1. Jak si má počínati ten, kdo není obdařen tvůrčí vlohou.

Myslím, že jsem dostatečně pojednal o různých vyučovacích methodách; přejdeme k methodě vynálezové.

Po mladosti nastupuje věk zralý; po studiích začátečních nastupují také hlubší a rozsáhlejší studie. Nabyv nezávislosti člověk se může pokusiti o vyšší podniky a odvážiti se na cesty méně ujeté. Není-li od přírody obdařen tvůrčí vlohou, bude se ovšem muset přidržeti metody prvopočáteční, ale přes to bude moci pozvolna rozšiřovat oblast svých prací. Vyhledá si vůdce a vzory v mistrovských dílech. Nemyslete si, že bude odsouzen proto k slepé otročnosti; že by se nemohl odvážiti až tak, že by

se neshodl s autoritou, s učitelem. V literárním a vědeckém vojště kázeň není do té míry přísná. Vojín se může postavit se svými úvahami proti svým vůdcům.

2. Autorita vědecká.

Třeba zařaditi mezi vzácné výjimky ty lidi, kteří jsou schopni sami vztyčiti korouhev a nésti ji vpřed. Výjimky! Nezbývá tedy nám ostatním než vstoupiti do vojska způsobilého vůdce. Jinak snadno si člověk přisoudí důležitost nějakého generála, i když jest jen bědným záškodníkem potloukajícím se bez plánu po kraji.

Jsem tedy v oboru vědeckém a literárním nesnášenlivým apoštolem autority? Zdá se mi, že jsem podal důkaz o pravém opaku. Poukazuji jen na nezbytnost většiny duchů, nic více. Břečťan popínající se svým křehkým stonkem po dubu, vystupuje s ním vysoko do vzduchu: je-li osamocen, plazí se. Ostatně, naše pozorování nezmění nic na běhu věcí; je méně radou, spíše jen zjišťuje fakt. Pravím fakt, to jest jistou skutečnost; neboť přes naše nároky na ne-

závislost nemohli bychom popřít, že velká většina lidstva nekráčí a že vždy nekráčela pod vedením několika vůdců, kteří podle svých vášní ženou je na cestu pravdy nebo na cesty bludu.

To je zjištěno ve všech zemích a za všech věků, protože to tkví v samé povaze člověkově. Slabý uznává svrchovanost silného a pokořuje se před ním. Genius není údělem každého, lidstvo ho nedědí, jest výsadou několika. To se pozoruje napořád; davy tíhnou přirozeně k despotismu; cítíce pudem svou nemohoucnost vést se, dávají si pána. Nuže, co se děje ve válce a politice, vidíme, že se stejně děje ve světě literárním. I tady jest dav, obecný lid, který ponechán sobě, bezděky se kupí kolem nejvýmluvnějších a nejjobratnějších. Tyto plebejce možno snadno strhnouti k nadšení; starověká květnová pole stále odeznívají jejich pokřikem; aklamují vůdce, jež milují a praví jako ti za dob starých franckých králů: „Tvé vědění je větší než naše, budeš králem.“

3. Za našich dnů vědecká autorita se pozměnila.

Tou měrou, jak tisk šířil vědu, bylo možno se domnívati, že zjev, o němž mluvíme, bude mizeti; toliko se pozměnil, v tomť vše. Když vůdcové byli málo četní a když autorita se soustřeďovala v několika školách, duchové, vedení pod některou autoritou společnou, rozdělovali se jako vojska ve dva nebo tři soupeřící tábory. Dnes věci se dějí jinak: školy a vůdcové jsou ve větším počtu; kázeň se uvolnila; vojínové přecházejí z tábora do tábora; jsou přední strážé a záškodníci; jsou zatoulané děti, jež zapřádají potyčky bez návodů a bez pořádku stanoveného jejich vůdci. Na pohled jako by ani již nebylo vojska; každý si razí cestu svou. Ale neklamte se; přes tento nepořádek kádry existují, každý zná své, a při některé porážce přemožení podle potřeby dovedou se stáhnouti na svůj hlavní oddíl, jenž má krýti ústup.

Ostatně, bedlivěji přihlédněte, snad vůdcové nejsou ani četnější než jindy. Jen se rozhlédněte po vědách a literatuře; co uvidíte v každém oboru? Jednu korouhev,

jednoho muže, jediného člověka, který ji nese, a jako v minulosti, jako vždy, dav vrhající se za ním.

V divadle, v románě, vizte: za několika *znamenitostmi* tlačí se shluk napodobitelů. Politika, historie, filosofie mají své mistry, od nichž každý si vypůjčuje i styl, i mínění. Což filosofické školy *nezávislého* Německa nejsou tak rozděleny, tak rozdílny, jako byly kdysi školy svatého Tomáše, Scotta a Suareza? Nejsou-li ve Francii universitní filosofové pokornými žáky p. Cousina? Neníliž sám p. Cousin zase jenom následovatel Hegelův a Schellingův? Což není vypůjčeno z děl p. Guizota nebo jiného takového náčelníka školy, čím se ohání většina vědců, kteří si osobují právo učit filosofii dějin? A nejsou-liž díla Filangieriho, Beccaria, Benjamina Constanta, Benthamův zřídly, z nichž většinou čerpají profesori práv a věd národohospodářských?

Uznejme tento fakt, příliš patrný, než aby bylo možno jej popřít nebo ho nedbat. Nelichotíme si, že zničíme pud silnější než naše vůle a silnější než jsme sami; ale pokud možno, umějme neutralisovat jeho špatné vlivy. Jestliže nedostatečnost na-

ších světél má nás k tomu, bychom se utíkali k světlům druhého, nechť naše podřízenost jest rozumná! Nezříkejme se svého práva přezkoumání. Genius člověkův, ať jakkoli veliký, je omylný. Nedůvěřujme nadšení a mějme se na pozoru, abychom neudělovali a nepřisuzovali tvoru, co přísluší toliko Bohu.

4. Vloha vynalézavá. Dráha geniova.

Člověku, který si může sám stačiti, který oblibiv si v dílech velkých mistrů, necítí se v nich jako trpaslík mezi obry, který si praví s důvěrou: Budu jedním z nich; takovému přísluší zvláštním způsobem metoda vynalézací. Nechť se neomezuje na to, aby znal jen knihy; ať *poznává věci*. Vyjeté cesty nejsou pro něho. Jsou to stezky, které ho povedou rychleji a výše. Ideje, věty, úvahy, vše musí analysovat, vše musí sám přezkoušeti. Nebude si hověti v plagiatorských vzpomínkách, ale oddá se pozorování, myšlenkám, tvorbě; jeho věda bude přímo jeho podstatou.

Jakých pravidel se přidržovati, již jsme řekli. Je bez užitku, ba nemožno určití tady

něco dopodrobna. Razit geniu jeho cestu, to znamená, chtít vměstnati do několika gest bezpočetná vyjádření a konečné odstíny fysiognomie. Když vidíte člověka geniálního, an se vrhá jako obr v zápas a tak volí svou životní dráhu, nechte marných slov, nechte jalových rad! Rcete mu toliko; „Obraze Božství, naplň svůj osud; ale nezapomeň svého principu a svého cíle! Rozpínáš plachty a nevíš kam pluješ; obrať oči svých k nebi, a taž se Toho, který tě stvořil; ukáže ti svou vůli: *Vůle Boží!* V tomť je tvá velikost; v tomť je tvá sláva!“

XIX

intelligence, srdce a obraznost

1. Rozvinouti včas každou duševní schopnost. Dido. Alexander.

Pravil jsem již v kapitole XII., že v jistých případech, abychom se dobrali pravdy, je nezbytno, rozvinouti najednou více různých schopností, mezi nimiž jsem jmenoval cit. To opravdu musíme, když jde o pravdy, jež mají nějaký vztah k této schopnosti, jako krása, vznešeno, atd. Ale je jasno, že tato úvaha nemohla by se aplikovati na pravdy jiného řádu, na pravdy, jež nezávisí v ničem na schopnosti cítit. Chci-li ocenit krásy, jichž Virgil nasek do episydy o Didoně, tu nezavolám na pomoc rozum, ale cit, obraznost: kdežto abych posoudil se zřetelem k mravnosti chování královny Karthaginské, přikáží mlčení těm-

to dvěma schopnostem, a s pomocí rozumu chladně musím dbát jen věčných principů cnosti.

Čtu v Quintu Curtiovi život Alexandrův: S podivem sleduji makedonského reka, an se vrhá neohroženě do vod Granika, vítězí u Arbel, zničí vojska velikého krále, a nedopřáváje si oddechu podrobuje Východ své moci. Je v těchto činech velikost, skvělost, kterých bych nemohl oceniti, kdybych zavíral svou duši každému citu? Což bych mohl pouhou analysou oceniti ono vznešené vypravování posvátného textu? Jen pozorně čtěte: „I stalo se, když Alexander, syn Filipův, Makedonský, jenž první v zemi řecké kraloval, vyšel ze země Cethim porazil Daria, krále perského a medského: že svedl bitvy mnohé, a dobyl pevností všech, a pobil krále země: a prošel všecko až ke končinám země: a pobral kořisti mnohých národů: *A umlkla země před obličejem jeho.*“ Když přijdeme k těmto posledním slovům, padá nám kniha z rukou, duše naše jest ohromena. Jest člověk a před tváří jeho *umlká země*. Tady analysovati, příti se, poznámkovati, to ne-

znamená chápati. Nikoliv; zapomínám filosofie a jejích předpisů; vzněcuje se a rozplameňuje moje obraznost; dopouštím, ať moje duše cítí; vidím syna Filipova, an vychází ze země Cethim a kráčí obřími kroky až na konec světa; a slyším, smím-li tak říci, mlčení země, zachvácené hrůzou, *ana umlká před tváří jeho.*

Ale začnu-li zkoumat spravedlnost a užitečnost výbojů makedonského knížete, usekám křídla obraznosti, přikáži mlčení entusiasmu; zapomínám na mladého mocnáře a jeho nesmrtelné spolubojovníky, nad nimiž trůní jako Jupiter báje nad ostatními bohy, kteří s ním soustolují; nevidím, neposlouchám již, jen toliko věčné principy spravedlnosti, nepromlčitelná práva lidstva. Odklízím, co by bylo příliš silnou překážkou nestrannosti mého rozumu; svatozáře dobyvatele skrývala by mi nespravedlivého útočníka; sláva by smazávala krev, a byl bych snad pokoušen odpustiti heroovi, který došel vrcholu slávy a moci, ve věku třiatřiceti let natáhne se na lože, věda, že jest mu zemřítí: *Et post haec decidit in lectum et cognovit quia morietur. Mach. 1, 6.*

2. Vliv srdce na rozum. Příčiny a účinky.

Nikdo nepochybuje o vlivu vášní na srdce; nebudu se tedy snažit, abych dokázal tuto příliš známou pravdu: ale ne dosti si všímáme vlivu, jímž působí na ducha ve vztahu na pravdy, o nichž se zdá, že nemají co dělat s našimi skutky. Snad je to nejdůležitější při umění mysliti, proto se pokusím vyložit to obšírněji.

Kdyby naše duše, obdařená jedinečnou inteligencí, se mohla setkávati s vnějšími předměty přímo, viděli bychom tyto předměty vždy tytéž, vždy týmž způsobem, protože zůstávají jaké jsou. Nemění-li se oko, hlediště, počet, směr světla, rovněž se nemění vliv, ale změní-li se některá z těchto podmínek, změní se rovněž i dojem; předmět, který jej vzněcuje, jeví se nám větší nebo menší, barvy živější nebo méně živé; pozměňuje se nebo se zcela přetvořuje. Příkrý skalní útes se nám v dálce jeví jako nádherná stavba; a to neb ono stavitelské veledílo, viděné mlhami nebo z dálky, není našim oklamáným očím než řítící se skalou, náhodou přisedlou na úbočích hory.

Stejně se to má s pohledem ducha; tytéž předměty se jeví v různých videch nejen rozličným osobám, ale i téže osobě. V okamžiku závoj padá nám na oči; výjev se mění, jsme přeneseni do jiného světa. Všecko nabývá jiné podoby, jiných barev. Řeklo by se, že se předmětů dotkla hůlka kouzelníková.

Kouzelníkem tím jsme my sami, je to naše vlastní srdce; my jsme se změnili, proto se vše mění kolem nás. Když loď napne plachty, přístav který opouštíme, břeh, budovy, hory, vše se zdá ubíhati vzad; a přece jen loď ubíhá.

Věc hodná pozornosti: nedějí se jenom tyto změny, když naše duše je hluboce pohnuta, nebo když vášně jsou, abychom tak řekli, v plné vzpouře, bývá to skoro vždy za zdánlivého bezvětří, když se nám zdá, že jsme klidni; tu se nejvíce dějí tyto změny v našem způsobu cítění a usuzování, změny tím nebezpečnější, čím příčiny, jež je působí, jsou méně pozorovatelný. Filosofové rozdělili vášně v několik tříd; ale ať už toto filosofické roztřídění je neúplné, ať už každá vašeň plodí zase nové vášně, dcery nebo přetvořenyiny první, hledíme-li k stup-

ňování, evolucion, odstínům, jimiž procházejí naše city, řeklo by se, že změny ty jsou přímo fantasmagorické. Jsou chvíle klidu a chvíle bouří, chvíle hořkosti a jiné zase plné dobroty, chvíle tvrdosti a něhy, skleslosti a pevnosti, nadšení a opovržlivosti, radosti a smutku, pýchy a splihlosti; jsou chvíle naděje a zoufalství, chvíle trpělivosti a hněvu, ochablosti a činnosti, rozpětí a sklíčenosti, štědrosti a lakomství, odpuštění a mstivosti, shovívavosti a přísnosti, pohodlí a nevolnosti, vroucnosti a mrzutosti, vážnosti a lehkomyšlnosti, rozpustilosti a usebrané povznešenosti, chvíle zaraženosti a chvíle plné výbušnosti... Ale v jakém bloudění se sám potácím! Kdo by spočetl všechny změny, jichž může zakusiti naše duše! Méně je proměnlivé moře šlehané uraganem nebo kolébané zefírem, moře čeřené jitřními vánky nebo nepohyblivé pod olověným vzduším, moře zlacené paprsky rodícího se slunce, moře stříbřitý ubrus, v němž dřímá luna, moře poseté třpyticími se hvězdami nebo zatažené jako obličej smrti, nebo znachovělé všemi ohni poledního slunce, nebo chmurné a černé jako vstup do podsvětí.

3. Jeden jediný den života.

Je krásné dubnové jitro; slunce vystupující nad obzor odstiňuje nejněžnější zbarvení lehkých obláčků poletujících ve vzduchu a prostírá na všechny strany své paprsky, zlaté jako plavá kštitce dítěte: probouzejí se ptáci a zpívají vítající rodící se den. Všechno dýchá pokojem a harmonií, všechno promlouvá o dobrodějném Prozřetelnosti. Člověk rozjímá tento výjev, a jeho duše se otvírá sladkým a vděkuplným dojmům; jakýsi příznivý vítr zavívá do jejích plachet a rozpíná je; všichni, kdo ho obklopují, zakládají si na tom, mohou-li se mu zalíbiti; žádná prudká vášeň nezmítá jeho srdcem; jeho pokojná dřímota byla přerušena, až tato jitřní nálada vplynula se zorou do nebe.

Otevře v roztržitosti knihu, která se mu namátkou dostala do ruky: je to novela, jakých se tolik píše za našich dnů. „Zneuznaný genius proklíná společnost, která ho neuměla pochopit. Proklíná zemi i nebe, klne minulosti, přítomnosti i budoucnosti; proklíná Boha, proklíná sama sebe, a znaven tím, že nevidí nad svou hlavou než zasmu-

šilé a ledové slunce, potácí se v prachu země vyprahlé a pusté, a na konec se rozhoduje, že učiní konec svému životu. Naposledy, než se vrhne do propasti, patří na krásy přírody, na osudy lidí, na nespravedlnost společnosti, atd.“

Nesmyslný klábos! zvolá ranní hrdina tohoto našeho vypravování. Ovšem, je zlo na světě, ale je též něco jiného než zlo. Nikoliv, není ctnost ještě nadobro se země zahnána; je ještě mnoho srdcí šlechetných, vím to. Díky Nebi, veliké zločiny jsou výjimkou. Většina našich omylů a poblouzení souvisí s naší slabostí, a ostatně tyto chyby a vady škodí mnohem méně bližnímu než nám samým. Nikoliv! blaho není nemožné. Jsou-li neštěstí četná, bylo by nespravedlivo přičítati je všechny zlobě člověkově. Tento bídný stav věcí lze vysvětlit samou jejich povahou, a ve všech případech daleko nejsou svízele tohoto života tak příšerné, jak se rádo v knihách vyličuje. Tato literatura je falešná, ať už to vezmeme jakkoliv! To řka, zavírá knihu a zapuzuje smutné myšlenky, oddává se líbeznému snění, jež v něm probouzejí půvaby krajiny. Čas uplývá; přijde hodina, kdy musí do

úřadu, do obchodu. Den nebude tak krásný jak jítro slibovalo; nebe se pokrylo mraky. Náš filosof musí vyjít z domu; prší jen se leje, a na ulici úzké a blátivé jezdec málo dbá, zda chodce pocáká blátem. Jakže! což se smí nálada filosofova změnit takovou maličkostí? Nikoliv! ale život již není tak usměvavý; jeho filosofie se zakabonila jako nebe. Přece však slunce navždy nezmizelo, a ačkoliv život má své stinné stránky, ač blahovolný filosof dnešního rána kleje potichu i nahlas na málo zdvořilého mezkaře, neobviňuje ještě celého lidstva.

Zajde k příteli za jakousi velmi důležitou záležitostí; ten ho přijme chladně, vyhýbá se přímým odpovědím. Odejde od něho nedůvěřivý a zarmoucen. Zanedlouho podezření mění v jistotu; dovídá se, že se stal obětí ohavného spiknutí, že ho přítel zradil. - Každý ho lituje, každý radí a napomíná, nikdo však mu nepodává pomocné ruky; je ostatně příliš pozdě čeliti nebezpečí!

Ztráta je nesmírná; náš člověk je přiveden na mizinu. Každá naděje je navždy ztracena. Zničen bolestí vstupuje do svého domu, aby se tam zcela oddal svému zou-

falství. Kniha, kterou ráno četl, leží ještě na stole; tento pohled mu připomene první dojmy toho dne. Jaký byl tvůj omyl, praví si s hořkostí, když ve své prostotě vinil jsi jisté filosofy, že upřilishují, když tak černě malují svět! Ano, tito, filosofové mají pravdu! Ano, člověk je jakési zkažené zvíře! Společnost je zlá macecha! Poctivost, upřímnost, ctnost, vděčnost, přátelství, zvučná a prázdná slova, jejichž jediný smysl je klam. Sobectví, prohnanost, zrada, lež, to jsou jediné ctnosti země. Proč nám byl život dán? Kdepak je jaká Prozřetelnost? Kde jaká Boží spravedlnost?

Vidíme, že z libé a rozvážné filosofie našeho hrdiny nezbyvá ani co by se za nehet vešlo; všechno se zachmuřilo ztroskotáním jeho blahobytu a jeho nadějí. A přece ve světě vše jde v starých kolejích. Není možno říci, že lidstvo se stalo horším, protože se mu přihodilo neštěstí. On sám se změnil; jeho způsob cítění není již týž. Hořkost, která naplnila jeho srdce, zaplavila jeho inteligenci. Poslušen vnukání bolesti a zoufalství, mstí se světu, maluje jej nejčernějšími barvami. Nemyslete si, že by byl neupřímný.

Vidí věci tak, jak je líčí; i ráno je líčil podle toho, jak je viděl.

Nám by nezbylo než nechat ho v jeho zoufalém postavení, ať se truí se svými marnými otázkami, jimž v odpověď bude se po chvíli rouhati, ale hle, v tom vchází přítel, kterýsi jiný přítel, na něhož v té chvíli si ani nepomyslel, a ten přerušuje jeho hořkou samomluvu.

- Věděl jsem, jaká zrada se proti vám osnovala . . .

- Ano, tak svět odplácí; teď vidím, zač stojí všechna přátelství!

- . . . A já běžím k vám, abych odvrátil účinky této zrady. Mám k tomu prostředky, slyšte: Zpráva o neštěstí, které vás stihlo, přišla mi ve chvíli, kdy jsem sjednával jistý důležitý obchod. Přerušil jsem jednání a hotovost, kterou jsem chtěl do toho investovat, dávám vám k dispozici. A vidíte, příklady táhnou, dobré jest nakažlivé jako zlo. I moji přátelé nabízejí svou pomoc. Už jsme celou věc promysleli, plán je dobrý, jen neztrácejte času. Předejděte svou činností pikle svého nepřítele. Tady v tašce najdete potřebnou sumu. Sbohem.

Taška nabitá bankovkami ocitá se vedle osudné knihy, a znova vše bere na sebe novou tvářnost. Nikoliv, ctnost, přátelství, nezištnost nejsou prázdná a zvučná slova! Zítra bude zase vycházeti krásné, čisté a zářící sluníčko, ptáci zase budou zpívatí vítající zori v čerstvém ranním vzduchu. Prozřetelnost se bude zase usmívat na svět, život se zase zaskví ve svých nadějích. V jednom dni filosofie jednoho člověka, filosofie pohyblivá jako události a jako jeho srdce, opsala celý kruh. Jako hvězdy na nebi po svém oběhu vrátila se zase do svého východiska.

4. Politické mínění.

Konala se volba, v níž síly pěstí i rozumů čili politických přesvědčení se velmi činily. Aspoň poražená strana ví o tom, tak vykřikuje, „své“. Zvonky předsedů schůzí marně zvonily, tuří hlasy „důvěrníků“ a bronzová prsa příslušníků strany nakonec dobyly vítězství; všechny řeči vůstily do pěstního práva. Náš hrdina nepřísluší straně, která zvítězila, musel utéci a skrýti se. Přes to však chraňte se, abyste ho vinili ze

zbabělosti. Jsou zákony opatrnosti, jest jistá slušnost, které řádný člověk v dnešní době nemá nikdy zapomínati.

Jeho sebeláska a jeho naděje velmi utrpěly. Svobodomyslný prapor, který třímal, když vcházel do shromáždění lidu, zplíhl v bouři plebiscitu, jako ony laciné cajky, jež nemohou snést zkoušku vodou. „Toto je smutná komedie; stáváme se barbary, praví si s tváří hlubokého přesvědčení. Ne-ní spásy leč v železné ruce. Despotismus má své nevýhody, vím to; ale mezi dvěma zly třeba voliti menší. Vládě parlamentní, vládě osvíceného rozumu a svobodné vůle, té se podivuji jen v zemi utopie nebo na stránkách novin. Ve skutečnosti těží jen z pletek, drzosti, nestydatosti. Už toho mám po krk. Už jsem řádně vystřízlivěl.“

V nastávajících zmatcích jest vyhlášen stav obležení; vládne síla vojenská. Srocování lidu jest potlačeno, do města se vrací klid. Náš volič se vrací k svým pokojným zvykům; znovu se rodí bezpečnost; zapomíná poznenáhlu na hluk voleb, na řvoucí hlasy pořadatelů schůzí, jež překřičely jeho hlas, a na nebezpečí, jemuž unikl.

Zatím co se toto děje, musí se vydati na cestu. Těžko dostati průvodní listy. Radnici zabrala vojenská správa. Příkazy dané stráží jsou přísné; u vchodu je zadržen příkrým hlasem hlídky: *Vstup zakázán!* A voják zprudka potrásal zbraní. Vysvětluje mu, že potřebuje průvodní listy, vyjednává, vniká nakonec do budovy. Má nakvap, žádá s naléhavostí, aby byl uveden k městskému úředníkovi. Což nemá práva na trošku přízně, on, přítel pořádku, horlivý obhájce moci? Ale nižší úředníci, kteří měří svou zdvořilost podle důležitosti, jakou si dávají v pohnutých dobách, suše odpovídají: „Čekajte, až na vás dojde.“

Konečně přichází na řadu; úředník ho přijímá s nedůvěrou. Právě se hledají vůdcové posledního sročení. Proč chce opustiti město? Úředník dotírá naň otázkami, a teprve po dlouhém zahanbujícím vyptávání mu vystavuje průvodní list, a činí to s tváří studenou, s obočím svraštělým, a neráčí ani odpovědět na pozdrav, s kterým náš cestující odchází.

Dobrá, je to všechno mrzuté, ale jeho nynější politické přesvědčení zůstává pevné; nebude přece jako makovička na střeše,

která se točí po každém větru. To ne! Ale nahlédněte bystřeji do jeho myšlenek. Zda se všechny zase nenatočily poněkud vlevo? A slyšte, co si bručí: „Vždy by vláda, každá vláda, měla dbáti lidské důstojnosti; nelze upříti, despotismus jde modernímu člověku příliš na nervy, vždyť už se vtírá i do občanského úřadování, atd.“

Na neštěstí v úředníkovi za tu chvíli, co v těchto myšlenkách sestupoval se schodů, podezření stoupla; byl dán příkaz strážím, a ve chvíli, kdy náš hrdina chce vstoupiti do vozu, je zatčen, vsazen do vězení, a přes to, že není proti němu důkazů, přes jeho úctyhodný břich a pěkný šat je v něm držán osm dní. V samotě nabývá poznenáhlu nových názorů; souží ho hrubost vězeňských strážců, je domrzen ustavičným vyslýcháním, v ovzduší a stínech kasemat > očividně okřívá jeho již mroucí liberalismus. Studuje znovu práva člověka; nenávidí libovolné zacházení s občany, oškliví si moc absolutní; dělá vřelá předsevzetí (ač velmi potichu), jak se bude zasazovati o reformy, jak bude zastávat osobní svobodu, jak se bude přičiňovat, aby se parlamentní

ústava stala přesvědčením co nejrozšířenějším.

Jeho politická víra je dnes velmi živá; potrvá to? Čekejme; — vyčkejme do příštích voleb, do příštích srocní a křiků po-
uličních, vyčkejme, až bude zase dotčena jeho sebeláska; do té doby můžete se na něho spolehnouti.

5. Jak se zabezpečiti proti vlivu, jímž srdce působí na úsudek.

Rozpoložení a nálady duše mají mocný vliv na rozum; na to nesmíme nikdy zapomínat. Právě proto se málo lidem podaří vymknouti se duchu své doby, ovládnouti okolnosti, které je tísní, přemoci předsudky výchovy a vlivy osobních zájmů; uvést své činy i své myšlenky v soulad s předpisy božského zákona; pochopit, co se povznáší nad oblast času; míti více na zřeteli budoucnost než přítomnost. Co upoutává naše zraky, zájem nebo vášeň dne, hodiny, okamžiku, to právě rozhoduje o našich činech, ba i o našich názorech a míněních.

Nechť ten, kdo hledá a chce dosíci pravdy, studuje a dobývá nejprve sama sebe;

nechť se usebírá často před svým svědomím a praví: „Není duše tvoje kalena žádnou vášní? Neskrývá ve svých záhybech nějakou tajnou náklonnost, která ji ovládá bez jejího vědomí? Netvoříš své myšlenky, své úsudky, své domněnky pod vlivem nějakého nejnovějšího dojmu, jenž měně tvé city, mění též tvar, barvu, zevnějšek věcí? Myslíš, vidíš již dávno tímž způsobem? Nemyslíš, nevidíš takto teprve od včerejška? Nebo snad právě před chvílí smýšlení tvé se přebarvilo? Snad nějaká příznivá nebo nepříznivá událost změnila tvou náladu. Bylo ti dopřáno opravdu větších světél, nových důkazů nebo jenom nového zdaru v záležitostech. Kde byla vlastně změna? V tvém rozumu nebo v tvých žádostech? Dnes se ti jeví úsudky, jež vynášíš, neomylnými: až se octneš v jiné době, v jiném postavení, budeš soudit stejně?

V tom mi věřte; tato methoda je na dosah každého. Není lepší metody nad ni, když jde o to, jak se zařídit v chápání a soudnosti, jak si uspořádati chování. Někdy se arci vášně roznítí, až převracejí rozum; člověka pak přemáhá jakési pomatení na mysli a pravidla by mu byla bez užitku.

Ale takový není obyčejný účinek vášní; nejčastěji jen inteligenci překážejí, zablábnou. Na dně naší duše zůstává světlo oslabené a mihotavé, které však nezhasíná. Záře toho světla jest úměrná naší bdělosti; a přes nejhustší temnoty, při nejsilnější bouři je jako maják pravdy, který nám označuje přístav, jestliže jsme se naučili rozjímati, pochybovati o sobě samých a nepokládati vzněty srdce, dovádivé bludičky za vůdce, schopné nahradit rozum a ukazovat nám cestu.

6. Příklad.

Vášně nás oslepují; všední pravda, kterou nikdo nebude popírat. Nebývá tedy naším největším nedostatkem neznalost abstraktního a neurčitého principu, ale chybí nám vytrvalé pozorování vlivu vášní, praktická a podrobná znalost účinků tohoto vlivu na chápání a rozumění. Této znalosti možno nabýti jen dlouhým a namáhavým cvikem. Právě proto ustavičně uvádím příklady, na ně kladu důraz, nešetřím jimi. Není-liž v tom celá filosofie, obracet pozornost duše na sebe samu?

Máme přítele, jehož krásné vlastnosti nás okouzlují. Neopomineme žádné příležitosti, abychom nevynášeli jeho zásluhy; nemůžeme pochybovat o jeho oddanosti, kterou nám tak často dokázal. Najednou se však přece stane, že nám zavdá nějakou příčinu k stížnosti: od té chvíle vše se mění. Ani jeho duch není tak skvělý, ani jeho povaha tak mírná a milá, ani jeho duše tak krásná, ani pobesedování s ním tak roztomilé, ani už není tak blahovolný, když nás přijímá; ve všem mu možno něco vytknouti. Rys jeho povahy, který nás zraňuje, roztrhl závoj, naše oči se konečně otevřely.

Což jsme se, ke všem všudy, v tom bodě klamali? Nikoliv, ale včera naše přátelství bránilo nám vidět nedokonalosti, jež dnes naše citění upřílišuje. Nepomysleli jsme si, že by náš přítel mohl nám odepřít nějakou službu, že by měl tak málo horlivosti, když se nám mohl tak snadno zavděčit. Že by mohl v mrzuté chvílce zapomenout vůči nám své obyčejné zdvořilosti? A přece, kdyby se nás byl otázel o možnosti toho faktu, dříve než sám to zakusil, byli bychom mu odpověděli: „Člověk jako člověk, i on je podroben slabostem lidstva; tedy je

to možné.“ Proč tedy dnes ta přísnost? Kdo toho nevidí? bolestně se nás to dotklo. Nemyslí, nehodnotí v nás rozum, osvětlený novými fakty, ale naše rozjitřené, roztrpčené srdce; myslíme, že soudíme, a zatím jen cítíme.

Je jistý prostředek, jak posoudit vlastní svůj úsudek. Představme si, že urážka se nás netýká. Okolnosti budou tytéž, vztahy stejně napjaté, stejně vnitřní mezi urážejícím a uraženým: na tom nezáleží, nevyvodíme z téhož faktu tytéž následky! Poznáme křivdy svého přítele, budeme mu je snad vyčítat s jistým pohnutím; objevíme v jeho povaze nějakou vadu, která nám zůstávala skryta; ale nepřestaneme pro to oceňovat jeho vlastnosti dobré; neusoudíme o něm, že by byl nehoden naší úcty; svazky našeho přátelství nebudou proto méně pevné.

Mohou-li být příčinou našich změn (a jsme nuceni uznati, že tomu tak jest) nikoliv omyl, vada, křivda nebo vrtoch našeho přítele, ale omyl, křivda, vada nebo vrtoch vlastního našeho srdce, přiznejme, že cit jest málo pevným základem k ustavení našich úsudků. Kolikrát bylo by nám

stačilo k spolehlivějšímu soudu, kdybychom studovali věci bez zaujatosti a s chladnou krví!

7. Naše úsudky v politice.

Naši přátelé jsou u moci; chápou se jistých opatření, jež jsou protizákonná. Okolnosti jsou silnější než lidé, říkáme jejich odpůrcům: vláda se nesmí zavíratí do jalové zákonnosti; i nejzákonnější čin může se stát velmi nezákonným. Je pro národy i vlády, jako pro jednotlivce právo sebezáchovy, jež má a musí mítí platnost nad všemi jinými právy. Co s právem, když se přihlásí k slovu nutnost?“

Naši přátelé hlasitě se znají k tomuto porušování zákona, dovolávajíce se nutnosti. „Je to upřímné. Příměst jest první povinností vlády. Proč klamati národy? Co nemravnějšího, co zhoubnějšího než vláda vymyslí a lží?“ — Naopak, obcházejí zákon výsměšným výkladem, jenž je zjevně v odporu s duchem zákonodárcovým.

„Taková je jejich úcta k právu, že se před ním sklánějí, až do krajní nutnosti. Zákonnost je věc posvátná. Už to je mnoho,

když vláda, nemohouc zachrániti podstatu, zachraňuje aspoň formu a zastírá takto, co má libovláda pobuřujícího.

Tu přijdou znenadání k vládě naši odpůrci a vše se mění. Násilí zákonu stává se neodpustitelným zločinem, „Úcta k zákonům! Zákony přede vším! Kam bychom došli, kdyby vláda si osobovala právo přestupovati je podle svých choutek; což neospravedlňuje každá moc znásilňující zákon své přestupky všedním slovem „nutnost“?“

Upřímně se znají k nezákonnosti: „Tu k svatokrádeži se druží přímo útočení. Aspoň kdyby to nějak skrývali! ale ne! od prvního kroku byly přestoupeny poslední stupně libovůle. Víme od nynějška, na čem jsme.“

Ale zachránili zevní zdání zachovávající zákonné formy. „Není horšího despotismu nad ten, který řádí ve jménu zákona. Porušování zákona bylo by méně vinné, když jest provázeno pokrytectvím? Když v zoufalých okolnostech moc vrhá veřejně závoj na desky zákona, zdá se svou upřímností omlouvati před lidem i slibovati, že zneužití nebude obnovováno: ale páchat nezákon-

nosti pomocí samého zákona, toť zákon zneuctít, potupit, zlehčit; tu se zneužívá důvěřivosti lidu, tu se otevírají brány všem nepořádkům! Kdo nemá v úctě ducha zákona, může dělat vše v jeho jméně. Stačí jen jeden pochybný nebo dvojsmyslný výraz, aby si jej vykládal každý po svém, a tak aby znásilňoval směle úmysly zákonodárcovy.“

8. Nebezpečí krajní citlivosti. Velcí talentové. Básníci.

Jsou tak zřejmé bludy, úsudky tak zjevně proniknuté vášní, že klamou jen ty, kteří chtějí býti klamáni. Tu není nebezpečí. Bojte se mnohem více sofismat zakuklených s tolikerým uměním a nalíčených tolika svůdnostmi, že se stává skoro nemožným uhájit se jim. Ke všemu ještě toto nebezpečí se často skrývá v slově a spisech lidí vyšších, jako pod vonnými květy jed, který usmrcuje.

Poněvadž tito lidé jsou obdařeni znamenitou citovostí, dojmy, jež přijímají, živé, hluboké, vášnivé, rozdohují svrchovaným způsobem o směru jejich idejí a jejich mí-

nění; jejich pronikavá inteligence nalézá snadno důvody k obhájení pře, kterou přijali za svou; oslňují a omámují obecný lid a vedou jej po své libosti.

Snad netřeba hledat jinde příčinu nestálosti, jež se tak často pozorovala u lidí ducha vyššího. Uctívají dnes, co zítra budou pálit; blud, který teď odsuzují, včera hájili jako posvátné dogma. V jedné řeči sdružují věty, jež se navzájem potírají, nebo tvrdí něco, co nelze smířiti s principy v téže řeči přijímanými nebo stanovenými. Ne že by měli v úmyslu tyto zvláštní anomalie. Hájili pro i proti s týmž přesvědčením, a toto přesvědčení čerpali ve vzníceném cítění. Když jejich genius se rozvíjel v obrazech, v myšlenkách, plných velikosti a skvělosti, byl bez svého vědomí otrokem srdce; obratným, důmyslným a plodným otrokem, po vůli mistrova rozmáru, a ten vykonal ta výborná díla, jimž se podivujeme jako zázrakům umění.

Zvláště básníci, praví básníci, totiž lidé, obdaření Tvůrcem povýšenou inteligencí, mocnou obrazností, ohnivou duší, jsou nad jiné vysazeni nebezpečí, že se dají takto unéstí dojmy okamžiku. Vznášejí se často

v nejvyšších oblastech myšlenky; ba řekněme, že je jim nemožno zmírniti let a souditi s opatrností a rozeznáváním; ale nemůžeme popříti, že úvaha, velká síla vůle jsou jim potřebnější než ostatním lidem.

9. Je nezbytno míti ideje pevné, ustálené.

Úvahy, jež předcházejí, ukazují nám, jak je důležité míti o podstatných věcech pevné, ustálené ideje, a nedůvěřovati nerozvážným a náhlým inspiracím (vnuknutím). Říkává se: Veliké myšlenky přicházejí ze srdce; dodejme: a velké omyly též. – Srdce neuvažuje ani nesoudí: cítí. Cit jest vzpruha plná moci, jež uvádí v pohyb a znásobuje schopnosti duše; když intelligence jest v pravdě, když kráčí po dobré cestě, ušlechtilé a čisté city zvětšují její síly a urychlují její vzlet; právě tak jako nízké a zkažené city překážejí i nejprímějšimu chápání a falšují je. Vznícenost v dobrém, jež by nedbala míry, též nás může uvrhnouti do politováníhodných poklesků a poblouzení.

10. Básník a klášter.

Cestující básník slyší v odlehlé samotě zvuk zvonu, jenž ho vyruší v jeho snění. Ač svou myslí a životem neřídí se podle učení víry, duše básníkovy zůstala přístupna dojmům náboženským. Tento lkavý hlas bronzu v poušti působí naň tak, že se ho zmocňuje vážná a přísná melancholie.

Brzy zpozoruje větvemi velkých dubů a jakoby skrytý v jejich stínu dům pokoje, v němž nevinnost a kajicnost nalézají útočiště před marným zmítáním světa. Přichází k brance. Žádá se směsí uctivosti a zvědavosti, aby byl uveden do příbytku svatosti. S milou a prostou srdečností přijímá ho stařec, jehož rysy dýchají klidem a jasností. Je veden do kaple, do cel, do knihovny, všude, kde může nalézt něco k svému poučení nebo pobavení. Starý mnich je mu vůdcem. Je zkušený v hovoru se vzdělanými lidmi, má vytríbený vkus a bohaté vědomosti, je snášenlivý k názorům cizincovým, usmívá se k jeho vtipům a nepouští ho až do chvíle, kdy se mu odporoučí a jde skromný a vážný, kam ho volají jeho povinnosti. Srdce básníkovy je

sladce dojato: klášterní mlčení přerušované toliko zpěvem žalmů, zbožné předměty, jež za každým krokem objevují jeho dychtivé zraky, usebranost a pokoj, jež sestupují takřka s mlčelivých kleneb, polosvit malovaných oken, roztomilé vlastnosti, dobrotivost, ochota starce, který ho přijímal, vše ho proniká hlubokým citem, který nedovede určit; je podmaněn: Kristus zvítězil. Příliš záhy udeřila hodina odchodu; vzdaluje se a sní o klášteře odnášeje si vzpomínky, jež budou dlouho žít v jeho myšlence.

Zcela jistě k svým cestovním vzpomínkám připojí několik úvah o domech řeholních. Klášterní zřízení budou zosobněna v klášteře, který právě navštívil; klášter bude zosobněn v starci, na nějž jeho okouzlený duch vzpomíná a jehož dojemný obraz mu tane na mysli, atd. Uvidíte, za krátko budete čísti výmluvné řádky, horující pro duchovní řády, a anathemata proti filosofii, která je odsuzuje, kletby na revoluce, které je ničí, a slzy nad troskami a hroby.

Ale běda klášteru, běda klášterním zřízením, kdyby náhodou byl přijímal pocestného nějaký mnich nemluvný a přísného

vzezření; pak by jistě lhostejný nebo zachmuřený mnich představoval klášter, řád, snad i náboženství. A místo dithyrambu byste měli satyru.

A přece v obou případech řehole je táž. Ano, rozdíl je jen v tom, zda cestující básník byl přijat chladně nebo blahovlnně.

11. Povinnosti spisovatelovy, básnickovy, řečnickovy a umělcovy.

Teď rozvineme velmi důležité úvahy o tom, jak třeba užívatí vlohy spisovatelské, o důstojnosti umění vůbec, a hlavně o vznešeném poslání uměn, jež pracují s vášněmi, působí srdcem na samu inteligenci. K malbě, sochařství, hudbě, poesii, ke všem odvětvím literatury máme svaté povinnosti příliš často zneuznávané. *Pravda a dobro*: pravda pro ducha, dobro pro srdce; takové jsou dva podstatné předměty umění; takový jest ideál, který uměny mají nabídnouti člověku pomocí dojmů, jež probouzejí. Zapomínají-li svého poslání, poskytují-li toliko zábavu, stávají se v rukou zloducha nebezpečnou zbraní.

Dáti umění v službu zlým vášním? Nikoliv, proto umělec nedostal svaté výsady genia! Čím jiným je řečník, který kouzlem svého slova učí lež, než mrzkým travičem? — tím mrzčejším, tím ohavnějším, čím prostředky, jichž používá, jsou lstivější, a čím méně možno se proti nim zabezpečiti. Když přesvědčení bude bludem, přesvědčovati někoho jistě bude zradou. Tato nauka se zdá přísná, jest jen pravdivá. Je to řeč rozumu, rozumu poddaného příkazům věčného zákona, který je též přísný, protože je nepohnutelný, pravý a spravedlivý.

Umělci, básníci, řečníci, spisovatelé, kteří odvracejí od jejich cíle dary, jež dostali, jsou pravým morem veřejnosti. Klamavé majáky, zažehnuté na výspě, s cesty svádějí ty, jimž byli posláni, aby je osvěcovali; měli ukazovati přístav, vedou k propasti.

Moderní národové přímo jako by opovrhovali svými pravými zájmy, když dopouštějí, aby znovu ožila lidová výmluvnost, kterou staré republiky tolik trpěly. V shromážděních, kde se přetřásají věci státní a velké zájmy společnosti, měl by být slyšen jen hlas zdravého smyslu, hlas

rozumu soudného, přísného, osvíceného. Pravda nebude méně pravdou, skutečnost věcí se tím nijak nezmění, když obratný řečník, vzbuzující nadšení, strhuje na sebe hlasy svedené většiny. Buď to, co se hájí, nač se útočí, jest užitečné nebo není; taková jest otázka, jen taková: ostatek je hra nebo rozpustilost dětí, jimž jste dali na popas nejvážnější zájmy, zájmy příliš často obětované marné zábavě, aby se mohly rozvinouti řečnické talenty a stržít potlesk.

Pozorovalo se, že poradná shromáždění, zvláště na začátku revolucí, jsou velmi často jakoby stížena duchem nájezdníků, vpádu a záplavy, a kloní se k násilným rozhodnutím. Rozpravy, zprvu klidné a umírněné, stočí se pojednou na cestu po nebezpečných srážech: duše se pohnou, rozjitří, myslí se zatemní, duchů se zmocní třeštění. Všimněte si a zpytujte zvlášť každého člena shromáždění: do jistých rozdílných stupňů chápou, milují a hledají pravdu; čím to, že shromáždění v celku není než smečka zchátralých lidí, blízkých pomatenosti? Důvod je tento: Ovládne vše dojem okamžiku, a ten zastře zrak, všechno smaže, nade vším se rozestře jako mlha; tento dojem vášnivý

a vroucí se šíří sympatií*) s rychlostí elektrického proudu; nabývá postupem síly neodolatelné, a jiskra se stává v několika vteřinách strašným požárem.

Čas, rozčarování, zkušenost a neštěstí někdy učí národy. Jejich sensibilita otře si hrany, otupí; právě tak, jak tomu bývá u jednotlivců; pak už se jim netřeba tolik báti okouzlení slovem. Smutný lék, který neléčí zlo leč přepětím zla. A proto tedy, když víme, že není nám dáno změnit srdce člověkovu, obklopme svou úctou ty, kteří tasí pro spravedlnost a pravdu zbraně, jež tolik jiných dává do služby bludu a zla. Prozřetelnost vedle jedu skoro vždy klade kazijed.

12. Myšlenky oděné obrazy.

Zřídlo omylů.

Bludy citové nejsou jediné, proti nimž se třeba zabezpečiti; jsou i bludy jiného druhu, méně sice obávané, ale přece jen též nebezpečné; jsou to myšlenky, oděné rou-

*) Raději bychom řekli *ozvučností*, ve smyslu Dwelshauversovy psychologie; neboť jako jest duše jednotlivcova ozvučná, tak je tomu i s „duší“ společnosti. (Pozn. J. F.)

chem skvělých obrazů. Třeba vždy míti bedlivě na paměti moc umělosti jazyka a nebezpečí, jež mohou v sobě skrývati. Vážným a filosofickým rouchem povrchní myšlenka nabývá zdání hloubky. Triviální všednosti podaří se pod ušlechtilým přestrojením zakrýti svou sprostotu; a taková vykrášlená falešná věta, která suše vyjádřená vyzradila by ihned svou nesprávnost staví se, díky důmyslnému závoji jímž se přikrývá, mezi pravdy nesporné.

Tato závada a toto nebezpečí naskytuje se často i u spisovatelů hlubokých, uvážlivých a jadrných, nebo kteří aspoň k hloubce směřují. Poněvadž jejich slovo se poslouchá s tím větším souhlasem a úctou, čím se zdají hlouběji přesvědčeni, že mluví pravdu, z toho následuje, že čtenář přijímá za neochvějná axiomata, za výroky věčné pravdy, co není často než snem filosofovým, pastí nastraženou důvěřivosti neopatrných.

XX

filosofie dějin

1. Co je filosofie dějin? Nesnáze této vědy.

Máme tu na zřeteli dějiny nikoliv ve smyslu kritickém, nýbrž ve smyslu filosofickém. Principy, jimiž je se řídit v kritice fakt, byly vyloženy v kapitole XI.

Je nějaká methoda, jež by představila přesně a jasně ducha i povahu některé doby, dávajíc jí takřka žítí před našimi zraky; která přesně stanovuje příčiny událostí a nás uzpůsobuje, abychom mohli přisouditi každé z těchto příčin její vlastní vliv a její výsledky? - Nerozumí-li se takto filosofii dějin, aspoň takovou ve skutečnosti jest.

Abychom sestavili tuto methodu, museli bychom si umět vybrat spisovatele. Ale kteří vlastně spisovatelé budou k tomu

dobří? Kdo nám zaručí jejich nestrannost? Kde jsou dějepisci, jejichž spisy učí nebo obsahují filosofii dějin - Bitvy, smlouvy, palácové pletichy, život a smrt knížat, změna dynastie nebo vlády, takový jest obecný základ všech dějinných vypravování. O osobnosti, o jednotlivci, o jeho ideách, o jeho citech, o jeho potřebách, o jeho zálibách, o jeho rozmarech, o jeho mravech ani slova; nic, co by nás vedlo ke krbu rodin nebo do skutečného života národů. Nemáme těch pohledů, jež pronikají a sondují útroby některé společnosti, jež v chodu událostí uchopují chod celého lidstva; nikde paprsku na tato fakta na pohled temná, jež přece tomu, kdo jim rozumí, skrývají a udávají příčiny událostí i nejpozoruhodnějších. Pořád jen politika, totiž povrch věcí. Stále jen všecko veliké, jen samý hluk; mnoho slov, málo vědy; mnoho mluvení, málo myšlenek a fakt.

Za našich dnů se poznalo toto prázdno historických děl a pracuje se o to, aby bylo vyplněno. Nepíše se již historie, aby se o této historii nefilosofovalo vhodně, a nejčastěji nevhodně. Stává se vskutku, že místo filosofie událostí podává se nám filoso-

fie dějepiscova. Tu by bylo lépe, kdyby tam nebylo žádné filosofie než filosofie špatná. Než historii předělávati, překrucovati, raději se vraťme k systému dat a vlastních jmen. Tomu slušno dáti přednost.

2. Jak si počínat, abychom se zdarem pracovali ve filosofii dějin.

Třeba čísti historiky, a když není něco lepšího, ty historiky, jež máme, i přes to, co jim chybí. Ale to nikterak nestačí. Jest jedna methoda, která vede jistěji a příměji k cíli: *přímé* studium památek; přímé, totiž nepřidržovati se jen tradice psané nebo mluvené, ale viděti vlastnímá očima.

„Ale taková práce jest únavná: nemožná většině lidí; všem nesnadná.“ Souhlasím, a přece se odvažuji tvrdit, že v mnoha případech touto methodou ušetří se mnoho únavy a mnoho času. Pohled na nějakou stavbu, četba některého původního dokumentu, některý fakt, slovo, na pohled bezvýznamné, jichž si historik nepovšiml, poví nám více, hovoří nám s větší jasností, pravdou, přesností, než sebe delší vypravování.

Příklad: historik chce líčiti prostotu patriarchálních mravů; shání do únavy a s velkou pečlivostí zkazky, přesná a četná fakta o dobách nejdávnějších; vyčerpává svou učenost, svou filosofii, svou výmluvnost, jen aby udělal to, co se nazývá pravdivým vypsáním, obrazem, podobajícím se době a osobnostem doby... Nuže, přes hluboké vědění, jež rozvinuje, mám v rukou, co má větší hodnotu než jeho výzkumy: spisovatele z oné doby; tu to vidím živě, přistihuji tam ty mravy a osobnosti, jak se říká, „při činu“, a pak, nalézám tu i poučení i pobavení. Bible a Homér, to jsou moji autoři.

3. Uplatnění těchto principů na historii lidského ducha.

Jako zevní události tak i lidský duch má svou historii, historii tím důležitější, s kterou se tím dychtivěji máme obírat, že nám zjevuje základ naší povahy s příčinami, jež mohou na ni působiti. Psalo se mnoho o různých školách, jež se rozdělily o panství ve filosofii, a o rázu a směrech (snahách) lidského ducha v jistých dobách. Není tedy

nedostatek historiků intelligence; ale tážte-li se jich na něco jiného než na dvě nebo tři obecnosti, stále neúplné, stále nepřesné nebo chybné, tu uvidíte, že se bude třeba přidržet pravidla, jež jsme stanovili: čísti autory soudobé. Dbejte, nač vás upozorním; nepravím čísti všechny spisovatele, to by bylo sotva možno. Jedna stránka, jedna jediná původní stránka dá nám často více poznati z životného ducha spisovatelova, z ducha doby, než sebe podrobnější historik.

4. Příklad vzatý z fysiognomie člověkovy.

Některý snaživý člověk může přijíti, aniž by sám věci viděl, k historickému poznání. Přes to je daleko od tohoto poznání k tomu, jež budeme jmenovati poznáním *intuitivním*! On *ví*, ale *neviděl*. Bude snad schopen vypravovati, nedovede líčiti, malovati. Pokusím se vysvětliti svou myšlenku pomocí přirovnání. Slyšíme vyprávěti o kterémsi důležité osobnosti, jíž neznáme, a jsouce zvědaví, rádi bychom věděli něco o její postavě, o tvářnosti, o gestech, i ptáme se těch, kdož ji viděli. Uslyšíme na příklad, že

je nadprůměrné výšky; že má široké čelo, černé vlasy, splývající s jistou nedbalostí, veliké oči, pohled pronikavý a živý, obličej bledý, gesto oduševnělé a výrazné; že na jeho rtech pohrává často roztomilý úsměv, někdy přibarvený jistou dávkou škodolibosti; že slovo jeho je vážné, odměřené, že však rozechřeje-li se, stává se kousavým, úsečným, prudkým, ba prchlivým a zuřivým. A tak, aby nám učinili o něm představu pokud možno blízkou skutečnosti, podají nám jeho podobiznu fysickou i morální.

Budou-li tato poučení správná, bude-li se podobizna podobati originálu, nabudeme představu o osobě, a budeme moci po této stránce uspokojit zvědavost i druhého. Je však naše poznání dokonalé? Mohli bychom podle tohoto vyličení vytvořit obraz, podobající se trochu skutečnosti? Stačí to malíři, byť měl sebe větší vlohu malířskou, aby vypodobnil toho člověka na plátně? Ach, k tomu je třeba ještě něčeho jiného.

Tento detail, toto „něco jiného“, toť fyziognomie (osobnosti) a naše obraznost by marně pracovala, dokud neuvidí. Mohli jsme si nadělati sta a sta představ, jakmile se objeví originál, rozdíl bude tak veliký,

že dílo, jež bychom byli po paměti načrtli, musíme úplně předělati. Jsou tedy věci, o nichž si nemůžeme vytvořiti jasnou a přesnou představu, dokud jich vlastními očima neshlédneme, a věcí takových, hrajících všemi odstíny, je bez počtu, a velmi jemných, neuchopitelných; jejich soubor tvoří to, co nazýváme fysiognomií. Čím vystihnete rozdíly, jež jsou mezi dvěma podobnými lidmi? Jenom zrakem; není jiného prostředku. Nedovedete říci, v čem oba se liší; a přece jest v nich něco, co nedopouští, abychom si je zmátli; toto „ani nevím co“ se *vidí*; není to možno definovati.

Takováto je moje myšlenka: v kritických dílech nalézáme učené, rozsáhlé, úzkostlivé, ba i dopodrobna správné popisy stavu lidského ducha v jistých dobách: a přece tyto doby přes tyto popisy zůstávají nám neznámy. Když po četbě některé knihy tohoto druhu předloží se našemu ohodnocení úryvky, vypůjčené z děl, psaných v různých dobách a různými spisovateli, nedovedeme je ani roztrždit podle jejich dat, ani je převést na jejich spisovatele. Marně si budeme vyvolávat své vzpomínky a ocenění, jež jsme o nich shromáždili, nebudeme

méně vysazení nebezpečí, že upadneme do hrubých nejistot a nejneobyčejnějších anachronismů. Oč by nesnadnost byla menší, kdybychom četli, kdybychom byli studovali originály! Snad bychom se nemohli chlubití tolíkerou učeností, snad by kritika naše byla méně doložena; ale odvažuji se tvrdit, že naše úsudky by byly bystřejší, jasnější, rozhodnější. „Obraty myšlenek, řekli bychom styl, jazyk, prozrazují spisovatele takové a takové doby. Tento úryvek jest podvržený, tento nese pečeť jiné doby;“ a takto bychom postupovali třídíce je s jistotou, bez bázně, že se zmýlíme, ač snad často nebudeme s to vysvětlit své „proč“ těm, kteří jako my nenavštívili a neviděli svýma očima oněch znamenitých nebožtíků.

„Jak to, že bychom se s tou neb s onou hodnotou tady neshledali? a proč ta neb ona hodnota se tu nalézá ve vyšším stupni?“ Není nám možno, řekneme, vyhověti všem vašim požadavkům; ale to můžeme tvrdit, že osobnosti, o nichž pojednáváme, jsou nám dokonale známy. Jako by se řeklo: „Nemohu se klamati o jejich fysiognomii, často jsem je viděl“.

XXI

náboženství

1. Nesmyslné rozumování lhostejných v oboru náboženství.

Nezamýšlím tu podati úplné pojednání o náboženství; k tomu, co jsem si předsevzal, stačí několik úvah, abychom v této důležité látce volili pravý směr, a doufám, že tyto úvahy dokáží až k zřejmosti, že lhostejní nebo nevěřící jsou špatnými mysliteli.

Život jest krátký, smrt jistá; nic nezastaví chodu času. V málo letech každý člověk, žijící dnes pod sluncem, sestoupí do hrobu. Poznává z vlastní zkušenosti, co jest pravdy v naukách náboženských o našich osudech. Ani jeho nevěra, ani jeho pochybnosti, ani jeho potupné řeči, ani jeho satyry, ani jeho lhostejnost, ani jeho bláznivá

pýcha nezmění nic na skutečnosti věcí. Je-li pravda, že existuje druhý svět, kde tresty očekávají zlého a odměny člověka dobrého, nebude tomu tak méně, když člověku se zdá to popírat; nic nezmění na věčných zákonech spravedlnosti jeho negace nebo lhostejnost; nezlepší nijak osud, který ho čeká. V osudnou hodinu dostaví se smrt, aby mu otevřela brány věčnosti. Ničím se nemůžeme vymknouti tomuto osudu, osudu tak osobnímu, jako by byl sám jediný na světě. Nikdo nevezme na sebe v onom životě souručenství dobra nebo zla, jež zde vykonává. Nepodávají tyto úvahy vysokou ideu o důležitosti náboženství a o nezbytnosti, v níž se ocitáme, abychom zvěděli, co pravdy je v nich obsaženo? A člověk, který říká: „Nezáleží mi na tom, abych to věděl; pravda nebo lež, nechci na to myslet!“ není stvůrou velmi nesmyslnou?

Cestovatel přijde na své cestě k široké řece, kterou má přejít. Jsou brody schůdné nebo nejsou? - Neví to. Pocesní, kteří podobně jako on se tu zastavili, prozkoumali hloubku vod, a jednohlasně prohlašují, že neopatrného, jenž se pokusí o přechod na nepravém místě, čeká jistá smrt. Taková

otázka nemá pro mne důležitosti! praví takový pošetilec. A vrhá se nazdařbůh do proudu. Taková je lhostejnost v oboru náboženství.

2. Lhostejnost a lidské pokolení.

Náboženství vždy bylo, jest a bude hlavním zaujetím lidstva. Zákonodárci učinili z něho základ svých ustanovení; učenci věnovali mu největší péči a zasvětili mu svá nejhlubší studia; pomátníky, zákony, spisy věků minulých dosvědčují náboženské snahy lidského ducha; dogmatická díla plní knihovny, a za našich dnů knihtisk nepřestává je ještě rozmnožovati. Ale tu, hle, přichází lhostejný a praví: „Škoda času! Maličerné otázky! Abych mohl věc posouditi, což je třeba, abych ji znal? Vaši mudrci jsou blázni; vaši zákonodárci slabomyslní; celé lidstvo jest hříčkou klamu.“ Ó, pyšná slabosti! ó toho žalostného snížení lidského ducha! Vidím v duchu všechny ty moudré zákonodárce všech věků, ani povstávají a odpovídají: „Kdo jsi, že nás takto tupíš, že opovrhuješ nejhlubšími city srdce, nejdražšími tradicemi lidstva, že prohlašuješ, jako

by nemělo důležitosti, co bylo za všech dob hlavní starostí celé země!“

„Kdo jsi? Našel jsi tajemství, jak přemoci smrt, prach, jež vítr zítra rozptýlí? Znáš, co tě čeká v neznámé té oblasti, nebo lépe doufáš, že to změníš podle toho, jak se ti uzdá? Odměna nebo trest jsou pro tebe čímsi lhostejným? Což jistliže opravdu je ten soudce, na něhož myšlenku stále zaháníš, a víš jistě, že mu odpovíš, až tě pozve před svou soudnou stolicí: „Co mi záleží na tvých příkázáních a na tom, zda jsi nebo nejsi?“ Než se dáš strhnouti k těmto pošetilým slovům, pohlédni na sebe, na to, jak jsi křehce a jemně ustrojen, že sebe lehčí vánek může tě porazit tak, že v krátkosti zhyneš! - Sedni si na některý hrob, useber se a rozjímej!“

3. Přechod od lhostejnosti ke zkoumání.

Když myslící člověk je vyléčen ze své lhostejnosti, přesvědčen, že náboženství je nejnaléhavějším zájmem života, musí učiniti další krok a přemýšlet takto: Je pravděpodobno, že všechna náboženství by nebyla než snůškou omylů a bludů, a že na-

uka, která je zavrhuje všechna, byla by sama pravda?

Bůh! Hle, co nejprve všechna náboženství stanoví nebo předpokládají. Jest Bůh? byl vesmír stvořen? a kdo jej stvořil? - Pozdvihi oči svých k nebi, pozoruj vůkol po okršku země, studuj sama sebe; a vida všude řád a velikost, rci, máš-li k tomu odvalu: „Jen náhodou vznikl svět; já sám jsem dílem náhody; dílo samo mne naplňuje podivem, ale umělec, který je učinil, nikdy nebyl. Stavba je podivuhodná; zbudovala se sama a bez stavitele. Pořádek vládne bez pořadatele; plán byl zhotoven bez umu, bez intelligence, která jej napřed pojala, bez moci, aby bylo podle něho pracováno.“ Toto pošetilé rozumování, s nímž bychom se nesměli vytasiti ani před nejhoupějšími, ani při nejnepatrnějších dílech, se připouští, když běží o divy vesmíru! Moudrost pro práce člověkovy! bláznovství pro veliká díla Boží!

4. Není možno, aby všechna náboženství byla pravá.

Je na zemi mnoho náboženstev, a velmi se mezi sebou liší. Je možno, aby byla všechna pravá? Mohou býti *ano* a *ne* zároveň o témže předmětu stejně pravdivá? Židé očekávají Messiaše; křesťané tvrdí, že přišel na zemi a naplnil své poslání. Musulmani prohlašují Mahomeda velkým prorokem; křesťané obviňují Mahomeda z podvodu a klamání. Katolíci připouštějí neomylnost rozhodnutí Církve co se týká učení a mravů; protestanti popírají tuto neomylnost. Nuže, pravda nemůže zároveň být a nebýt; jedni nebo druzí se klamou. Tvrdit, že všechna náboženství jsou pravdivá, je tedy nesmyslem, bláznovstvím.

Ba více, všechna náboženství o sobě prohlašují, že sestoupila s nebe. Jedině však to jest pravé, jež může prokázati svůj původ. Ostatní pak jsou klamem nebo lží.

5. Je nemožno, aby všechna náboženství byla Bohu stejně příjemna.

Je možno, aby všechna náboženství, aby všechna bohoslužebnost byly stejně Božstvu

příjemny? Ale nekonečná pravda nemůže milovati blud; zlo se nikdy nebude líbit nekonečné dobrotě. Tvrdit, že všechna náboženství jsou stejně dobrá; že ať kteroukoliv bohoslužbou, kterýmkoliv kultem člověk plní své povinnosti k Bohu, toť tedy rouhati se pravdě, toť urážeti jak moudrost tak dobrotu Stvořitelovu.

6. Je nemožno, aby všechna náboženství byla výtvořem lidským.

„Všechna náboženství jsou dcery pověry, ziskuchtivosti, nebo strachu,“ praví nevěrec, „jsou to pouhé lidské vynálezy.“ A kdo je vynálezcem! Původ náboženství se ztrácí v noci časů. Všude, kde se člověk ukazuje ve společnosti, vidíme ihned kněze, oltář, bohoslužbu. Kdo je tedy tento genius vynálezce, jehož jméno se setřelo s paměti lidí, a jehož vyučení se přenášelo s pokolení na pokolení po celém povrchu země? Jestliže vynález ten se zrodil u národa civilisovaného, jak jej přijali za svůj národové barbarští, ba divocí? A jestliže barbarství bylo jeho kolébkou, kterak si dobylo národy civilisované? Řeknete: „Náboženství je

sociální nutností; datuje se od zrození společnosti.“ Ale komu byla tato nutnost zjevena? Kdo byl první, jenž našel, jak odpovédíti tomuto hlubokému instinktu? Kým byl pojat tento systém tak vlastní k ovládnutí člověka, k jeho řízení? A po vynálezu, kdo pak držel ve své ruce všechna srdce, všechny vůle, aby je tvárnil po své vůli, aby jim sděloval city, smýšlení, jež učinily z náboženství dýchání duše a takřka druhou přirozenost?

I ty nejužitečnější, nejpotřebnější vynálezy zůstávají po věky výsadou jistých národů; pomocí vzájemných styků jsou přenášeny jenom s krajní zdlouhavostí i národům nejbližším; proč tomu nebylo taktéž i s náboženstvím? Jak se stalo, že o tomto podivuhodném vynálezu všichni národové měli známost, bez rozdílu jazyka, země, mravů, podnebí, barbarství nebo civilisace?

Tady není jiné možnosti. Náboženství pochází z nějakého prvotního zjevení nebo z inspirace přirozenosti. Jestliže jest zjevení, Bůh promluvil; není-li, vryl tedy Bůh náboženský cit do hloubi našeho srdce? Nikoliv, nikoliv, náboženství není lidským vynálezem; a ačkoliv v různých dobách,

v různých zemích tato dcera Nebe byla znetvořena, snížena, zhanobena, uchovává vždy cosi ze své původní nesmrtelnosti. Sama naše duše uchovává jakoby vůni shora. Uprostřed obludností, jež nám skýtají dějiny, stopy prvotního zjevení jsou ještě všem očím viditelné.

7. Zjevení je možné.

„Mohl Bůh zjeviti člověku jisté pravdy? Toť tak, jakobyste se tázali, zda ten, od něhož máme řeč, totiž slovo, vázané na inteligenci, jest nižší, než dílo jeho rukou. Jestliže člověk má čím sdělit člověku své myšlenky a své city, nekonečně mocná a moudrá Bytost jistě též může obcovat se svým tvorem a přenášet mu svou vůli. Stvořitel inteligencí neměl by moci je osvětit?

8. Rozřešení jedné námitky proti zjevení

„Ale Bůh jest příliš veliký, aby se snížil až k člověku a aby s ním rozmlouval.“ Dodejte tedy, že byl příliš veliký, aby nás stvořil. Stvoření nás vyvedlo z nicoty, zjevení doplňuje dílo. Má umělec méně zá-

sluhy, protože zdokonaluje své dílo? Naše všechny vědomosti přicházejí nám od Boha; od něho máme schopnost poznávat, ať už vryl ideje do našeho rozumu, ať nám dal moc nabývat jich prostředky, jež nám jsou neznámy. Jestliže Bůh, aniž co ztratil ze své velikosti, mohl nám sdělit jistý řád idejí, není pošetilé tvrdit, že by se byl snížil, dávaje nám pravdy různého řádu prostředky nadpřirozenými?

Tudíž zjevení je možné; tudíž popírati tuto pravdu bylo by popírati všemohoucnost, ba i jsoucnost Boha.

9. Důsledky předešlých paragrafů

Záleží nám na tom nesmírně, abychom poznali pravdu v oboru náboženství. (§§ 1. a 2.) Všechna náboženství nemohou býti pravdivá. (§ 4). Jestliže jest nějaké zjevené náboženství, je toto náboženství pravdivé. (§ 4.)

Náboženství nemůže býti lidským vynálezem. (§ 6.) Zjevení je možné. (§ 7.) Zbývá nám věděti, zda existuje a kde je máme hledati.

10. Zjevení jest.

Jest opravdu zjevení? Uvědomme si nejprve jednu věc, jež samojediná je mocným příspěvkem důkazným. Všichni národové země uchovali si vzpomínku na zjevení; nuže, lidstvo se nemohlo usjednotiti tak souhlasně na tom, aby zosnovalo podvod. Nedokazujeliž to prvotní tradici, přenášenou s otců na děti, jež, ač hluboce pozměněná ač znetvořená časem a vášněmi, nikdy zcela nezmizela z paměti lidí?

„Ale nemohlaliž přetvořit v článkované hlasy šumění větrů, v tajemná zjevení jisté zjevy přírody? A tak ony neznámé bytosti, rozmlouvající s člověkem a zjevující jeho zvědavosti tajemství světů neviditelných, nejsou snad než výtvary samoty a odloučenosti.“ - Námitka je pravděpodobná; přece však bude nám snadno dokázati, že při bedlivějším prozkoumání neobstojí.

Je možno, že člověk ovládaný představou: že jsou nadpřirozené bytosti a že tyto bytosti mohou s ním vejíti ve styk, je náchylen se domnívat nebo věřit, že slyší prorocké hlasy, nebo že strašidla, přišedší ze světa neviditelného, ukázala se jeho očím.

Ale není tomu tak, nemohlo by tomu tak býti ani u člověka, jenž by nepodezříval jsoucnost bytostí tohoto druhu. Odkud by v tomto případě pocházela iluze? To není možno pochopit.

Pozorování nás učí, že i nejnesouvislejší výtvary našeho mozku jsou tvořeny ze shluku obrazů, jejichž realita existuje, a jimiž jsme byli tu a tam v různých dobách raženi. Naše nemocná nebo vznícená obraznost jen je vyvolává, spojuje, tvoří z nich všelijak podivné celky. Začarované zámky rytířských knih s jejich hradními paními, s jejich trpaslíky, s jejich prostrannými komnatami, s jejich podzemními sklepeními, s jejich kouzly atd., dluží za svou existenci této schopnosti ducha. - Na základě pravdivém, s pomocí známých detailů, vzatých ze světa skutečného, romanopisec básní divy. Tak je tomu i v našem případě. Rozum a zkušenost se shodují majíce dosvědčiti tento ideologický zjev. Nebude-li člověk míti představy o nějakém jiném životě než o životě přítomném, nebo o nějakém světě odlišném od našeho světa, nebude-li znáti jiných živých bytostí než ty, které s ním zalidňují zemi, člověk bude vy-

nalézati obry, obludy, trpaslíky, gorgony, atd., rozhodně však ne bytosti neviditelné, ne zjevení přišlá s Nebe, jehož nezná. Tento nový ideální svět zůstane pro něho zavřen, protože, mohu-li se tak vyjádřiti, jeho duchu bude chyběti východisko; a ostatně připustíme proti jakékoliv možnosti, že by se už tento řád představ zlíhl v mozku nějakého jednotlivce, jak celé lidstvo zúčastnilo se na tomto objevu? Viděl kdo kdy takovou intelektuální a morální nakažlivost?

Ať už hodnota těchto úvah jest jakákoliv, přistupme k faktům; nechme stranou, co mohlo býti, zkoumejme to, co bylo.

11. Historické důkazy jsoucnosti zjevení.

Je jistá společnost, která tvrdí, že je jedinou opatrovnící, jedinou vykladatelkou zjevení, jimiž Nebe obšťastnilo lidský rod. Tak vysoká osobivost musí přivábiti pozornost filosofovu, který hledá pravdu.

„Co je to za společnost? Zrodila se za našich dnů?“ - Datuje se od devatenácti století, a tato století nepočítá než jen jako jednu periodu svého bytí. Posouvajíc se zpět

do věků, rozvádějíc svůj nepřetržitý rodokmen, připíná svou kolébku k prvním dnům světa. Že tato společnost trvá přes devatenáct set let, že její historie se mísí s historií národa, jehož původ se ztrácí v nejdávnějším starověku, to jsou pravdy tak jisté jako že byly republiky Říma a Řecka.

„Čím dokládá svou nauku, jaké důkazy podává?“ - Je majitelkou knihy, ze všech knih, pokud známost lidská sahá, nejstarší; tato kniha obsahuje nejčistší morálku, podivuhodnou soustavu zákonodárnou, dějiny plné zázraků. Až do dneška nikdo nevzal v pochybnost výjimečnou záslužnost této knihy, a nejpodivnějším při tom jest, že nám byla odevzdána národem, jehož vzdělanost daleko se nerovнала vzdělanosti mnohých jiných národů středověku.

„Jiných právních důvodů tato společnost nemá, aby ospravedlnila svou osobivost?“ - Pomineme-li mlčením nejčtetnější a nejúctyhodnější svědectví, vizte jedno, jež by samo mohlo stačit; tvrdí, že přechod od společnosti staré k společnosti nové nastal, jak oznamovala kniha těchto tajemství; že v předpověděném čase zjevil se na zemi člověk-Bůh, jenž byl zároveň splněním zá-

kona starého, i tvůrcem zákona nového; že starověk byl jen stín a předobraz, a že tento Bohočlověk byl skutečností; že založil společnost, již jmenujeme Církví katolickou, slíbil jí, že s ní bude až do skonání časů, zpečetil svou krví nauku, kterou přinesl na zemi, zlomil třetího dne po své popravě okovy smrti, poslal svého Ducha, jak to byl přislíbil, a že se znovu objeví na konci věků, aby soudil svět.

„Je pravda, že v tomto člověku se naplnila starodávná proroctví?“ - Toho nelze popřít. Řeklo by se, když čtete některá z těchto zjevení, že je to samo vypravování evangelijní.

„Podal tento člověk důkazy o svém božském poslání?“ - Dosvědčily je četné zázraky; a co sám prorokoval, splnilo se nebo se splňuje den ze dne s podivuhodnou přesností.

„Jaký byl jeho život?“ - Šel po zemi čině dobře; opovrhoval bohatstvím a společenskými veličinami; trpěl bez reptání nedostatek, urážky, muky a na konec potupnou smrt. Jeho život i jeho smrt byly stejně nad lidstvím!

„A jeho nauka?“ - Nikdy by se duch lidský nemohl povznést tak vysoko. - „Jeho morálka?“ - I jeho nejurputnější nepřátelé jsou nuceni vzdát jí spravedlnost a před ní se sklonit.

„Jakou změnu způsobil tento člověk ve společnosti?“ - Vzpomeňte si na to, čím byl svět římský; vizte, jaký je svět dnešní. Srovnejte národy, k nimž nevniklo křesťanství, s těmi, kteří od věků žili pod jeho vlivem a zachovávají ještě jeho učení, ač u některých toto učení jest znetvořeno.

„Čím to všechno způsobil?“ - Neměl, kam by hlavu položil; poslal dvanáct lidí, zvolených z nejnižších stavů, ti se rozešli do čtyř úhlů světa; země slyšela jejich slovo a uvěřila!

„Prošlo toto náboženství výhní pronásledování? Jaké byly jeho zkoušky?“ - Krev jeho mučedníků byla semenem věřících. Filosofie vyčerpala proti ní všechna sofismata, všechny vášně ducha a srdce. Není možno učinit jediný krok, abychom se nesetkali s nějakým památníkem strašných zápasů, v nichž obstála proti mocným země, proti moudrým tohoto světa, proti neřestem, proti zájmům, proti předsudkům,

konečně proti všem živlům odporu, s nimiž se možno tady na zemi setkat.

„Jak a čím pracovali šířitelé křesťanství?“ - Příkladem a kázáním, potvrzovaným zázraky. A jistotu těchto zázraků nemohla zvíklati ani nejúzkostlivější kritika; a kdyby se jí to podařilo, pak by prohlásila největší všech zázraků, obrácení světa bez zázraků.

Křesťanství počítalo a stále počítá mezi své děti intelligence nejvznešenější, srdce nejušlechtilejší. Křesťanská vzdělanost překonala daleko vzdělanost i nejslavnějších starověkých národů. Není druhého náboženství, o němž by se bylo tolik disputovalo, tolik psalo; bibliotéky oplývají díly kritickými, dogmatickými, filosofickými, vědeckými, literárními základními díly, za něž dlužíme lidem, kteří podrobili pokorně svou inteligenci kázni víry. Není tedy možno vinit křesťanství, že kvetlo jen mezi národy nevědomými a barbarskými; má všechny znaky pravdy; pochází tedy od Boha.

12. Odštěpenci a Církev katolická.

V posledních stoletích svazky jednoty byly mezi křesťany přetrhány; jedni zůstali věrně při katolické Církvi; druzí, zamítající jistá dogmata, mysleli, že si mohou z křesťanství vybrat, co by se jim líbilo; ale z důvodu svobodného bádání, jež stanovili jako základní princip, jenž ponechává víru na vůli věřícího, až co z ní za dobré uzná, rozdrobili se v nespočetné sekty.

Kde hledat pravdu? Odštěpenci ti se datují od včerejška; Církev se vykazuje posloupností svých pastýřů, a to až ke Kristu. Odštěpenci se změnili již mnohokráte, mění se bez ustání ve svém učení i v nauce; Církev katolická zachovala a stále zachovává jednu, neproměnnou, netknutou víru, tu víru, kterou přijala od apoštolů. U odštěpenců stálé novotářství, pohyblivost názorů, totiž zmítání, pochybnost a úzkost; v Církvi jednota, starobylost, totiž odpočinek u víře; zapravdu nám dávají věkové a úcta předků, jimiž jest naše věření posvěceno. Dobrořečme Bohu za to, co nám učinil.

A ještě více; Církev katolická učí, že jest

sama jediná skladnicí pravdy; že ona sama jediná může vésti člověka po cestě spásy. Odštěpenci uznávají, že nic v dogmatech katolických křesťanů nemohlo by jim přivoditi věčné zatracení. Jedni nemají než své mínění, a jenom to, ve prospěch možnosti spásy v reformaci; druzí mají dvě, mínění jejich církve a mínění samých odštěpenců. Už jen lidská opatrnost, z nedostatku mocnějších pohnutek, radila by nám, abychom zůstali věrni, čili abychom se vrátili k víře svých otců.

Zdá se nám, že tento úhrnný přehled obsahuje podstatu úsudků, jež může činit katolík, který má vysvětlovati svou víru, chce dokázati, že tím, když následuje učení Církve, dalek je toho, aby se rozešel s logikou a zdravým smyslem. Pozorujme teď jistá úskalí, o něž duchové nepozorní příliš často ztroskotávají.

13. CHybná metoda používaná jistými odpůrci náboženství.

Vizte tuto metodu v celé její hloubce a prostotě: vzíti některé dogma zvlášť, oddělit je od dogmatického celku, k němuž ná-

leží, vyzdvihnouti jisté nesnáze detailu, a z těchto potíží směle usoudit, že je možno pochybovati o celém náboženském systému nebo i dokonce celý jej naprosto popírat a zavrhovat. Způsob takového postupu dokazuje jak domýšlivost, tak nevědomost.

Vskutku, neběží o to vědět, zda naše intelligence jest na výši zjevených dogmat, nebo zda jsme s to, abychom rozřešili všechny těžkosti, jež možno proti tomu nebo onomu dogmatu vznést. Náboženství nás samo učí, že skrytosti Boha, tajemství, jsou nad náš rozum; že za svého krátkého pobytu na zemi musíme se spokojit tím, že nevidíme pravdy leč skrze stíny. Právě proto se od nás požaduje víra.

Říci: „Nechci věřit, protože nemohu pochopit“, to si naprosto odporuje. Kdybychom chápali, víra by přestala být ctností, nebo by vůbec přestala být něco. Udělat si zbraň proti náboženství z nechápání jejích dogmat, to znamená obrátit proti němu pravdu, kterou uznává, kterou přijímá, a o níž takřka opírá celou svou budovu. Nabízí záruky pravdivosti? Je chráněna proti bludu ve svém učení? To třeba přezkoumati. Pozastavte se především u toho,

zda jest možno, aby náboženství nebylo neomylné, a až si to stanovíte, všechny těžkosti splasknou a urovnaí se. Neopřete-li se o tento princip, neučiníte vpřed ani krok. Pocestný hodný víry vypravuje nám věci, jichž nechápeme; odepřeme mu proto svou důvěru? Ovšem že ne. Právě tak se to má s Církví. Víme, že nás nemůže klamati; což na tom, že její učení jest nad náš rozum? Stačí, že toto učení nijak rozum neodpuzuje a mu neodporuje.

Kdyby nemožnost, že nejsme s to rozřešit jisté těžkosti, stačila ve všech věcech k ospravedlnění pochybnosti, čemu bychom mohli věřit? Kde by byla pravda? Víme, jak je někdy nesnadno vyprostit se z pout obratného sofisty. Jistí duchové by tedy mohli po své vůli rozsévat nejistotu a pochybnost? Prozřetelnost byla by jim tedy vydala jako nějakou hračku svědomí a víru ostatních lidí?

Ve vědách, v umění, až i v nejprostších věcech života narážíme co chvíle na nepochopitelné. Pochybujeme proto? Ten nebo onen zjev vůbec nechápeme; ale jeho jsoucnost dosvědčují nezvratná svědectví; sklá-

níme hlavu, jsouce pamětlivi úzkých mezi svého rozumu.

Příliš často slýcháme: „Co tento člověk vypravuje, zdá se mi nemožné; a přece mluví pravdu, ví, co praví. Každému jinému sotva bych věřil, že to však on tvrdí, věc ta je pravdivá.“ A co říkáme o člověku, zdráháme se mysliti a říkati o Církvi! Třeba upozornit na to, že reformace uděluje každému jednotlivci, co odpírá celku. *Protestuje* ve jménu svobodného bádání a individuálního rozumu proti Církvi katolické, jež jest jakýmsi rozumem všeobecným. *Protestuje* proti papeži, viditelné hlavě Církve a udílí neomylné papežství jako právo a povinnost nádeníkovi, který někdy neumí ani číst!

14. Nejvyšší filosofie ve shodě s vírou.

Jistí duchové si lichotí, že odpírajíce věřiti, čeho nechápou, staví se do počtu myslitelů. Toto podivínství potvrzuje slovo Baconovo: „Málo filosofie odvádí od náboženství; hodně filosofie k němu přivádí.“ Kdyby byli vnikli do hlubin vědy, zvěděli by, že slovo tajemství jest na dně všeho; že

příroda nám skrývá největší počet svých tajů; že tvorové, o nichž se nám na první pohled zdá, že je lze nejsnadněji poznati, unikají nám ve své podstatnosti a ve svých ustavujících principech. Nevíme, co jest vlastně tento vesmír, jehož nesmírnost děsí naši inteligenci; nevíme, co jest naše tělo, co jest duch, který je oživuje; jsme sami sobě hádankou, o níž jen víra může něco pověděti. Zvěděli by, že věda přes svá úsilí, přes nejúčinnější analysu, nejpozornější rozbory nemohla až do dnešního dne pochopit zjevy, jež ustavují a dávají nám cítit život, poznali by, že nejdrahocennějším plodem našich výzkumů, našich rozjímání, našich prací všeho druhu, je hluboké přesvědčení o naší slabosti a o naší nevědomosti; že uskrovnit podle rad náboženství naši žádost věděti a znáti, nedůvěřovati si sám a světlům našeho ducha, je také shodno jak s naučeními zdravé filosofie, tak s učením víry; zvěděli by konečně, že učení náboženské povznáší nás od našeho dětství do oblastí, jichž nemohou dosíci prací mnoha věků všechna úsilí lidské moudrosti.

15. Kdo opouští katolické náboženství, neví, kam se utéci.

Právě jsme vytyčili cestu, která vede ke katolickému náboženství; vizme, co se nám jeví vně této cesty. Kam půjdeme, když vyjdeme z víry Církve. Ke které odštěpené sektě, neboť jsou velmi četné? Podle čeho poznáme, že máme dáti přednost té a ne oné? Rozhodneme se jen tak namátkou? To by znamenalo, že všemi stejně opovrhujeme. Přidáme se k filosofii? Co je to filosofie? Pochybnosti, zápory, hádky, temnoty. Přijmeme za své některé vyznání vně křesťanského dogmatu? Ale které? Přece nás ani za mák nevábí víra muslimanská nebo stará modloslužebnost.

Kdo tedy opouští katolicismus, už tím se vzdává jakési dogmatické víry; a přece rok za rokem se klade těžkým břemenem na naše záda; postupuje se do života bez vůdce pro přítomnost, beze světél pro budoucnost; a tak dojdeme k osudné mezi, otvírá se hrob, zavře se nad námi mlčení a nastává Boží spravedlnost.

Všechny záruky pravdy, jichž rozum může víře poskytnouti, všechny záruky prav-

dy, jež potřeby srdce, jež naše náboženské (duchovní) instinkty, jež osobní a společenské nutnosti mohou dáti rozumu, to vše nalézáme v katolicismu. Zákon, který nám katolicismus ukládá, je plný mírnosti a něhy, je spravedlivý, přímý a při tom zároveň blahodějný. Kdo jej přijímá a naplňuje, stává se podobným andělům. Přibližuje se k ideální kráse, realizuje v něm nejvyšší poesii, o níž se lidstvu jen může snít. Tento zákon nás potěšuje v našich neštěstích; dává nám pokoj v hodinách nesnadných; uzavírá zraky naše do věčného odpočinku, jeví se nám tím pochybnějším, tím pravdou zářivějším, čím více se blížíme k smrti. Ve své dobrotivosti Prozřetelnost ráčila postaviti nejsladší, nejútěšnější inspirace víry na okraje hrobu jako hlasatele, aby nás uvědomovaly, že se blížíme prahu věčnosti.

XXII

o praktické výuce

1. Třídění úkonů.

Praktickými nazývám ty úkony rozumění, jimiž jednáme. Odtud dvě otázky: Co zamýšlíme konáním? Jaké cíle klademe naší činnosti? Jaké jsou nejlepší prostředky k dosažení tohoto cíle?

Působíme na přírodu hmotnou, podrobenou zákonu nutnosti; odtud umění ve všech svých odvětvích. Působíme na přírodu morální a obdařenou svobodnou vůlí; odtud pravidla chování vůči sobě samým a vůči všem stvořeným bytostem, totiž morálka, povinnosti k bližnímu, k rodině, k státu.

Podal jsem pravidla o umění mysliti vůbec již dříve; nemusím tedy již pojednávati zvlášť o každém tom rozdílném předmětu. Vskutku, jsme-li proniknuti těmi pravidly, musíme vědět, kterak, dříve než jednáme, předkládáme si nějaký cíl, a jak nalezneme nejlepší prostředek, abychom toho cíle do-

sáhli. Přes to hodlám, aniž vyjdu z mezí, jež jsem si vytýčil, připojiti několik praktických úvah, jež, doufám, nebudou bez užitku.

2. Předložiti si chtěný cíl není vždy tak snadné.

Nezamýšlím tu mluvit o cíli posledním, o blaženosti v onom životě; je věcí náboženství, aby nás k němu vedlo. Bude zde řeč jen o cílech podružných, na př.: jak vhodně se zařídit ve světě; jak dobře jednati v mnohých zaměstnáních; jak vyjíti se ctí z nesnadného postavení; jak se chrániti šípů nepřátel; jak zpřetrhati vlákna pletich; jak zosnovati systém politický, administrativní nebo domácnostní; jak ničit škodlivé zvyky a jiné věci tohoto druhu.

Na první pohled se nám zdá, že každý úkon předpokládá v myšlence činitele rozumem obdařeného, který jej vyvozuje: cíl předem určený. A přece pozorování nás učí, že jsou vzácní, velmi vzácní i mezi nejenergičtějšími muži činu ti, kteří poskytují náhodě jen část svého statku a sebe samých.

Vidíme jisté lidi, kteří se vyšvihnou až

na vrchol moci a slávy, a domníváme se, že ve všech věcech jistě sledovali nějaký plán předem moudře uvážený. Přisuzujeme jim dalekosáhlé a hluboké záměry, zázračné vidění překážek, odhady plné důvtipu při volbě prostředků, jimiž vládnou, atd. Jak se mýlíme! Ve všech stavech, za všech okolností, při čemž skvělost nebo skrovnost života nerozhodují, člověk zůstává, čím jest, totiž čímsi velmi malým a velmi obmezeným. Neznaje sama sebe, nemaje skoro nikdy pravé představy o tom, co může, hned upřílišňuje svou sílu a hned svou slabost, nevěda ani kam jde, ani kam má jít, žije vydán na pospas pochybnosti a nejistotě. Co pravím? často nezná ani svých nejdražších zájmů, a jeho nevědomost v tom, co může, zvětšuje se ještě jeho nejistotami o tom, čeho má žádat.

3. Zkoumání přísloví: každý jest synem svých skutků.

Klame se, kdo myslí, že soukromý zájem je neomylným vůdcem, a že uchovává vždy od bloudění toho, kdo sleduje jeho ponukání. V tom jako v mnoha jiných věcech

kráčíme v temnotách. Což jsme často nepracovali sami k svému neštěstí? Smutná zkušenost, jež by měla rozptýliti naše iluse.

Přece však je pravdivé přísloví: „Ať šťasten nebo nešťasten, člověk je synem svých skutků.“

Jak v mravním tak ve fysickém světě náhoda je jen pouhé slovo. Je pravda, že příliv a odliv lidských věcí převrací někdy plány nejlépe zosnované, maří ovoce nejdůmyslnějších kombinací, nejzáslužnějších prací: kdežto jiné plány, jiné práce, jiné bezcenné kombinace nechává netknuty. Ale to není tak obecné, jak se říká nebo jak se myslí. Pozorným zkoumáním toho, co se děje ve světě, opravilo by se, odvážím se tvrdit, mnoho příliš snadno utvořených soudů o příčinách zdaru nebo nezdaru, štěstí nebo neštěstí jistých lidí.

Není ani jednoho nešťastného člověka, jenž by nebyl obětí lidí nebo poměrů. Myslíte však, že kdyby se prostudovaly do základů mravy, usuzování, chování největšího množství, jejich zvyky, jejich rozprávky, jejich poměry rodinné a přátelské vztahy, že by nám bylo nemožno objevit ně-

které z příčin, ne-li všechny příčiny jejich neštěstí?

Umíme vidět jen tu událost, která rozhoduje o osudu osobnosti, a ztrácíme se zřetele to, že tento poslední fakt byl připravován mnoha jinými fakty dřívějšími, nebo že jeho rozhodný a zhoubný vliv byl přivozen zvláštním postavením, v němž se nešťastník nalézal, tedy jeho minulými omyly, provinami a nedbalostmi, vůbec jeho nedostatky.

Málokdy se stává, aby zdar nebo nezdar měly jen jednu jedinou příčinu. Nejčastěji se splétají z nekonečného množství příčin velmi různého řádu. Protože však nemůžeme sledovati nit událostí po mnohonásobných a pohyblivých formách života, všímáme si jako jediného, hlavního nebo určujícího faktu toho, co často není než prostou příležitostí; kapkou vody v plné nádobě.

4. Člověk nenáviděný.

Vizte tohoto člověka, od něhož se i jeho dřívější přátelé vzdalují nebo si ho přestávají všímat; kterého i jeho příbuzní nenávidí, který nenalézá ve společnosti nikoho,

kdo by se o něho zajímal, už i jeho jméno vzbuzuje obecnou nechuť. On sám podává nám vysvětlení svého osamocení, říká, že je to „nespravedlnost lidí; je to závist, jež nemůže snést skvělost zásluhy; je to všeobecné sobectví, jež obětuje sobě rodinu, přátelství, vděčnost. Obviňuje lidské pokolení, že se proti němu spřáhlo, že umíněně nechce uznat jeho zásluh, jeho ctností, povznešenost jeho ducha a jeho srdce.“ Co je pravdivého v této apologii? Sama obrana vám to snad prozrazuje. Zpozorovali jste marnivost, zatrpkllost, splašenost, jež jsou základem této povahy; přidejte k těmto vadám ještě to, že rád pomlouvá, a pochopíte nenávist jedněch, vzdalování se druhých, konečně osamocení, jíž člověk ten příliš pozdě lituje.

5. Člověk, jenž se octl na mizině.

Tohoto, jenž „je dobrák od kosti, zpronevěra přítele, nepředvídané nehody připravily o jmění, ač si počínal ve všem co nejopatrněji a volil vždy jen nejjistější cesty“.

Dobrota srdce, nevěrnost přítele, jeho neštěstí, vše co tvrdí, jest pravda. Ale v tom to nevězí; vina je v jeho povrchních a zběžných pojetích; v ledabylosti jeho úsudků, v jeho málo důkladném myšlení, jež bývá často sofistické, v tom, že rád osnuje záměry, v jeho ukvapenosti, v jeho nerozvážnosti třeba hledati příčiny jeho nezdaru. Jest jich tolik, že by bylo zbytečno přibíráti k úvaze jeho dobré vlastnosti. Nemůže se svalovati vina na rozmary náhody. To, že se ocitl na mizině, jest posledním důsledkem řady chyb, které již dlouho připravovaly jeho pád. Mohl se snadno uvarovati neštěstí, předvídat pro radnost svého přítele, chránit se smutných okolností, jež provázely tuto zpronevěru, kdyby byl býval zdrženlivější, povážlivější, kdyby byl býval opatrnější a každému hned naplno nedůvěřoval, kdyby byl bděl nad sebou samým, kdyby byl věnoval více péče, více bdělosti svým záležitostem.

6. Říká se: Člověk duchovní, ve všem znamenitý, nemá čím platit, a leccjaký mamlas žije v nadbytku.

„Má inteligenci, důvtip, vědění, má všechno, čím by se mohl uplatnit. V čem hledati vinu, že nejen nezbohatl, ale že i to, co měl, promrhal, kdežto jeho soused, člověk bez vzdělání, tupec, chrapoun, říkají vzdělanci, své jmění již zestonásobil?“ Náhoda, osud, narodil se na špatné planetě! Tak se mluví, a neuváží se, že se matou ve spolek žalostným způsobem nejopačnější pojmy; že se sdružují, že se činí na sobě závislými ideje, jež nemají žádného vztahu.

První je člověk duchovní a ve všem vyučený; je to člověk, který zná svět a dlouhým úsilím nabyl hojnost zkušeností: ten druhý je nevědomec, sotva si umí něco přecíst, sotva se umí podepsat. Ale rozumí obchodům, i když nerozumí umění; umí jednati, smlouvati, i když neumí posoudit dílo literární. Souhlasím, že první je výmluvný ve svém oboru, že myšlenky jen se mu rojí, že v pozorování je pronikavý, v odpovědích hbitý a řízný; ale není žádného vztahu mezi tímto pořádkem věcí a tím, co nás za-

městnává, totiž obratností v obchodech. Přecházíme od faktu zvláštního k faktům zcela rozdílným.

Pozorujte pozorně tyto dva lidi: odvažují se tvrdit, že nebudete otálet, a brzy přiznáte, že blahobyť jednoho jako zkáza druhého mají příčiny velmi přirozené.

Tento, připouštím, mluví, píše, tvoří záměry, počítá velmi snadno; všechno oceňuje, na vše má vhodnou odpověď: výhody, závady, co dobrého slibuje to neb ono zařízení, co hrozí z té neb oné nepředloženosti, všechno viděl, všechno řekl, vše předvídal; látka je vyčerpána.

Druhý má pohled, úsudek, slovo méně hbité; ale zato vidí jasněji, hlouběji, s větší přesností a jistotou. Nezná všechny početní druhy, neumí proti výpočtu postavit výpočet, proti úsudku úsudek; ale takt a rozlišivost, rozvinuté u něho pozorováním a zkušeností, uvědomují ho způsobem takřka neomylným. Jeho všechny schopnosti se shrnují v jednu jedinou, zdravý smysl; esprit toť jen jeho vyleštěný a blýskavý padělek. Na tom nezáleží, že pohled tohoto člověka objímá menší obzor, jen když vidí lépe to, co má viděti; že nemá velkou snad-

nost myšlenek a slov, což jsou skvělé schopnosti, toho neupíráme, ale v jednání opravdu nemá sobě podobného.

7. Úvahy. Duch sofistický a zdravý smysl.

Živost, čilost, to není pronikavost; hojnost myšlenek nepředpokládá vždy jasnost idejí a přesnost ducha; úsudek příliš rychlý jest úsudkem podezřelým; v takovém myšlení skrývá se sofisma, kde subtilita svádí rozum s cesty a neznatelně zabírá jeho místo.

Rozpoznati sofisma a vytknouti je tam, kde se skrývá pod půvabem slova nebo stylu, je práce plná těžkostí. Zdroje, z nichž duch čerpá, jsou nekonečné; jistí lidé mají tak strhující vlastnosti, umějí předkládati předměty s takovým uměním, že zdravý smysl, vědění, nejjistější úsudek, byvše umlčeny a vyčerpavše všecky důvody, vidí se často nuceny ohraditi se, až jak čas, zkušenost, znovu nabytý klid mysli dopomohou jim k právu proti sofismatům.

Opravdu jsou věci, jež se lépe cítí, než se chápou; jsou takové, jež se vidí nedo-

kazující se. Jsou nepatrné detaily, vztahy plné jemnosti, jichž nemůžeme dokázat, jež zůstávají navždy skryty, nejsou-li viditelné na první pohled. Jsou tak prchavé perspektivy, že je nemožno se s nimi setkat, neumíme-li jich zachytit ve chvíli příznivé, a takřka na přechodu.

8. Jisté intelektuální zjevy můžeme objeviti jen praksi.

V cvičbách inteligence, ba ve všech ostatních schopnostech duše objevují se zjevy, jichž slovo by nedovedlo vyjádřit. Abychom pochopili toho, kdo jich zakouší, je třeba, abychom jich sami zakusili. Snažiti se, aby se staly srozumitelnými tomu, kdo jich nepocítil, toť pokoušeti se o to, aby slepý od narození vnímal barvy.

Tyto zjevy zvláštní a plné jemnosti, tyto nuance, smím-li se tak vyjádřiti, vyskytují se hojně při všech praktických úkonech ducha; právě proto tím více měli bychom se vystríhat marných abstrakcí, hledisek *à priori*, absolutních systémů a čiré vynalézavosti. Umějme přijímat věci, nikoliv podle svých žádostí nebo podle svých snů,

ale podle toho, čím ve skutečnosti jsou. Bez tohoto vědomí ideje, jež si tvoříme, nalézají se vždy v nesouladu se skutečností; i plány nejlépe zosnované se rozplynou v dým.

Pozorujme ještě, že v praxi, a zvláště v tom, co se týká vztahů, jež lidé mají mezi sebou, vliv chápavosti (porozumění) není nijak osamocen, a že ostatní schopnosti se rozvinují současně s touto schopností. Neobcuje toliko intelligence s inteligencí, ale srdce se srdcem. Kromě vzájemných vlivů idejí je neméně živá vzájemná působnost citů.

9. Pošetilosti a nesmysly.

Nezapomeňme, a toto pozorování nám bude velmi užitečné v praxi života, že jsou lidé špatně nadaní, jimž chybějí jisté schopnosti ducha a srdce. Jsou vzhledem k těm, kteří tyto schopnosti mají, čím jest nešťastník, zbavený jednoho nebo více čidel, na-proti člověku nezmrzačenému.

Komu se nenaskytlo, aby se často nasmál úsilí, jímž se nějaký příliš důvěřivý duch pokoušel přesvědčit o něčem jisté po-

bloudilé mysli? Některý člověk pronese chladnokrevně nějaký nesmysl; zapředete s ním hovor a usilujete o to, abyste mu dokázali nějakou nespornou pravdu: jemu, jenž vám nemůže porozumět. Když se dlouho zbytečně namáháte, řeknete si: Což ztratil všechen rozum? Nemá ani krapet inteligence? A musíte si přiznati: Nikoliv, ale nemá zdravého smyslu. Jeho přirozené sklony, jeho zvyky udělaly z něho, čím jest. Měli byste pochopit, že duch, schopný připustit a hájit nesmysl, není s to, aby chápal sílu argumentů namířených proti tomuto nesmyslu.

10. Duchové pobřídění.

Jsou lidé, jejichž duch je přirozeně chybný, porušený (aspoň se tak zdá), neboť nevidí nic pod pravým zorným úhlem. Je to bláznovství? Je to úplný nedostatek úsudku? Nikoliv. Jsouce jaloví přepjatou hojností, vyznačují se nesnesitelnou žvanivostí. Zadrhují a rozuzlují se zoufalou snadností bezcenné argumenty; pronášejí se směle o všech věcech, a skoro vždy falešně.

Stane-li se jim, že se jim náhodou naskytne cesta dobrá, přejdou ji, aniž se u ní pozdrží: strhuje je sofisma. Často zahlédnete v jistých jejich postřezích svůdné perspektivy, vzdušné zrcadlení, jímž jsou sami klamáni, protože je přijímají za řádně založené skutečnosti. Tajemství jejich omylu je takovéto: překotně prohlašují nepopěrnost faktu pochybného, nesprávného nebo zcela pobloudilého. Postavili jako princip věčné pravdy libovolnou domněnku; z hypotезy učinili realitu. Pánovitě se vtírají svým názorem, plní domýšlivosti, nic neslyšíce; nepřipouštějíce jiného vůdce než svůj zmatený rozum; unášeni nepřekonatelnou horlivostí stále by se jen přeli, stále mluví; ztraceni ve víru svých představ, ohlušováni svými slovy, zapomínají na své východisko; nepozorují, že stavba, kterou vztyčují, nemá pražádné pevnosti, ba na nic se ani nevztahuje.

11. Nezpůsobilost ve vedení záležitostí.

Běda záležitostem, do nichž se tyto lidé vmísí, a často běda i jim, jsou-li odkázáni

na své vlastní řízení! Podstatné vlastnosti praktického ducha jsou zralost, zdravý smysl, takt; těmto duchům pobříděným chybí nejvyšší měrou. K tomu, abychom došli pravdy, třeba přejít od idejí k věcem: oni však skoro vždy zapomínají na věci, zabývajíce se toliko představami. V praxi života záleží na tom, abychom rozumovali nikoliv o tom, co by mělo nebo mohlo býti, ale o tom, co jest: oni však se nezabývají tím, co jest, ale tím, co by mělo nebo mohlo býti.

Co duch přímý vidí jasně, duch pobříděný neumí ani zahlédnout. Ten neb onen fakt, pro onoho tak jistý, že nelze o něm pochybovat, zdá se velmi nejistý a sporný tomu- to. Když první klade otázku prostým a přirozeným způsobem, druhý hledí na věc ihned pod jiným zorným úhlem. Nikterak se nechápou; nebudou se nikdy moci navzájem dorozumět. Takový pobříděný duch, stížen jsa jakýmsi intelektuálním šilháním, rozlaďuje a mate toho, kdo patří na věci a vidí je v jejich pravém stavu.

12. Tato intelektuální nezdoba se obyčejně rodí z morální příčiny.

Hledáme-li příčinu této vady, najdeme ji často, snad častěji, než si kdo myslí, spíše v srdci než v mozku. Převládající neřestí tohoto druhu duchů jest marnivost. Špatně chápaná sebeláska pudí je k tomu, aby se učinili ve všem zvláštními; a nechtějíce ani mysliti ani mluvit jako ostatní lidé, poznenáhlu se ocitají v zápletce s obecným smyslem.

Sama vytrvalost jejich odporování dokazuje, že kdyby se věnovali jen svému rozumu, setkali by se častěji s pravdou; tato vytrvalost dokazuje, že jejich přemety a krkolomnosti jsou ani ne tak omyly úsudku, jako spíše směšná žádost učiniti se zvláštním, obrátit na sebe pozornost, a to se jim stalo zvykem. Kdyby vada ta závisela na úsudku, neodpovídala by napříč na všechny otázky. Věc podivuhodná! Jistým prostředkem, abyste je přivedli k pravdě, jest, hájiti blud v jejich přítomnosti.

Pravím, že lidé této povahy nejčastěji si ani neuvědomují, co to dělají; že jim není dosti jasno, proč to dělají; zotročuje je a ří-

dí ponoukání marnivosti, a to konec konců je vždy neřest. Kdyby tomu věnovali řádně pozornost, zlo to lze vyléčiti; zvláště když věk, společenské postavení, pochlebování a lichocení nadobro nepřevrátily jejich rozum. Často hořká znechucení, krutá pokrošení jdou vzápětí za zneužitím, jímž pokřivili svého ducha. Sklíčení neštěstím, poučení zkušeností a bolestí, mají světlé chvíle, jež může v jejich prospěch obrátit upřímné přátelství.

Ale dokud skutečnost ještě neotevřela oči jejich sebelásce, dokud v záchvatu vášně se tito lidé oddávají marnivosti svých záměrů a svých snů, neodporujte jim; bylo by to bez užitku; zachovejte mlčení, a zkřižte ruce na prsa, skloňte hlavu, a čekejte nepohnutě se stoickou bezcitností, až se přivalí přežene. Tato chladnost snad přivodí spásné účinky. Mlčením zatnete každé hádce; nemůže se dělati oposice, když není již protivníka. Málokdy se stane, aby tito neústupní svárlivci nebyli umlčeni chladnokrevností, aby do sebe nevešli a za svou živost se neomluvili. Duchové vroucí, neklidní, žijící z odporů, zakoušející potřebu, aby zase jim bylo stále odporováno,

zoškliví si své jednání, když není příležitost k zápasu; zvláště když pochopí, že naprosto nemají před sebou rozhodného protivníka, stále pohotového k půtce, nýbrž jakousi oběť dobrovolnou, obětující se denně jejich smutné vadě.

13. Křesťanská pokora ve svých vztazích v jednání se světem.

Pokora! ctnost, která nám značí meze našich sil, která nám zjevuje naše nedostatky, která nám zbraňuje přepínati své zásluhy, vyvyšovati se nad bližního, snižovati bližního; která nás má k tomu, abychom těžili pro sebe ze všech dobrých příkladů, ze všech dobrých rad; která učí, abychom pohlíželi jako na cosi vážného ducha nedůstojného, kdyby vyhledával potlesk, marné zalíbení u druhých, kadidlové dýmy chval. Pokora nám nedopouští věřit v naši dokonalost; která otvírá naše oči a ukazuje nám nesmírnou dráhu, již nám zbývá teprve projít, nebo povýšenost těch, kteří kráčí před námi. Pokora! pokora! totiž pravda, uplatněná (aplikovaná) na poznání nás samých a našich vztahů k lidem a k Bo-

hu; neomylný vůdce mezi úskalími, jež sebeláska rozsévá na naší cestě. Pokora, pravím, ctnost praktická po výtce, a ne jenom užitečná ve věcech božích, ale též ve věcech života.

Výhody této ctnosti jsou nesmírné, i s hlediska čistě lidského. Pyšný kupuje velmi drahο uspokojení své sebelásky. Pošetilec ten nevidí, že obětuje nejčastěji modle, kterou vztyčil ve svém srdci, své nejdražší úmysly, svou dobrou pověst, vážnost ba snad i slávu, po níž dychtí s tak neklidným zápalem.

14. Nebezpečí marnivosti a pýchy.

Co dobrých pověstí bylo již poskvrněno, setřeno, ne-li ztraceno bídnou marnivostí! Jak se na obrátku rozptýlí ten druh uctivého pohnutí, jež v nás vzbuzuje nějaké velké jméno, když v tom, kdo jest jeho nositelem, shledáme člověka, neumějícího mluvit než o sobě, vztahujícího všechno na sebe! Kdyby byl zůstal skromným, byl by se mu kdekdo podívoval; svou pýchou každého jen domrzí, popuzuje k satíře. Vynášení se, chlubné vystupování, stavění se na

své zásluhy, i oprávněné, má do sebe cosi zároveň pobuřujícího i směšného; hloupost jest dcerou pýchy. Pyšný se zaplétá do zhoubného podnikání, připravuje o důvěru, zahazuje se, připravuje si pád, protože nemá víry než ve vlastní myšlenky. Co mu záleží na úvahách, na vědění, na poučení od druhého? Kdyby ráčil vyslechnouti radu, bál by se, že se sníží, kdyby ji přijal a podle ní jednal. Tento nepravý bůh nesestupuje již do oblastí, kde živoří ubozí smrtelníci.

Vizte! jeho vypjatá hrud' a povýšené čelo jako by ohrožovalo nebe; jeho velitelský pohled vyžaduje úcty; jeho rty dýchají opovržením; v celé jeho tvářnosti překypuje svrchované uspokojení, naprostá sebe-důvěra; jeho sebevědomá, odměřená gesta prozrazují člověka plného sama sebe, který dbá žárlivě o to, aby o jeho povýšenost nikdo nezavadil, aby se kdekdo kořil. Ujímá se slova, nechť všichni zmlknou! - Pokusíte-li se mu odpovědět, přeruší vás a vede si dále svou. Upozorněte ho, že jest zase na vás řada: totéž opovržení, ale tentokrát provázené velitelským pohledem, který káže vyčkati. Konečně zmlkne únavou a vyčer-

páním; chcete se uchopiti dlouho čekané příležitosti, abyste vyložil svou myšlenku; marné úsilí! náš polobůh vás neslyší, je roztržit; mluví s jinými o čemsi ledabylém, ačli, když má tak svraštělé obočí a rty pootevřené, pohroužen v hluboké rozjímání, se nepřipravuje k novému věštění, aby rozvinoval dále slavnostní divy své výmluvnosti.

Jak by člověk tak hluboce poblázněný svou záslužností, neupadl do velkých omylů? V tom ať se nikdo nemýlí; jsou pyšní tohoto druhu, jakkoliv pýcha nedostupuje vždy těchto žalostných rozměrů. Běda tomu, kdo od svých prvních let si nenavykne zapuzovati chválu a vážit si jí jen natolik, zač stojí; kdo neumí vejíti do sebe a mít se na pozoru proti šalivým radám sebelásky! Když přijde do věku, kdy se sám chopí záležitostí a prohlásí svou nezávislost; když se dodělal jména zaslouženého nebo nezaslouženého; když všichni jsou mu nižší, pak přátelé se stávají méně závislí a méně upřímní, lichotníci četnější. Tona zcela v marnivosti, jejímž otrokem se od dneška stal, oddává se den ze dne jako slepý svým rozmarům a svým chvilkovým vnuknutím;

hrouží se čím dál tím více do svého osamocení, do naprosté důvěry v sebe a v své nápady: brzy to již není sebeláska, nýbrž modloslužba.

15. Pýcha.

Marná sláva se nejeví vždy v téže tvářnosti. - U lidí silně vyvinutých tělesně i duševně a povýšené inteligence tento cit stává se pýchou. V duchu a povaze prostřední zbývá marnivost. Předmět je týž; jen prostředky se liší. Pýcha je jistý druh pokrytectví ctnosti; marnivost má upřímnost své slabosti. Lichotě pyšnému, bude odmítati chválu, boje se, aby neuškodil směšnem své pověsti. Řeklo se o pyšném s velkou pravdivostí, že jest příliš hrdý, než aby byl marnivý. V podstatě zakouší k chvále velkou přitažlivost; ale ví, že přestává býti čestným, když se dá opojiti. Také vám sám nikdy nevkládá kaditelnici do rukou; ba dovede i požadovati, aby se podkuřovalo na jistou vzdálenost.

Tento bůh dovoluje, aby se mu stavěly nádherné chrámy; miluje skvělý kult, ale chce zůstatí skryt v tajemných hlubinách svatyně.

Tato vášeň, trestuhodnější v očích Božích než marnivost, jest přesto méně vysazena směšnu. - Pravím toliko *méně* vysazena, protože je velmi nesnadné, aby pýcha zabrala srdce a nezvrhla se v marnivost. Přetvářka nemůže potrvati nadlouho. Libovati si ve chválách, a předstírat, že jimi opovrhujeme; klásti si za hlavní předmět slast ze slávy, a krýt se za city zcela opačné, taková licoměrnost je nad síly člověka. Dříve či později se roztrhne opona a ukáže se konečně pravda ve své hanebné nahotě. Pyšný se tedy nemůže másti s člověkem marnivým. Vzbuzuje v nás cit ještě nepříznivější. Člověk marnivý je terčem posměchu; k tomuto se však připojuje i rozhořčení.

16. Marnivost.

Marnivost nepobuňuje, vzbuzuje soucit; je to denní potrava satiry. Marnivec, dalek jsa toho, aby opovrhoval druhými lidmi, uctívá je, snad i obdivuje, a zvláště se bojí jejich posuzování. Ale je trápen žízni chval. Potřebuje sám tyto chvály slyšet, sám, totiž bez prostředníka; potřebuje vě-

děti, že právě jeho chválí; libovati si dlouze v této nejvyšší slasti, ukázati se uznaným těm duším blahovolným, jež polehtávají takto jeho slabost, vyjádřiti jim s nevinným úsměvem svou vnitřní radost, své blaho, svou hlubokou vděčnost. Udělal nějaký dobrý skutek: slitujte se, mluvte!... ať ví, že jest vám znám a že se mu podivujete. Nenechte ho nýti, nenechte ho hybnout; nevidíte, jak prahne po tom, aby se rozprávka stočila na milovaný předmět? Ukrutníče, který nechceš pochopiti, co ti nastavuje do cesty; který ho donucuješ svou roztržitostí, aby se čím dál tím víc vyslovoval, aby tě nakonec prosil!

Schvalujete, co učinil, co řekl, co napsal: jaká radost! Ale všimněte si, všechno to je jeho inspirace, plodnost jeho nadání! Oceňujete jak se sluší tyto šťastné, vzácné rysy, všechnu tu vybranou krásu: buďte tak dobří, nevzdalujte, prosím, svých zraků od těchto divů; chraň Bůh, jen to ne, nezavádějte něco jiného do rozprávky. Přejte mu ze srdce, ať se potěší svým blahem; není ani hrdopýšek, ani druhým neopovrhne, není ani nějak výlučný. Druhým chvála,

on se proto nezlobí, jen když i jemu se jí trochu uštědří. Každému, co mu patří.

S jakou zálibou, s jakým skromným důvtipem vypravuje o svých pracích a o svých dobrodružstvích! Jeho slovo nevázne, vždyť mluví sám o sobě; jeho život jest pravou epopejí. Nejbezvýznamnější věci stávají se episodami největšího zájmu; praobyčejné zjevy, rysy genia; nejpřirozenější obraty výsledkem hlubokých kombinací. Všechno vztahuje na sebe; dějiny jeho země a jeho doby jsou jediným velkým dramatem, jehož rekem jest právě on; vůbec se mu nelíbí, v čem nenalézá svého jména.

17. V jednání vliv pýchy jest zhoubnější než účinek marnivosti.

V životě praktickém marnivost nenese s sebou tytéž nepříjemnosti jako pýcha, ačkoliv je směšnější. Protože je spíše návnadou pro chválu než vášní povýšenosti nad druhými, nemá na chápání vlivu tak škodlivého. Je to známka slabých charakterů, jak to dokazuje úchvat, s nímž člověk marnivý dává se strhovati k své náklonnosti. Dalek je toho, aby zamítal rady jako pyš-

ný, naopak, často je vyhledává: pyšný nechce býti nikomu ničím zavázán, má jen jednu povinnost, a to k sobě samému, a opovrhne každou ctí, kterou by musel sdílet s jiným. Marnivý přijímá oběma rukama, a rád paběrkuje v brázdě druhého, jen když uloví krapet polichocením po hostině úspěchu, jen když ho ofoukne vůně chval, ať už voní tak neb onak, to stačí marné slávě.

18. Srovnání pýchy s marnivostí.

Pýcha zavírá v sobě více zloby, marnivost více slabosti; prvá soustřeďuje schopnosti duše, druhá je roptyluje; pýcha může inspirovati velké zločiny, marnivost ponouká k směšným titěrnostem; pýcha je provázena energickým citem nezávislosti a povýšenosti, marnivost spojuje se s nedůvěrou v sebe, ba i s podřízeností; pýcha napíná vzpruhy duše, marnivost je uvolňuje; pýcha je násilná, marnivost laskaví; pýcha vyhledává slávu, ale s jistou důstojností, s povýšeností, s pánovitostí, nesnižuje se; marnivost ji též vyhledává, ale s odevzdaností, se změkčilostí, s jistou

ochablostí; marnivost jest unylá. Je, smím-li se tak vyjádřiti, zženštilostí pýchy; též si v ní zvlášť libují ženy. Dětství má více marnivosti než pýchy; pýcha je po výtce vadou mužskou, vadou věku zralého.

Ačkoliv theoreticky tyto dvě neřesti se liší znaky, jež jsme právě vytkli, nesmíme přesto myslet, že způsoby, v nichž se jeví v životě, jsou vždy tak odděleny. Nejčastěji jsou smíšeny a zmateny v srdci člověka, majíce nejen svá střídavá období, ale i své dni, své hodiny, své okamžiky. Řeklo by se: dvě barvy sotva odlišné; jediné jisté odstíny, jisté nepravidelnosti, odlesky, zvláštní měňavost činí je patrnými cvičeným očím.

Podle pravdy pýcha a marnivost jsou jen jedna a táž věc: forma, zevnějšek mění se podle paprsků světla nebo odlesků světla: základem je upřílišení sebelásky, kult sebe. Modla se halí v závoj nebo se představuje klanění s tváří laskavou a smějící se; ale je to táž modla, člověk! člověk, který na oltáři, jež vztyčuje ve vlastním srdci, zapaluje samu sobě kadidlo chval, a rád by viděl u svých nohou ostatek smrtelníků.

19. Kterak tato vášeň jest obecná.

Možno tvrditi, že pýcha je nejobecnější ze všech vášní. Kromě některých elitních duší, pohroužených a ztracených v zanícenostech božské lásky, není výjimek. Pýcha oslepuje nevědomého i mudrce, chudého i bohatého, slabého i silného, dítě i starce. Všechno shýbá pod svůj zákon. Ovládá zhýralce a kalí srdce člověka vážného. Vztyčila svůj prapor ve světě a vplížila se do nejpokornějších a nejodlehlejších klášterů; fosforeskuje v rysech ženy vznešené, královny salonů, paní hrdé vlohami, krásou, rodem, a zahlédnete ji v bázlivém slovu nebo pod závojem poustevnice, která, vyšedši z rodiny neznámé, nepatrné, pohřbila se do domu pokoje, a tam neznáma lidem, neočekává leč hrob, celému světu neznámý.

Jsou srdce čistá, srdce, jež neužirá lakotnost, závist, nenávist, mstivost; ale srdcí úplně svobodných od této upřílišenosti sebelásky, která podle formy, již na sebe běře, jmenuje se pýcha nebo marnivost, nikoliv takových není! Učenec si libuje ve své vědě; nevědomec pochutnává si na

vlastní hlouposti; člověk statečný rád vypravuje o svých hrdinstvích, světák o svých dobrodružstvích a milostných pletkách, lakomec o hospodaření, marnotratník o své šlechetnosti, lehkomyslník o své živosti, duch těžkopádný o své rovnováze; prostopášník pyšní se svými nezřízenostmi; člověk mravů přísných se zalíbením utkvívá při myšlence, že jeho vyhublé rysy prozrazují jeho umrtvování a posty.

Je to vada všeobecná, nejnenasytnější z vášní, když se jí pouští uzda, nejúskočnější a nejobratnější, má-li se podrobiti jhu. Jestliže povznešeností, zralostí ducha, silou charakteru člověku podaří se ji ovládnouti, pýcha obrací ihned jeho ušlechtilé vlastnosti proti nim samým: pudí toto vítězné srdce, aby si oblibovalo v rozjímání svých vlastních ctností. Vzdorujete-li pýše jedinými, opravdu mocnými zbraněmi, křesťanským odříkáním, nevzdává se: nikdy se nepřizná jako poražená. Bojte se jejích zrad a jejích nástrah. Skrývá se do pokory; plaz ten, vyrvaný z vaší hrudi vleče se ještě a kroutí se u vašich nohou: rozdrtíte mu hlavu, uštkne vás do paty.

20. Je nezbytný ustavičný zápas.

Protože pýcha je jednou z nedokonalostí našeho lidstva, protože musíme žít s tímto nepřítelem v zápasu bez oddechu, neztrácejme ji nikdy z dohledu; sevřeme ji do kruhu nejtěsnějšího; stavějme proti ní bez ustání nové hradby. Je-li zlo to nevyhléditelné, umějme alespoň zastavit jeho postup a stoupnouti si v záštitu odvratu posledního neštěstí. Stane-li se člověk pánem pýchy, stane se pánem i sama sebe; jeho úsudek zraje a se zdokonaluje; postupuje rychleji a s větším zdarem v znalosti věcí a lidí; sama sláva, sláva tím záslužnější, čím méně byla vyhledávána, stává se často ovocem tohoto výboje.

21. Pýcha není jedinou překážkou, jež nám zastírá cíl, k němuž směřujeme.

Abychom se neklamali ve volbě cíle, k němuž třeba směřovat, abychom si předsebrali cíl uskutečnitelný, je záhodno především znáti sama sebe. Řekli jsme: většína lidí kráčí nazdařbůh, protože nestanoví svému usilování určitého cíle, nebo že cíl,

který si vytknou, není v poměru s jejich prostředky. Dobře rozpoznati, co zmůžeme v životě soukromém jako v životě veřejném, není něčím tak snadným. Člověk si tvoří bez počtu ilusí a rozsahu svých sil, o tom, jak jich má použít, o vhodné chvíli, kdy je má rozvinouti. Často marnivost je přepíná, často též malomyslnost je zlehčuje, namlouvajíc si, že jsou menší než jak tomu doopravdy jest. Srdce člověka je propastí odporů. Budujeme s krajní snadností nesmírné věže Babelu v nesmyslné naději, že dostoupíme nebe. Uplyne den: po smělosti následuje bázlivost, a neodvažujeme se postavit si ani doškovou střechu chatrče. Právě děti, jež hned doufají slézající vrch, že se dotknou rukou klenby nebes, a hned pokládajíce za hvězdy kmitavé a prchavé výpary, bludičky, jež poskakují nad bahnisky, stavějí je do nezměřitelných vzdáleností v nekonečném prostoru. Snad se tyto děti odvažují často více než mohou, ale často též nemohou nic, protože se ničeho neodvažují.

Kterak tudíž možno tady na zemi dojítí pravdy? Otázka nesnadná, na niž bychom nedovedli odpovědětí leč mlhavými přibliž-

nostmi. Člověk nezná sama sebe; jak by mohl znáti to, co může nebo nemůže? Je tadý zkušenost, řeknete. Zkušenost je zručný mistr; ale zkušenosti nabýváme jen zdlouhavě, a často dává nám své ovoce až na sklonku života.

Nikterak nepravím, toho si dobře povšimněte, že by tato pravda byla mimo náš dosah; naopak, a v mnohých částech tohoto díla, myslím, že jsem naznačil, jak jí dosíci. Poukazuji na nesnadnost, nikoliv na nemožnost; nuže, tato nesnadnost daleko nás nesmí srážet, naopak musí povzbuzovat naše úsilí a podněcovat naši horlivost.

22. Rozvinutí latentních sil.

Jsou v lidském duchu jisté schopnosti, jež zůstávají ve stavu sil latentních (utajených) až do té doby, kdy nějaká příležitost je probouzí nebo je uvádí v pohyb. Ti, kdo je mají, ani jich často nepodezřívají. Většina lidí sestupuje do hrobu, aniž si kdy uvědomili tento poklad, aniž kdy sluneční paprsek se odrazil o tento čistý diamant, jež by šťastná náhoda byla možná vsadila, a to

snad první, mezi klenoty skvoucího diadémů.

Neočekávaný výjev, četba, často pouhé slovo, nějaké odhalení, zjevení, pohnou duši v jejích hlubinách; ihned slyší jakoby hlasy, přijímá tajemné inspirace. Až dosavad studená, necitelná, zmrtvělá, toporná; ode dneška otevřený jícen sopky, jenž vrhá smršť ohně, jichž v ní dosud nikdo netušil. Co se přihodilo? Byla odklizená lehká překážka, jež bránila styku s volným vzduchem; byl zaveden elektrický proud a oheň vyšlehl: vytryskl s prudkostí blesku.

Duch se rozvinuje stykem s jinými duchy, četbou, cestováním, patřením na velké výjevy přírody nebo na veliká díla umění, a věc pozoruhodná, méně na základě toho, co přijímá z vnějšku, jako z objevů, jež koná uvnitř sama sebe. Jestliže schopnost, již šťastná shoda okolností člověku objevila, se v něm uchovává živá a úplná, málo na tom záleží, že zapomíná, co viděl nebo slyšel, a co četl v knihách. Ohniště je zažehnuto; hoří a neuhasíná: což potřebuje zápalné jiskry ten, kdo způsobil a má v moci požár?

Zkušená duše spí spánkem nevinnosti: její myšlenky jsou myšlenkami anděla pod okem božím; její iluse nebo její sny mají čistotu těch sněžných vloček, jež zimní vítr navěje na úbočí hor; ale udeří hodina, osudná hodina: závoj padá, iluse ustoupí realitě, pokojný svět nevinnosti zmizel, a klidný a jasný obzor se obrátil v moře ohňů a bouří. Nějaká četba, neopatrná rozprávka, přítomnost nějakého svůdného předmětu, tak se děje probuzení našich vášní; tak se děje probuzení velkého počtu našich schopností.

Naše inteligence, spjatá s tělem nepocho-
pitelným svazkem, je tak zařízena, aby ve-
šla ve styk s druhými inteligencemi. Určité
z jejích mohutností zůstávají vázány, až ně-
jaký zevnější popud zlomí jejich pouta.

Kdyby naše zvláštní vlohy nám byly zná-
my, bylo by nám snadno, kdybychom je
aplikovali na předměty jejich volby, rozvi-
nout je a z nich těžit. Ale často se stává, že
člověk, jednou vlákaný a zamotaný do sple-
titostí života, nemůže se z nich vymotat a
znovu nastoupit cestu, kterou vychování,
zaměstnání zprvu zvolené již jaksi hotově

upravily. Ať pak umí přijmouti věci takové, jaké jsou, pomáhaje si dobrem, jež ještě může konat, vystříhaje se zla, pokud je v jeho moci: v tomť jest všechna lidská moudrost.*)

23. Když si již vytkneme nějaký cíl, musíme se vystříhati jak domýšlivosti, tak krajní nedůvěry.

Ve všech povoláních, ve všech postaveních, a ať jsou jeho vlohy, jeho záliby, jeho povaha jakékoliv, člověk musí se přidržovat rozumu, buď aby odkryl a předem si vytkl uskutečnitelný cíl, ve vztahu ke schopnostem, jichž se mu dostalo — buď aby hledal, kterak tohoto cíle dosáhnouti.

Nechť cíl je úměrný prostředkům. Těmito prostředky jsou síly intelektuální, morální, materiální, jimiž vládžeme. Mířiti k cíli bez jeho dosahu, toť utráceti zbyteč-

*) Arci, pokud ty „spletitosti života“ jsou morálně nelišny. Jakmile „životní dráha“ zapředla člověka do takových stavů, že poznává nebezpečí pro duši, nastupuje platnost Textu: Co ti pomůže, člověče, kdybys celý svět získal a na své duši škodu utrpěl. [Pozn. J. F.]

ně své síly; ale dřepěti v nečinnosti, nebo neodvažovati se dychtiti po tom, co zkušenost a rozum nám označují jako cíl dostižitelný a řádný, toť jistým způsobem neuznávati cest Prozřetelnosti; toť stavěti se na odpor tomu, co s námi dobrého zamýšlí.*)

24. Lenost.

I když opatrnost nám káže, abychom nedůvěřovali své domýšlivosti, nesmíme-li se vrhati lehkovážně do nesnadných nebo nebezpečných podniků, též na tom záleží, abychom nezapomněli, že lenost se může skrýti pod zdání odporu ponoukáním pýchy a marnivosti.

Pýcha je špatnou rádkyní a špatným vůdcem; jest nesnadno uchovati se před jejími nástrahami. Nuže, v lenosti, a to tak, že se ani nepozoruje, kde jedna přestává a druhá začíná, nalézá soupeře hodného sebe. Člověk miluje bohatství, slávu, rozkoše; ale rád též *nic nedělá*; opravdová

*) Jakýsi druh hříchu proti Duchu Svatému. (Pozn. A. V.)

slast, toto nicnedělání, již obětuje často své dobré jméno a svůj blahobyt. Bůh znal lidskou povahu, když ji ztrestal námahou v práci. V potu tváře budeš jísti chléb svůj! Takový je trest člověka od hodiny k hodině, břímě často velmi těžké.

25. Výhoda lenosti nad ostatními vášněmi.

Aby si nás podrobila lenost, totiž vašeň odpočinku, má jednu výhodu nad ostatními vášněmi: ničeho od nás nežádá. Opravdu, < předmět pýchy je čistě negativní. Není možno dobýti povýšenou posici bez úsilné činnosti, bez vytrvalosti. Slavné jméno předpokládá oprávnění na dobrou pověst, a dobré pověsti nemožno získati bez únavy. Láska k bohatství ukládá vytrvalou práci, složité a obratné jednání; i nejzměkčilejší rozkoše vyžadují námahy, a to již proto, že třeba jich vyhledávati; musí býti zaplaceny jistou dávkou úsilí. Každá vašeň vyžaduje lopotné práce; jediná lenost nežádá nic. Uspokojíte ji lépe v sedě než stoje, ještě lépe v leže než v sedě, lépe ještě spíce než probuzení. Snahou její je nicota; nicota

je krajní mezí. Čím se lenoch více ničí ve svém bytí, tím je šťastnější.

26. Původ lenosti.

Původ lenosti nehledejme jinde než ve své ústrojnosti a ve způsobu, jak se dějí v nás životní funkce. Každý úkon nese s sebou ztrátu sil, obsahuje tedy princip únavy a tudíž bolesti. Když ztráta je nepatrná, nebo když se neděje než po dobu nutnou k rozvoji ústrojných sil, utrpení je nutné, ba jest možno, že bude slastí. Ale ztráta se stává brzy citelnou a začíná únava. Právě proto lenoši sami často podnikají jisté práce s radostí. Pravíme, dobře si toho všimněte, *podnikají*. Snad z podobného důvodu lidé nejživější jsou zřídka kdy pracovití. Horlivost a intensita jejich úsilí zajisté v nich vzbuzuje, spíše než v klidných organizacích, pocit únavy; snadněji se jich zmáhá nechť a odpor k práci.

27. Lenivost ducha.

Protože každá cvičba intelektuálních schopností je provázena jistými organic-

kými úkony, lenost hraje svou úlohu a vtírá se do činných jevů intelligence jako do jevů těla; ne že by se duch unavoval, ale ty tělesné zdroje, jež jsou ve službě ducha. Tím se stává, že často zakoušíme i k myšlení a chtění týž odpor, jako k nejnamáhavějším ručním pracím. Všimněte si, že tyto obě lenosti nejsou nezbytně soudobé a mohou existovati jedna bez druhé.

Únava těla, únava čistě svalová, nepřivozuje vždy intelektuální nebo morální ochablost; toho všichni máme zkušenost. Právě tak po intesivních nebo příliš dlouhých pracích ducha, když naše intelektuální síly blížily se již vyčerpání, často jsme se oddávali cvičbě fysických sil s opravdovou rozkoší. Tento zjev se vysvětluje tímto faktem: že proměny v svalové soustavě daleko nejsou úměrny proměnám v nervové soustavě.

28. Důvody k tomu, co jsme právě řekli o původu lenosti.

K důkazu toho, že lenost je ochranný pud proti utrpení, uvažte následující: 1° Že čin-

nost daleko se nezdráhajíc stává se lákavou, když předmětem jejím je slast; 2° že na začátku práce odpor k ní je větší, protože k tomu, aby ústroje byly uvedeny v činnost, je třeba zvláštního úsilí; 3° že odpor se rovná nule, když od té, co byl dán popud, neuplynulo dosti času, aby únava, jež se rodí z vyčerpání sil, mohla se ještě přivoditi; 4° že odpor se objevuje a vzrůstá tou měrou, jak nastává únava; 5° že lidé velké čilosti jsou náchylnější než druzí k zakoušení tohoto odporu, protože první ucítí bolest; 6° že pohyblivé a lehké povahy jsou zřídka prosty této vady, z toho důvodu, že úsilí, požadované prací, není samo, jež by jim bylo ukládáno, a že k tomu, aby chom přemohli jejich sklonnost ke změně, je zapotřebí, aby sami sebe zdolali.

29. Nestálost; její povaha a původ.

Nestálost, na pohled přílišnost činnosti, protože nás pudí k tomu, abychom se bez ustání zabývali novými a novými předměty, není v podstatě leč zakuklenou leností. Nestálost nahrazuje jednu práci prací dru-

hou, aby se vyhnula trudu ujařmiti svou vůli (náklonnost) a aby unikla spojitosti činnosti předsevzaté. Právě proto lenoši jsou vůbec velkými strůjci záměrů. Plány, širá otevřená dráha pobíhání a potulování, nevyžadují žádného ujařmení ducha. Právě proto vrhají se s krajní snadností do všemožného podnikání, arci s tou podmínkou, že nepřivedou žádné k dobrému konci.

30. Důkazy a aplikace.

Co lidí obětuje své nestálosti i ty nejvyšší zájmy a povinnosti! Jsou jim uloženy jisté práce: - opouštějí je pro jiné práce, snad i trapnější a namáhavější, ale jež si sami vyvolí; - volá je důležité jednání; čas kvapí: - zapomínají se v marných rozprávkách. Je třeba projednati v jejich přítomnosti otázky nejvyšší důležité; kdyby tomu věnovali několik hodin studia, jen trochu úsilí, vnikli by do věci a tak by mohli podati svůj názor na věc a dopomoci jejímu řešení: - a tyto hodiny, jichž se povinnost dovolává, vyplývají v marných hovozech. Politika, válka, vědy, literatura, kaž-

dá věc je jim dobrá, jen když je to k ničemu nezavazuje.

Vždyť procházeti se, rozmlouvati, příti se, toť jednati; tu cvičí se buď schopnosti těla, buď schopnosti ducha; a přes to procházečů, žvatlalů hojně se vyskytuje, kdežto lidé opravdu pracovití jsou velmi vzácní. Proč? Proto, že procházka, rozprávka, pření se nejsou překážkou nestálosti, nevyžadují žádného úsilí, připouštějí rozmanitost, proměnnost, a nesou s sebou střídání rušnosti a odpočinku, zcela volných, svobodných, nebo závisících toliko na rozmaru.

31. Zlatá střední cesta mezi krajnostmi.

Vystříhati se slabosti a neživiti v sobě domýšlivost; udržovati, podněcovati činnost a nevzbouzeti sebelásku; dopřáti duchu vědomí jeho sil a neoslepiti ho pýchou: to vše je velmi těžká věda, když běží o bližního, ještě však těžší, když běží o nás samé. Právě této vědě učí Evangelium, toť vítězství rozumu. Úskalí, jež jsem právě vytkl, všude nám hrozí, musíme bez ustání plouti mezi

nimi, nikoliv v naději, že se jim všem vyhneme a vždy jejich nástrahám unikneme; ale s žádostí a doufáním, že přežijeme ztroskotání.

Ctnost je nesnadná; není však nemožná. Ctnost člověkova bývá smíšena s mnohými slabostmi, ale může ji zdokonaliti. Rozum je vladař, odsouzený k zápasu bez oddechu se vzbouřenými poddanými; ale Bůh mu dal síly potřebné k tomu, aby bojoval a aby zvítězil: strašný zápas plný náhod a nebezpečí, ale už proto tím hodnější toho, aby se o něj pokusily duše ušlechtilé.

Marné jsou pokusy těch, kdož v našem století*) prohlašují všemohoucnost nebo nezdolnou vzestupnost a vliv vášní na rozum člověkův. Vznesené dchnutí Božství, nesmrtelná duše nebyla svým Stvořitelem opuštěna. Nikoliv, není dáno žádné mocnosti, aby uhasila vědomí mravnosti, ať v jednotlivci, ať v lůně společností: v jednotlivci tento cit přežil všechny zločiny; ve společnostech přežil všechny bouře. U viníka dovolává se svých zneužívaných

*) totiž devatenáctém.

práv a mstí se výčitkami svědomí; ve společnostech heroické obětovnosti protestují jeho jménem.

32. Mravnost je nejlepším vůdcem praktického srozumění.

Mravnost! toť vůdce po výtce praktického srozumění. V řízení lidu, ve vladaření titěrnou politikou je politika sobeckých zájmů, pletich a podplácení; velká politika má na zřeteli zájem obecný, dbá rozumu a práva. V životě soukromém je též malost i velikost: první si libuje v chytrostech, má obmezená hlediska, plodí všelijaké nectnosti; druhá jest matka šlechetnosti, oddanosti, věrnosti, ctnosti.

Spravedlivé a užitečné zdají se někdy kráčet odděleně, ale toto odloučení dlouho netrvá. Sledují na pohled cesty opačné, ale cíl, k němuž směřují, je týž. Bůh chce takto zkusit stálost člověkovu, ač nepřináší vždy odplatu za naše úsilí do onoho života. Zlíbí-li se mu tuto odplatu odložití nebo opravdu přeložití až do druhého života, neměli bychom si na to stýskati. Což je to má-

lo, když sestupuje někdo do hrobu pln naděje, s duší pokojnou a bez výčitek?

Ano, umění vládnouti není nic jiného než mravnost a rozum, aplikované na řízení státu. Ano, umění sama sebe dobře vésti není nic jiného než Evangelium v činnosti. Ani společností, ani jednotlivcům se neodpouští bez trestu, když zapomínají věčných principů morálky. Stavějí-li proti těmto principům mrzké rady zájmů, dříve nebo později hynou ve vlastních pletichách. Zájem, který se vztyčuje jako modla, zanedlouho, až naň dojde, stane se zase on obětí: to zkušenost napořád dosvědčuje. Tato pravda bývá psána na všech stránkách historie krvavými písmeny!

33. Harmonie vesmíru chráněná trestem.

Na každou vinu přichází trest. Vesmíru vládne zákon harmonie; kdo porušuje tento lad, bude trpěti ve své ústrojnosti nebo ve svém srdci. Zneužití fysických schopností přivozuje hmotnou bolest; na poblouzení ducha nastupují lítost a výčitky. Kdo se honí s krajní horlivostí za slávou, užene si

směšno a hanbu; jiný zase ve své bezměrné pýše by rád viděl celý svět u svých nohou; rozdmýchá proti sobě rozhořčení, odpor, pokoření a potupu. Lench podřimuje v nečinnosti, ale tato nečinnost požírá jeho majetek: nouze tluče mu na dveře: trestuhodný odpočinek musí býti vystřídán lopotnou prací a činností. Marnotratník rozhází své jmění v zábavách a přepychu: a hle, přichází mstitel, hladová chudoba v hadrech! Po radovánkách a rozmařilostech nastupuje nedostatek; po nádheře, okázalostech a výchlubách nastupuje bída a hanba, která se rdí sama nad sebou. Lakomec hromadí zlato ze strachu před chudobou, a uprostřed svého bohatství trpí všemi strohostmi té chudoby, které se tolik bojí. Ničeho se neodváží, jen aby nic neztratil; nedůvěřuje lidem, kteří ho nejvíce milují (pokud arci je možno, aby lakomec byl milován); v mlčení noci, v lůně temnot vstává, navštěvuje své nedobytné pokladny, aby se ujistil, že jeho zlato, totiž jeho duše, je stále tam. Ale hle, oko nevěrného služebníka přistihlo skryši jeho tajemství a chudoba, tentokrát skutečná, bude ode dneška jediným hostem jeho krbu.

V uměních, v literatuře, jakož i v svět-
ském obcování, kdo se chce příliš líbiti, vy-
stavuje se v nebezpečí znechucení a neli-
bosti: přílišná líbivost upadá do nevkusy,
vznešeno sousedí se směšnem, snaha po pří-
lišné jemnosti zvrhá se v strojenost, příliš-
ná láska souměrnosti působí nejnesouměr-
nější, nejneladnější odpory. V řízení společ-
ností zneužití moci přivozuje zkázu moci;
zneužití svobody přivozuje služebnost. Ná-
rod, který chce příliš rozšířiti své hranice,
bývá zatlačen i za své přirozené meze. Do-
byvatel, který korunu za korunou si vkládá
na svou hlavu, vystavuje se v nebezpečí, že
všechny ztratí; a takový Napoleon, jehož
nemohla uspokojit radost z obrovské říše,
je vyhoštěn na osamělou skálu, ztracenou
v Okeánu, aby se tam utrápil zármutkem.
Z těch, kdož baží po nejvyšší moci, největší
počet se setkává s psanstvím nebo se smrtí.
Dychtili po paláci panovnickém, ztrácejí
svůj domácí krb; snili o trůně, probouzejí
se ve vyhnanství a na popravišti.

34. Úvahy týkající se výhod a nevýhod ctnosti v jednání.

Bůh nenechal své zákony neozbrojené; dal jim za štít trest, který následuje po provinění hned již v tomto životě. Hle, proč výpočty založené na zájmech, jež se přiči mravnímu zákonu, bývají obyčejně zklamány. Nemravnost upadne do tenat, jež sama napíná. Přes to však nechci říci, že by často v zápasu člověka dobrého a zlého vítězství se neschýlilo na stranu zlého. Ano, koho žádný zřetel nezadrží, komu se všechno, co vede k cíli, zdá oprávněno, takový, přiznávám, mívá velké výhody nad člověkem řádným, který se hrozí jen pouhého pomýšlení na nějakou nespravedlnost. Když máme k své obraně jen vědomí svého práva, tu se snadno ocítáme v nebezpečí, že budeme přemoženi; ale je-li nesporno, že v jistých ojedinělých případech výhoda náleží zlým, nebývá méně jisto, že přijde čas a váha se srovná; sama Prozřetelnost se postará o rovnováhu; a odvažuji se tvrdit, že nebývá příliš vzácným zjevem vidět na konec, an člověk přímý ve svých názorech a ve svém chování dospěje cíle, který si

moudře vytkl, kdežto člověk nemravný, až udeří hodina, bude pykat za své nespravedlivosti nebo za své zločiny, nalézaje svou vlastní zkázu na konci svých křivolakých cest.

35. Nařčení cnosti.

Když člověk, usilující o dobré, upadne do neštěstí, zakouší jistou sklonnost k tomu, aby ctnost, kterou miluje, pokládal za původ svých nezdarů. Je to pro něho jakási příležitost, aby sám sobě přiznal hodnotu, aby se za tu ctnost polaskal, nebo aby zakryl svou neopatrnost; neboť je možno dopustit se neopatrnosti na úkor nejčistších a nejpřímějších úmyslů. Ctnost nemůže být odpovědná za zlo, jež působí neprozřetelnost a lehkomyslnost; a přece se z něho obviňuje s krajní snadností. „To mám za svou dobrotu! Tak se děje každému poctivci!“ Tak volá člověk, usilující o dobré, stane-li se obětí nějaké věrolomnosti, nějakého chytráctví. A přece přihlédneme-li blíže, nezničila ho jeho poctivost, ale jeho nerozvážná, pošetílá důvěřivost, kdyžtě mu přece vše dávalo výstrahu, aby nedůvěřoval a měl obavy.

Což zlí neuváznou též v léčkách zlostníkůvých? Což prohnaný dareba, věrolomník, zrádce jsou vždy chráněni před věrolomností a zradou?

Ctnost nám ukazuje cestu; je na naší prozřetelnosti, na našem úsudku, na naší pronikavosti, abychom se vyhnuli nástrahám, jež zlo klade našim nohám. Tyto vlastnosti přece nijak ctnost nevyklučují; naopak, žijí s ní v dokonalé harmonii, ale nejsou všechny jedno a totéž. Ctnost je věrná přítelka, jejíž oddanost nic neodstrašuje, a uchyluje se ráda do srdce každého člověka, aniž v něm napřed zjišťuje bohatství nebo chudobu jeho ducha.

36. Nijak neodůvodněné obvinění vědy.

Člověk se odvážil říci: „Vědění je o sobě špatné; velcí talentové se osudně kloní k zlému.“ Jaké to rouhání proti inteligenci a dobrotě Stvořitelově! Což by se tedy ctnost neobešla bez temnot? Což nevyvěrá z těchž zdrojů jako věda; totiž z okeánu světla a svatosti, jíž jest Bůh? Kdyby povznesenost inteligence vedla ke zlu, pak by zloba byla poměrna s jejich velikostí. Chá-

pete důsledky tohoto úsudku? Proč se na-
jednou zdráháme tyto důsledky domyslit?
- Nekonečná věda byla by nekonečnou zlo-
bou; a tím se ocítáme v bludu Manesově,
jenž stanovuje na vrcholu žebře bytostí
princip zla; ale co pravím? náš blud by byl
ještě ohavnější; vylučoval by princip dob-
rý, kterému Manes aspoň přisuzoval stejné
právo se zlem. Genius zla by vévodil sám a
bez soupeře osudům světa. Král chmur-
ných oblastí by si postavil trůn do skvě-
losti empyrea.

Nikoliv, člověk nesmí utíkat světlu ze
strachu před zlem. Pravda se nebojí denní-
ho světla. Samo morální dobro není ničím
jiným než velkou pravdou. Čím je která in-
teligence osvícenější, tím lépe poznává ne-
vystihlou krásu ctnosti, a toto poznání tím
více jí usnadňuje konání dobra. Skoro vše-
chny city mají účast na idejích a s nimi
stoupají; povznešené city jsou již ctností
nebo šťastným rozpoložením a způsobilostí
k ctnosti.

Jen studujte povahu duše. Toto studium
poskytne vám důkazy ve prospěch vloh a
vědění. Je známo, že jisté schopnosti se
v nás nezdokonalují, leda na útraty jiných

schopností, méně pečlivě rozvinutých. Nuže, pěstovati schopnosti vyšší, to znamená zmenšiti o tolik sílu hrubých vášní, pramen neřestí.

Zkušenost a dějiny nás opravdu učí, že zvrhlí lidé byli málokdy obdařeni duchem vznešeným; naopak, mezi lidmi elitními mnoho se jich skvělo výbornými ctnostmi. Měli arci někteří své slabosti, vždyť to byli jen lidé. Zlí jsou výjimka, nikoliv pravidlo.

Víte, proč zvrácenost člověka vyššího je tak ostudná? proč vydává v podezření dary intelligence a genia, dovolujíc, aby se z případu zvláštního činily závěrky všeobecné? To proto, že na člověka geniálního jsou všechny oči upřeny; to proto, že kontrast mezi neřestí a vědou má do sebe cosi odpuzujícího, co činí neřest ještě ohavnější. Proto také býváme bolestněji dotčeni ochablostí sluhy božího, přioděného posvátnými odznaky kněžství, než slabostmi člověka světského; nepozorujeme skvrnu na křemeni pokaleném prstí, kdežto čistý křišťál se sebemenší vadou hned pohled raní.

37. Vášně jsou dobrými nástroji, ale špatnými rádci.

Upozornili jsme v kapitole XIX., jak zhoubný vliv mají vášně při hledání pravdy, i pravdy spekulativní. Obecná pravidla, jež jsme o tom předmětu podali, mají trvalou platnost. Třeba-li jednati, tu vášně budou výbornými pomocníky; ale střežte se volat je k radě a dát jim rozhodovací hlas. Zbaven vzpruhy vášní člověk by zůstal pohrben v jakési zdřevěnělosti, ztupělosti, v jakémisi ochromení: a naopak ponechán zcela na pospas svých vášní, kráčí po slepu: utápí se v žádostech a ukájí je na způsob hovad.

Náleží rozumu, aby řídil; vášním, aby vykonávaly; tomu nás učí pozorné studium našich schopností. Rozum zaměřuje svými pohledy nejen na přítomnost, ale i na minulost, i na budoucnost, kdežto vášně vidí jen přítomnou chvíli, přítomný dojem. Rozum, vůdce plný pečlivosti, zabývá se tím, co může sloužit nebo škodit dnes, zítra, vždy; vášně, jimž přísluší jedině výkonnost, síly plné energie, ale podřízené, nestarají se leč o hodinu přítomnou a o chvilkový

dojem. Rozum nemá na mysli jen zábavu, slast, ale i užitečnost, mravnost, čest; vášně šlapou nohama po cti, mravnosti, užitečnosti, po všem, co není příjemným dojmem, který jim činnost zaopatrí.

38. Pokrytectví vášní.

Slovem vášně nerozumím toliko ta hnutí mysli, prudká a plná bouří, jež jsou naší duši tím, čím jsou bouře okeánu, ale i mírnější, duchovnějši sklonnosti a záliby, jež, jak se zdá, přibližují se k vyšším oblastem duše a jež jmenujeme city. Ať bouřlivé nebo něžné, vášně jsou v podstatě tytéž: liší se toliko formou, intensitou, tím, jak se chovají k svému předmětu. Tím více jest se jich báti, čím méně strachu vzbuzují, jsou tím svůdnější, čím něžněji vyhlížejí.

Když vašeň se nám představí v celé své nestvůrnosti vrážejíc hrubě do našeho ducha, aby ho strhla do svých cest, tu se duch má na pozoru; připravuje se k zápasu, a často heroismus odporu je úměrný ohnivosti útoku. Skryje-li však své bouřlivé způsoby, zastírajíc, abychom tak řekli, svůj hrubý šat pláštěm rozumu, dává svým

podnětům nebo svým nespořádaným sklonům jména přátelství, ochoty, úsluhy, přímé, osvícené, ale neoblomné vůle atd., tu bděte a buďte plni bázně. Hrad by byl odolal hlučnému útoku; otevře však své brány sám od sebe a vydá se úlisné zradě.

39. Příklad : dva způsoby msty.

Někdo má ve svých rukou rozuzlení nějakého jednání, na němž závisí osud jeho nepřítele; tento člověk má na paměti urážky, jimiž ho nepřítel ten zahrnoval, a živě si je představuje, znova je na sobě cítí, při pomyšlení na ně chvěje se ve své duši; po těchto pocitech nastoupí hněv, po hněvu žízeň pomsty. Proč by se nepomstil? Sotva se kdy naskytne příznivější chvíle. Jaká rozkoš viděti vlastníma očima zoufalství svého nepřítele zrazeného v jeho nadějích; dívati se, jak se mu osud vysmívá, jak pomalu upadá do bídy nebo v zapomenutí! - „Pomsta! a ať ten dareba ví, že pomsta pochází od tebe! oplat mu zlým za zlé. Radoval se tvé nehodě, přikládal polínko za polínkem k tvému nezdaru, ať zví, zač toho loket: jaká slast pásti se teď na jeho slzách.

Má nevinné synky, ti arci ponesou si též svůj díl; - kdo jim za to může, je to už tak na této zemi zařízeno, že co otcové nadrobí, synové si vylížou. Má starého otce, kterého zármutek uvrhne do hrobu; kdo mu za to? každý tam musíme! Celý rod si to odnese. A tak naleješ do jeho duše všechnu hořkost, všechno trápení, všechnu žluč, kterou on tě kdysi napájel. Pomsta! žádného soucitu s tím, kdo byl bez slitování. Nezasluhuje šlechetnosti, kdo nebyl šlechetný!“

Tak mluví zášť, vznícená hněvem; ale řeč taková je příliš tvrdá, příliš prudká; srdce šlechetné jí nesnese; sama sebeláska bude se bouřiti proti tak ohavným nášepťům. „Jakže! budu se radovati ze zkázy rodiny? Nevinné děti bych uvrhl do bídy; urychlil bych smrt starce? Nikoliv! To by mi bylo málo ke cti! Pomsta je nízkou a krutou slastí; šlechetnost je ctností velkých duší. Byl-li můj nepřítel bez soucitu, budu sám velkodušný; ať sklopí zrak, až naň pohlédnu; hanbou se bude rdít; jeho srdce pocítí výčitky; učiní mi po právu, škodu nahradí, a jen tak chci být pomstěn.“

Duch msty ukázal se pánovitým, tvrdým, vymáhajícím odpykání, naprostým; duše se proti tomu bouřila. Soucit, spravedlnost, ušlechtilá pýcha přišly jí na pomoc: tyto city nachýlily misku váhy. Snad by byl býval jiný výsledek, kdyby si byla msta zakryla nějakou maskou své odpuzující rysy; kdyby, skrývajíc se do nejtajnějších záhybů srdce a kapajíc odtud svůj jed, byla zpříjemnila svůj hlas a promluvila ve jménu spravedlivosti. „On! Což si zaslouží takové přízně! jest jí tisíckrát nehoden. Nehodnost tvého nepřítele, toť jediná pohnutka tvé oposice! Snad zakoušíš slastné pocity, když ho tak držíš pod svou rukou, když teď můžeš tak snadno zkřížiti jeho naděje; ale přece cit ten neschvaluješ, nijak se mu zvlášť neoddáváš; ne ne, jen obecné blaho ti leží na srdci, to velí, a já poslouchám. Za tyto mstivé pocity konec konců nemůžeš; je tady opatrnost, spravedlnost, rozum, těch třeba dbáti; že se shodují s náchylnostmi tvého srdce, jest vedlejší; zlu třeba vždy klásti meze. Jen postupuj s klidem, ať každý vidí, že nejednáš v duchu nenávisti nebo stranickosti, že používáš jen svého prá-

va, nebo že bohužel nemůžeš jinak jednati, když velí hlas povinnosti.“

Pomsta bouřlivá, násilná, upřímně nespravedlivá byla přemožena; bez úsilí teď triumfuje pomsta pokojná, obmyslná, pokrytecky maskovaná rozumem, spravedlností a povinností.

Právě proto záštiplné činy ve jménu horlivosti jsou tak strašné. Duše nenávistná, sama sebe klamající a věřící, že poslouchá zákonných vznětů, co dím? snad i blíženské lásky, je jako pták obluzený hadem; obluzení je tím nebezpečnější, že duše si ho neuvědomuje. A tu hněv trhá bez výčitky i nejčistší a nejskvělejší duchy; mstivost se stává neúprosnou a kráčí bez oddechu k cíli, který si vytkla; tu nesmiřitelná zášť si libuje v úzkostech, v křečích, v zoufalství svých obětí.

Spasitel světa splnil své poslání na zemi: zástupové se tísňí, kudy jde; prochází mezi lidmi konaje dobré. Láskyplný k malým, plný soucitu k nešťastným, shovívavý k provinilým, štědře rozdává z pokladů své všemohoucnosti a své lásky. Pro všechny bědy srdce nemá než slova sladkosti a odpuštění; řeklo by se, že si uchovává jen

na pokrytce jazyk svaté a strašné rozhořčenosti: jeho velebný a přísný pohled pronikl až do dna jejich srdce a obnažil jejich faleš. Pokrytci nemohou mu odpustit, že je tak často uvádí do úzkých; a žízni po pomstě. Budou však mluvit ve jménu nenálosti? budou jednat ve jménu mstivosti? Nikoliv! „Člověk ten se rouhá, říkají knížeti kněžskému; svádí lid; je to nepřítel císařův. Věrnost knížeti, veřejný pokoj, náboženství si žádají, aby zahynul.“ Smlouvají se o zradu uředníkovu: nevinný beránek je vlečen před soudnou stolicí. Jeho vznešený klid, jeho odpovědi plné pravdy zdvojnásobují vztek lživých zákoníků; kněze synagogy roztrhuje roucho své zvolav: Rouhal se! a oklamáný lid žádá si smrti Spravedlivého.

40. Ostražitost.

Člověk nebude nikdy dosti rozjímat o tajemstvích svého srdce; nebude moci být nikdy dosti bdělý nad tisíci branami, jimiž se může vetřítí hřích a zkáza; nebude moci být nikdy dosti ostražitý před léčkami, jež sám sobě klade. Není třeba se bát ani tak

vášní, jež se jeví ve své pravé podobě, s tváří odkrytou. Jestliže nadobro nezhasl v člověku mravní smysl a všechny zárodky ctnosti, tu při pohledu na neřest, na neřest ošklivou a bez závoju, uslyší, jak se mu v duši zdvíhá křik rozhořčenosti a děsu. Jakému však nebezpečí je vysazen, když neřesti měníce jméno, zastírajíce si pravou tvář, představují se mu pod zevnějškem rozumu, práva, povinnosti; když si staví před oči šalebné prisma, jímž zbarveny budou se mu ode dneška jevit všechny věci v nepravém světle.

Nejnebezpečnějším úskalím pro nevinnost není zvířecí rozpoutání hrubých vášní; bojte se raději půvabů a návnad těch citů, jež okouzlují svou něhou a svádějí svou sladkostí. Do srdce šlechetného vniká strach pod maskou opatrnosti; pod jménem hospodárnosti a moudré prozíravosti vplízuje se do šlechetné duše lakomství a snižuje ji; hněv se skrývá do stínu osobní důstojnosti; marnivost, paběrkujíc své dětinské radůstky, skrývá se pod marnou záminkou, že uslyší a upotřebí k svému prospěchu kritiku; mstivost se zdobí jménem spravedlnosti; hněv si říká svaté rozhořčení; le-

nost se dovolává potřeby odpočinku; a závist, nesmiřitelný sup, závist, která se přichytává i nejzasloužilejších jmen, která třísní svým nečistým dechem i ctnosti nejvyšší, koná své smrtivé dílo mluvíc o nestrannosti, spravedlnosti, o lásce k pravdě, o nebezpečích nevědomého podivu a dětinského nadšení.

41. Pokrytectví člověka před sebou samým.

Člověk používá pokrytectví sám před sebou snad více než před bližním. Málokdy si správně a dopodrobna uvědomuje pohnutku svých skutků. Právě proto i nejčistší ctnosti, přetavené v kelímku vysokým žárem, zanechávají vždy něco popela z příměsi. Láska boží, toť zlato bez příměsi! ale tato čistá láska není z této země. Po dobu naší zkoušky tady dole neseme v sobě zlý princip, který zabíjí, oslabuje nebo připravuje o svěžest naše ctnosti. Zabránit, aby tento zhoubný zárodek všechno neosel, toť dílem, toť krušnou prací celého života; dílo nesnadné, trapná, namáhavá robota a plná úzkostí. Přece však, ať je naše slabost jakákoliv, dostalo se nám přímo z ruky Boží

světlo, aby nás vedlo; světlo, jež nikdy ne-
uhasíná, a jež nám pomáhá rozeznávat
dobré od zlého; rozum, který nás osvěcuje,
nebo svědomí, jež nás trestá. Snažíme se
sami sebe oklamati, protože se tohoto svět-
la bojíme, totiž toho, že se svědomí postaví
proti našim sklonnostem; ucpáváme si uši,
abychom neslyšeli stížností a žalob této ne-
ústupné rádkyně, již nic nemůže porušiti;
snažíme se sami sebe přesvědčit, že princi-
py, jež nám připomíná, nejsou aspoň tako-
vé, abychom je mohli uplatnit na přítom-
nou okolnost. K tomu žalostným způsobem
přicházejí na pomoc naše vášně, nabízejíce
nám svá sofismata. Člověk se snadno ne-
spřáteluje s tím, aby se jevil zlým, byť i jen
ve vlastních očích: chybí mu smělost; i stá-
vá se pokrytcem.

42. Znalost sebe sama.

Vada, na niž jsme právě upozornili, be-
re na sebe všechny způsoby a přetvořuje se
do nekonečna. Právě proto nebudeme ni-
kdy dosti rozjímati známý příkaz starých,
ražený tak hlubokou moudrostí: *Poznej sa-
ma sebe!* Až na vlastnosti, obecné všem li-

dem, jsme rozdílní, majíce podle osobností každý svou zvláštní fysiognomii. Každý z nás má, abychom tak řekli, tajnou vzpruhu, které jest poslušen, a již jest záhodno znáti. Touto vzpruhou je převládající záliba (náklonnost). Všechny naše vášně zasahují do této náklonnosti, majíce na ní podíl; ta si je všechny podrobuje k svým účelům; mísí se do všech úkonů života a ustavuje to, čemu říkáme charakter. Je-li nezbytno, abychom objevili tuto vzpruhu u druhých lidí, abychom upravovali si své vztahy k světu, čím více třeba, abychom si je odkryli v sobě! Toto poznání je tajemstvím velkých věcí, dobrých nebo špatných.

43. Člověk utíká sám před sebou.

Kdybychom uměli odporovat sklonnosti, jež nás má k tomu, abychom sami před sebou prchali, kdyby náš odpor, patřiti v sobě na vnitřního člověka a rozjímat ho, byl méně hluboký, bylo by nám snadno objevit naši převládající vášeň; ale my neradi čteme ve své duši, ničemu se tak nevyhýbáme jako pohledu na svou duši; to, co jest naším prvním zájmem, jest sotva náš po-

slední snahou. Co lidí sestupuje do hrobu, kteří nejen se nepoznali, ale ani o nějaké sebepoznání se nepokusili! Moudrost nám praví: Mějte oči stále otevřeny na své srdce, abyste zkoumali jeho náklonnosti, vnikali do jeho tajů, řídili jeho záliby, urovnávali jeho kostrbatiny nebo napravovali jeho provinění. My však daleko neposloucháme hlasu moudrosti, daleko nežijeme tímto vnitřním životem, v němž každá myšlenka, každý cit klíčí a se rozvíjí, abychom tak řekli, pod dozorem svědomí, tím životem, v němž duše nevstupuje ve vztah s vnějšími předměty, dokud nepodřídila vůli kontrole rozumu: nýbrž oddáváme se všem vznětům a všem rozmarům srdce; spějeme a lneme slepě k předmětům, jež nás vábí, žijeme bez ustání mimo sebe, ani chvilku nevěnujíce rozjímání. Co krásných a ušlechtilých inteligencí rozmrhá takto drahocenné dary, které přijali od Tvůrce, a smím-li se tak vyjádřiti, na veřejných náměstích a na křižovatkách nechají vyprchat aroma, jež ve dnech zlých mělo být jejich silou a jejich radostí!

Vypravuje se o Pascalovi, že zanechal studií mathematických a přírodních, proto-

že mívál příliš málo příležitosti pohovořiti si o těchto vědách, v jeho době málo pěstovaných. Mysle, že svému osamocení unikne, obrátil svého ducha k studiu člověka. Ale brzy zpozoroval, že pravých moralistů je ještě méně než přírodozpytců a matematiků. Dnes je tomu stejně tak jako za Pascalovy doby. Pozorujte, co se děje ve světě, a uvidíte, jak jsou vzácní ti, kdož se oddávají tomuto druhu studia, zvláště aby ho uplatňovali na sobě samých.

44. Šťastné výsledky studia vášní.

Poznávat své vášně, analysovat je, pozorovat, kam tíhnou, to neznamená ještě je přemáhat. Člověk může míti vědomí své slabosti, rdít se za svou slabost, a přece ustupovat a nechat se vláčet svým vášním. Přece však, zná-li je, nedůvěřuje jejich prudkým návalům; je slepý, ale aspoň své slepotě nedůvěřuje; toť počátek moudrosti. Takový však, jenž nevchází nikdy do sebe, jenž se vzdává s očima zavřenýma všem rozmarům svého srdce, takový běží za svou zkázkou. Pud, vůle, rady rozumu, podněty organismu nejsou brzy pro něho než jed-

nou a touž věcí. Rozum již nevelí, poslouchá; místo aby řídil, mírnil, opravoval vzbouřené náklonnosti a záliby, stává se spoluvinníkem jejich nepořádků; stav se takto poníženým otrokem, bude bez oddechu a beze studu dodávati látku jejich nenasytným rozmarům!

45. S jakou moudrostí křesťanské náboženství řídí duše.

Náboženství křesťanské zvouc nás k tomu, abychom rozjímalí o svých náklonnostech, abychom sami sebe studovali, jest ve shodě s nejzdravější filosofií a zjevuje hlubokou znalost lidského srdce. Co člověku vlastně chybí, to není spekulativní znalost dobra, ale praktická věda, podrobná znalost toho, čeho třeba, abychom *dobro konali*. Kdo neví a kdo tisíckrát neopakoval, že vášně nás vedou na bludné cesty a že jimi hyneme! Jenom to je třeba vědět? Je při tom mnoho jiných věcí důležitých. Znáti vašeň, která v tom neb onom případě nachýlí miskú váhy, vašeň, která v nás převládá; znáti zakuklení, v němž se představuje duchu, ježž chce svést; věděti, jak

třeba odrazit její útoky nebo jak se vystříhati jejích válečných lstí; a věděti to ne přibližně, ale přesně, navlas, jak vždy třeba tomu, kdo musí býti stále ve střehu, pohotový se zbraní, pohotový k rozhodnutí, za jakýchkoli okolností; na tom všem velmi záleží. Umění nesnadné, ale první ze všech umění.

Ve vědách liší se člověk vyšší od člověka prostředního tím, že zná dokonale, do základů a prakticky to, co člověk prostřední zná jen přibližně a způsobem zmateným. Vznešenost není v počtu, ale v jakosti idejí. Opravdu, první neví nic, co by nebylo známo druhému; oba dva mají zraky upřeny na týž předmět; ale vidění prvního je dokonalejší než vidění druhého; první vidí lépe než druhý.

Tak tomu je i v praxi života. Člověk hluboce nemravný může mluvit o morálce tak, že každý musí mu přiznati znalost jejích pravidel; ale nikdy jich neuplatňoval. Sám nikdy nezakusil překážek, jež se mu v praxi mohou postavit do cesty. Jeho pohled není dosti jistý, aby poznal rozhodný okamžik, kdy třeba kterého pravidla. Ani jeho vůle neslyší, ani jeho inteligence ne-

chápe jiného hlasu než hlas vášní. Má mravní principy zavřené v srdci jako v archivu, ve svazcích listin a prachu, a střeží se, aby tam očima neutkvěl ani ze zvědavosti, ze strachu, aby neprobudil výčitky svědomí.

Ale když ctnost zapustila v duši živé a hluboké kořeny, táž pravidla stávají se jakýmsi strážným duchem, jenž řídí všechny myšlenky, jakož i všechny skutky života. Tento duch bdí a při sebemenším nebezpečí má se na pozoru; slibuje odměny před zápasem, a trápí svědomí, když je člověk neposlušen. Trvalá přítomnost morálních pravidel v duchu jest dobrodiním ctnosti, která zase v této důvěrnosti čerpá svou sílu a svou vytrvalost. Proto také náboženství doporučuje tuto praxi s naléhavostí, jsouc přesvědčeno, že vydá spíše nebo později dobré plody.

46. Morální city pomocníky cnosti.

City jsou přirozenými pomocníky morálních idejí, neboť jsou velmi mravné a velmi ušlechtilé city. Dopouští-li Bůh bouřím rozpoutati se v našich srdcích, vane

z nich též z jeho milosti mírný větřík, pod nímž vzbouřené vlny opadávají a se uti-
šují. Tyto mravné city rozvinuje a oživuje
zvyk poslušnosti morálních pravidel. Tu
pak člověk ve svém usilování k dobru mů-
že postavit proti sklonnostem zlým náklon-
nosti dobré. Zápas pro něho neskýtá již to-
lik nebezpečí; zvláště není již tak bolestný.
Vliv jedné vášně je přemáhán vášní opač-
nou; radost z vítězství vyrovnává bolest
z oběti, a jsme jako v zátiší od těch roz-
ryvů, jichž duše zakouší, když má rozum
zápasiti s náchyllostmi srdce. Rozvinout
morální city, svolat na pomoc ctnosti samy
vášně, a jejich zakročením rozptýliti tem-
noty, které špatné pudy vzdouvají v mysli,
to znamená válčit na útraty nepřítelovy,
zanéstí válku na jeho území: pravidlo cho-
vání nesporné moudrosti.

V této oposici vášní proti vášním jsou
nekonečné kombinace. Osobní důstojnost
vyvažuje lásku k rozkošem; strach, že se
každému zošklivíme, spoutává pýchu; je-
šitnost je na uzdě držena strachem ze
směšna; láska k slávě pobádá lenocha; bo-
jíme se, abychom se nezapomněli, a hněv
hned se utiší; čest, která sleduje velkoduš-

nost, mírní žízeň po pomstě. Dobro slouží za protiváhu zlu. Nečisté zárodky, jež kvásí v lidském srdci, jsou neutralisovány, a člověk je ctnostný, aniž přestává být člověkem smyslovým, citícím.

47. Pravidlo, jež máme sledovati v našich praktických úsudcích.

Když jest známa hlavní vzpruha našeho srdce, když ušlechtilým a velkodušným citům se dostalo rozvinutí, jehož jsou schopny, zbývá nám ještě poznati způsob, jak řídit naši chápavost k pravdě v praktických úsudcích.

První pravidlo: zdržeti se jakéhokoliv rozhodování a zastavit jakýkoliv úsudek o předmětu, když tento předmět vzněcuje v nás vášeň. Ovládá-li nás hněv: stačí slovo, posuněk, bezvýznamný projev, a číše překypí: „Nejen má úmysl nás raňit, ale přidává ještě potupu a výsměch ke zlu, které nám způsobil. Jen krev může smýti takovou urážku: ovšem člověk musí se zdržovat a odpouštět, ale čest si žádá též svého! arcí, třeba býti opatrný; ale nechat se šlapati nohama, tomu říkáte opatrnost? Tak pře-

mítá hněv. Řeknete: hněv neuvažuje; oh, mýlíte se, hněv uvažuje, neboť podrobuje si inteligenci a sílu, aby sloužily jen jeho zájmům; a služby, jež od nich přijímá, splácí jim s lichvářskými úroky. Známo, jakou energii vášně dodávají duchu, a jaké nepředvídané zdroje duch rozvinuje k jejich podnětům.

Nechť opadne hněv a lešení úsudků, jež vztýčil, zhrouť se samo sebou; což dokazuje, že tato vášně nám skrývala pravdu. Budeme souditi stejně potom jako předtím? Bude-li naše srdce přímé, snad poznáme upřímně svůj omyl před tímto člověkem, o jehož život jsme před hodinou usilovali.

48. Jiné pravidlo.

Odtud toto nové pravidlo: když se octnete pod vlivem nějaké vášně, přičiňte se, byť to bylo jen na okamžik, a představte si, jaký by to byl v jiném morálním stavu váš způsob myšlení a cítění. Úvaha ta ať jakkoliv letmá, vrhající duši do nového řádu idejí a citů, a takřka do jiného ovzduší, jistě ji uklidní. Podnět jeden pohasne při nárazu

podnětu opačného. Udusit v nás vše, co se jim staví napříč, vznítit vše, co je jim příznivo, takové jest tajemství vášní, tajemství jejich úspěchu a jejich moci. Jestli se rozdělí pozornost, objeví se srovnání; přestáváme být výluční. Intelektuální a morální síly, jež nebyly zúplna ujařmeny, se probudí, a vašeň ztrácí nezbytně na své síle, protože se sdílí s jinými schopnostmi o vládu, jíž se sama těšila.

Praktické pravidlo, jež jsme právě vytkli, neopírá se jenom o zkušenost, nýbrž o samu přirozenost našeho ústrojenství. Každý úkon našich intelektuálních nebo morálních schopností je ihned provázen úkonem ústrojným. Nuže, naše hmotné ústroje přijaly jistý úhrn životní síly, kterou vydávají v rozdílných poměrech, takže jedny bývají oslabovány o to, oč druhé zesilují. Je-li pravda, že síla vášní se zmenšuje v poměru k činnosti, dané ústrojům inteligence, je tedy užitečno cvičiti ústroje tyto jako protiváhu vášní.

Přes to však pozorujeme, že abychom dosáhli hledaného výsledku, úsilí inteligence třeba řídit ve smyslu opačném sklonu špatných náklonností; že když inteligence,

místo aby zápasila proti těmto náklonnostem, jme se je sledovat, obtáčeje je svým umem, rozbíraje je a stopuje jejich hru, že taková pomoc je krajně ·vzněcuje. Co tu mohou ztratit odvrácením na energii čistě organické, znovu získávají, a to stonásobně na energii morální: zmnožením prostředků dosáhnouti svého předmětu, a to oním jakýmsi zákonem odškodnění (náhrady), jež duch zdá se jim dávat pomáhaje jim, místo aby je přemáhal. Tato práce, toto působení na vášně není marnou teorií. Dovolávám se k ní zkušenosti. Jest pravda, že nenalézáme vždy jistého prostředku, jak zmírnit, vést nebo udusit vášně, která se stala paní vymáhající jen poslušnost; že i když se nalezl tento prostředek, může zůstat bez užitku v rukách neobratných: ale ten, kdo hledá, cvičí již větší bdělost nad sebou samým; učí se vzdorovat prvním hnutím, a má ve svých praktických úsudcích pravidlo pravdy, jež chybí těm, kdož se nikdy nenaučili působiti zpět na vlastní srdce.

49. Člověk posmívající se sám sobě.

Je jistá zbraň, o níž nás zkušenost učí, jak ji s užítkem obrátit proti sobě. Touto zbraní, jíž se vášně velmi bojí, jest směšno; směšno, sůl vložená do srdce a na rty člověkovy jako chranidlo proti intelektuálnímu a morálnímu porušení; směšno, které nejen opravuje chyby druhého, ale jež, stavějíc na pranýř naše vlastní vady a nedostatky, straší naši sebelásku a probouzí odpor ke zlu, ze strachu před satyrou. Člověk, jsa zároveň hercem a divákem, vidí, jak jeho kostřebatiny a pokrouceniny jsou nemilosrdně vytaženy na světlo, nemilosrdně bičovány protivníkem kousavým a posměvačným; tímto protivníkem jest on sám. Sám je také obětí. Posměch jako by padal na někoho jiného, zatím co ho užíváme proti sobě.

Nejsou-liž v nás dva lidé, kteří se nikdy neshodnou, kteří v nepřetržitém, vzteklém zápasu se hádají o nadvládu? Když marně stavěl proti člověku slepému, nemravnému, pošetilému, který se bouří, sílu vůle, autoritu rozumu, člověk inteligentní, morální, předvídavý a moudrý volá si na po-

moc satyru: satyru, jež může být a jistě je tím duchovnějším a svobodnějším, že nemá svědků, že neútočí na dobrou pověst, že nepožaduje, aby druhý se nadobro zříkal svého názoru, protože není vyjádřena slovem a že posměvačný úsměv, který se kmitne na rtech, mizí v okamžiku, kdy se zrodil.

Stejně se to má s myšlenkou posměšnou, padající do kypění vášní, jako s těmi pronikavými, ironickými, říznými vtipy a kousavými duchaplnostmi, plnými soli a přiléhajícími jako dobré facky, jež obratný řečník vrhá do strkajícího se davu nějakého shromáždění. Účinek je týž. Což se nevidělo často, jak jediný pohled mění rozpoložení ducha člověka, který jsa již ve vleku nějaké vášně, div nepropuká v násilné činy? Nu, a co vlastně vyjadřoval tento pohled? Výzvu, aby se pamatoval, že se to nesluší, aby měl na mysli místo, jemuž je povinen uctivostí, aby měl zřetel na osoby, jež jsou kolem něho; nějakou vzpomínku přátelství, jemnou ironii, snad nic jiného než výzvu k obecnému smyslu. Vášněň opadla jako pěna, když do vln již neperou větry. Proč bychom z toho vlivu na sebe,

z něhož dopouštíme těžiti druhému, neměli těžít my sami?

50. Ustavičné dětství člověkovu.

Nechává-li se člověk snadno svést na bludné cesty, jest neméně pravda, že často třeba pranepatrného zásahu, aby byl zadržen.

Jsa spíše křehký než zlý, nepřidrží se zla jenom proto, že začal zle činiti; nikoliv, vstupuje s žalostnou jakousi snadností na tu či onu cestu podle popudu, jakého se mu dostane. Člověk, ustavičné dítě až do stáří, chce zvláště to, aby byl brán vážně, a zastírá a pečlivě tají pod zevnějškem vážnosti své věčné dětství, ač v hloubi se zná a oceňuje se, zač stojí, a rdí se ostudně sám nad sebou. *Není hrdiny v očích jeho komorníka.* Totiž každý člověk, viděný zblízka, ztrácí své kouzlo. Lidské ctnosti vyžadují jistého odstupu perspektivy. Dodejme, že člověk se zná lépe než jest poznáván druhými; právě proto až do nejlepších let potřebuje skrývati sobě samému dětinskosti svého srdce.

Dítě se směje, hraje si, dovádí, čtveračí,

a hned nato pláče a naříká, zlobí se a vzteká, často samo nevědouc proč. Dítě podléhá vlivu svého ústrojení, dobrého nebo špatného stavu svého zdraví, větru, slunci, oblaku, který pluje po nebi; okamžik, mračno zmizí, a dítě na ně naráz zapomíná; budoucnost je pro ně, jako by nebyla. Není-liž tomu stejně tak s člověkem vážným, opravdovým, i s tím nejmoudřejším z lidí, ač jeho rozmary přijímají jiná jména? Dítě, arci bez půvabů dětství.

Inteligence spojená s tělem, která pozměňuje tisíce vlivů, pohyblivý jako list, člověk poddává se každému závanu větru; jeho dojmy se střídají za sebou s neuvěřitelnou rychlostí; mění se a je jist, že se změnily předměty; přisuzuje jim vlastní nestálost!

51. Naráz se mění.

Po hezkém počtu let, v kterých se příliš necpal do veřejnosti, X. vstupuje do věku zralého. Je to muž soudný, oplývá věděním a zkušeností, nedá se nikdy strhnouti dojmem okamžiku... rozvažuje všechno na váze klidného rozumu, nepopouští je váš-

ním leč tu část vlivu, kterou jim nemůže vyrvati. Je mu předložen projekt, vyžadující značné spekulace, i počítá se s jeho obratností v tomto druhu jednání. Odhodlaně se pouští do práce, sám upisuje větší část svého jmění. Čeho se opravdu bát? Překážek? Těm umí čelit, ví jak je odklidí: soupeřů? přemohl již mocnější. Jeho rukama prošly již nebezpečnější obchody; a ze všech vyšel čestně. V takovémto myšlení, jímž si lichotí, vyjadřuje se s podivuhodnou snadností; myšlenky se mu jen rojí, rukama živě posunkuje, v tváři mu hraje každý sval, jeho pohled plane, radost se na něho podívat; řekli byste, že znovu našel svůj pětadvacátý duben. - Řekli byste, sám bůh mladosti, kdyby několik málo diskretních šedých vlasů, jež se mu derou zpod kštiny cizích vlasů, neprozrazovalo, že i nad ním čas slaví své vítězství.

Obchod je ujednán; jen několik drobností chybí; ale to se doplní v příští schůzce. Zítra? Kdežpak, s tím se nesmí otálet. Třeba s tím hned dnes skoncovat. Tak tomu rozumí X, jen tak on pracuje; tedy dnes večer! V naznačenou hodinu jdete k němu. Je dusné vedro; přistihnete pána v košili a

podvlékačkách. Napolo leže na pohovce, přijímá vás se strojeným pozdravem; ač je zdvořilý, přece se do toho jaksi nutí.

- Tak tedy ujednali jsme . . . -

- Ano, promluvíme si o tom; ale není na to takový chvat. A po tváři se mu rozhostil výraz mrzutosti.

- Řekl jste, že dnes večer . . . -

- Jste dochvilný, je to na vás hezké, ale...

- Tedy kdy vám libo. -

- Ovšem... Bude dobře zrale to uvážít, a...

- Jsou v tom zádrhle, vím, půjde to ztěžka; ale když jsem vás viděl ráno tak rozhodného, zdálo se mi, že se vše urovnalo.

- Rozhodného, no ano, proč by ne . . . Přece však nesmíme na to tak zprudka . . . Uvidíme, co se dá dělat . . . Ostatně ještě si o tom pohovoříme, což znamená: Ať mne nepřivedete do nějaké ostudy, mne do toho nezatahujte.

Je tento X. týž člověk jako před chvílí? Ano, vyjadřuje teď večer, co cítí, jako to vyjadřoval dnes ráno: odvaha, činnost, přivést podnik k dobrému konci, vše zmizelo!

Ráno překážky nebyly ničím. Teď se staly nepřekonatelnými. Soupeřové, jimiž opovrhoval, jsou teď nepřemožitelní.

Což za tu chvíli se teprve přesvědčil o pravém stavu věcí? Vždyť s nikým nemluvil. Přemítal tolik o tom jednání? ani si na ně celý den nevzpomněl! - Ale proč tedy tak náhlý převrat? Co se mu přihodilo? Nic! - Netrapte se tolik dohady. - Z malých příčin velké účinky.

A nejprve to vedro, to dusno, kdežto ráno vál svěží větřík. Teď pan X. je zpocen a unaven. Špatně jste si vybrali hodinu. Kdybyste si byli všimli bedlivěji příznaků, byli byste poznali, že je na bouři. Což toho není dosti, aby se změnil duch vážného člověka? Zkrátka, přišli jste v nevhod.

Takový je člověk: sebe nepatrnější věc ho rozruší a změní. Jeho vůle, s níž se tolik kasal, že jen on jest jejím pánem, řídí se podle ranního větěrku a podle mračna, jež zakrývá slunce.

52. Samojediný cit je málo jistým vůdcem.

Vydati duši na milost a nemilost citu, bez jakékoliv protiváhy a bez dohledu, toť vyplouti na lodi bez kormidelníka do rozbouřených vln; toť prohlásiti neomylnost vášní;

toť říci člověku: „Slyš rady puďu a jiných nedbej; buď poslušen slepě všech hnutí svého srdce;“ toť oloupiti člověka o jeho inteligenci a o jeho svobodnou vůli; toť obrátit ho v trpný nástroj sensibility.

„Veliké myšlenky pocházejí ze srdce,“ pravil jistý slavný spisovatel. Ze srdce pocházejí též velké omyly, velké výstřednosti, velké zločiny. V něm všechno se rodí. Srdce je podivuhodná harfa, která vydává všechny druhy akordů, od žalostných a strašných zvuků příbytku smrti a děsu, až k nejlíbeznějším, nejslastnějším harmoniím míst pokoje a věčného odpočinku.

Člověk, který nemá jiného vůdce než své srdce, je hříčkou nejprotichůdnějších sklonů. Jako suchá slámka, kterou unáší bouře, pobíhá sem a tam, obrací se, povstává, a zase padá bez přiměří a bez odpočinku. Sečtete city, jež se mohou v několika hodinách tísnit v jeho duši; písek moře není tak četný. Člověk přechází nazdařbůh a aniž ví proč od sympatie k nechuti, od lásky k nenávisti; teď je plný odvahy a vroucnosti; za okamžik se potácí v rozpacích, je skleslý, bázlivý. Kdo neví o vlivu, jímž naň působí věk, čas, změna stavu, společenské posta-

vení, atd.? Vše, co doléhá na jeho inteligenci nebo na jeho organismus, ať to cokoliv, ať se to děje jakkoliv, pozměňuje zároveň jeho způsob cítění. Odtud pochází nestálost těch, kdož se oddávají svým vášním; odtud ona pohyblivost příliš citlivých organizací, jež neuměly nad sebou bdít, statečně se sebou bojovat a ovládat se.

Vášně byly dány člověku jako podněcovadla, jako prostředky činnosti, a ne proto, aby osvěcovaly jeho mysl nebo spravovaly jeho chování. Často se říká: „Srdce nekla-me!“ Jaký to žalostný blud! Co je vlastně tento pozemský život? Tkanivo ilusí osnované naším srdcem. Jestliže někdy svěrujíce se vnukání citu setkali jsme se s pravdou, kolikrát častěji toto vnukání nás svádí a zavádí na bludné cesty! Víte, proč se srdci přisuzuje tak jistý pud? To proto, že jeho sebemenší úspěchy těší se právě svou vzácností té výsadě, že vzněcují v nejvyšším stupni náš podiv: Podivujeme se vidouce, jak často ve své slepotě nalézá pravdu, když přece jsme je tolikrát přistihli na cestě opačné. Výjimečnost nás vždy oslňuje, zapomínáme snadno křivolakostí našeho srdce, a přivlastňujeme mu čest rozlišivosti,

které naprosto nemá, které nemůže mít. Dávati morálce cit za základnu, to znamená stavět na pohybujícím se písku; spravovati své chování podle vnukání citu, to znamená odsoudit se k chůzi poslepu, často volit cesty, jež vedou ke zkáze.

Francouzská literatura naší doby,*) literatura, jež se usilovně uvádí do Španělska, zbožňuje vášně: tento sensualismus je vážným nebezpečím. Čím jsou vlastně vášně zbožštěné, ne-li výstřednost, nemravnost, porušení, zkaženost? Neštěstí a zločin jsou skoro vždy hořkými plody tohoto kletého stromu.

53. Nesledujte jedině inspirace citu ; přiberte si na pomoc morálku a rozum.

V úkonech, jejichž předmětem je užitečné ve smyslu hmotném, jako v úkonech morálních a v svědomí, člověk se má řídit nikoliv podle svých dojmů, ale podle jistých a stálých pravidel: v úkonech morálních věčnými výroky pravdy a v tom, co se týká zájmů hmotných, radami moudrého a před-

*) Rozuměj let třicátých minulého století. (Pozn. A. V.)

vidavého rozumu. Člověk je tvor obmezený; všechno není v něm dokonalé, a to už proto, že je to v něm. Dojmy, jež přijímá, ustavičné přetvořování vlastní povahy nezmění v ničem věčné zákony. Věc spravedlivá nepřestává být spravedlivou, protože se mu nelíbí; nespravedlnost nepřestává být nespravedlností, i když ji schvaluje. Člověk nelítošný, který se mstí, zakouší krutou slast hrouže dýku do útrob svého nepřítele; přece však jeho čin není méně zločinem. Anděl lásky, jenž pod sladkým jménem milosrdné sestry bdí u lože nemocného, zakouší často krutou ošklivost, a přece její práce nepřestávají být hrdinným úkonem ctnosti.

I vně morálního řádu třeba se dívat na věci nikoliv podle toho, jak na nás působí, ale podle toho, jaké vskutku jsou. Pravda není podstatně v našich dojmech; je ve věcech. Jsou-li naše dojmy v neshodě (nesouladu) s věcmi, tyto dojmy nás klamou a zavádějí nás na bludné cesty: svět skutečný nepodobá se světu básníků a romanopisců. *)

*) Rozuměj: Špatných básníků a romanopisců, kteří nedostatek vidění nahražují z pouhých úmyslů (Pozn. A. V.).

Učme se jej viděti takový, jaký jest a upravujme své chování podle tohoto vidění. Pozor na marná snění; pevná země pod nohama, praxe a pozitivní hodnoty, takový je svět.

54. Cit sám o sobě dobrý, upříližením se kazí.

Náboženství se nesnaží city zničit a potlačit; mírní je a řídí; opatrnost nezamítá pomoc vášní; dbá jen, aby jim nebyla dána nadvláda. V srdci člověkově harmonie se zřizuje nikoliv naprostým rozmachem, nikoliv volným rozvinutím jeho sklonů, ale jejich potlačováním. Nenalezneme toliko v protichůdných vášních protiváhu citům, jež necháváme v sobě působiti; třeba ji hledati zvláště v rozumu a v morálce. Sama oposice dobrých náklonností k náklonnostem zlým přestane být spásnou, když to-muto zápasu nepředsedá rozum. Náklonnosti dobré nejsou dobrými, dokud jich rozum nezmírňuje; zůstaveny samy sobě upadají do výstředností a zvrhají se.

Bojovníkovi je uložena obrana nebezpeč-

ného stanoviště; co chvíle roste nebezpečí; jeho druhové kolem padají jako klasy pod kosou žencovou; nepřátelé se blíží; odpor se stává nemožným a rozkaz k ústupu nepřichází. Srdce statečného vojína již již ochaňuje: „Proč pro svou věc nadarmo mřít? Což kázeň a čest vyžadují oběti zbytečné? Nebylo by lépe opustit své stanoviště a dovolávat se u svého generála zákona nutnosti? - Nikoliv, nikoliv! je to zbabělost, a ta se ráda kryje jménem opatrnosti! Co by tomu řekli tvoji přátelé? co by řekla armáda? Nežli hanbu, raději smrt! bez rozpaků smrt!“

Smíme kárati tyto úvahy, jimiž se vojín vzpírá proti pokušení strachu? Což lnutí ke cti, ošklivost a hanba, jež následují po zbabělosti, což to nejsou všechno city? Ano, ale city ušlechtilé, vznešené, jejichž účinkem se sklání miska váhy ke straně povinnosti. Pod deštěm kulí, při pohledu na smrt, mezi úpěním raněných statečný ten muž byl na chvíli v rozpacích. Jeho rozum, odkázán sám na sebe, byl by snad podlehl; ale povolal si na pomoc vášeň mocnější než strach před smrtí, cit cti: a rozum zvítězil.

Vášeň, řízená k zákonnému cíli, zplodila šťastný výsledek.

Přichází rozkaz ustoupit. Důstojník se přidruží k svému oddílu, když ztratil skoro všechno mužstvo. „Myslili jsme, že jste mrtev! praví mu potutelně se usmívaje jiný důstojník, jeho kolega ve zbrani; ale (a to mě těší) nezapomněl jste zákonů opatrnosti.“ Náš důstojník se cítí uražen; žádá zadostučinění, vyzývá na souboj, a za chvíli neopatrný posměvač dodýchal. Týž cit, z něhož se právě zrodil hrdinný čin u vojáka, který dodržel na svém stanovišti, přivodil jistý druh vraždy. Čest, strach, aby nebyl obviněn ze zbabělosti, vychovali člověka až k opovrhování životem; čest, strach, aby nebyl nazván zbabělým, zaslepily člověka, až zkropil své ruce krví přítelovou. Vášeň zřízená, ovládaná rozumem, vzrostla v hëroismus: zůstavená své bouřlivosti snížila se až k zločinu.

Závodění zápasí s výhodou proti lenosti, proti sebezanedbávání, proti všem sklonnostem, jež překáží rozvinutí našich schopností. Pomocí tohoto citu učitel pobízí své žáky, otec rodiny přemáhá zlé náklonnosti svého syna; veliký vůdce vyvolává

u svých vojáků zázraky vytrvalosti, udatnosti a oddanosti. Žádost oprávněného postupu, touha po zdaru a vědomí povinnosti, strach před výčitkami, zahanbení, že budeme překonáni těmi, nad nimiž bychom mohli zvítězit, všechny tyto formy závodění možno schvalovat; uhlazují kostrbatiny na cestě dobra; jsme jim často dlužni za vznešená vnuknutí, a za své nejmužnější ctnosti.

Nuže! tento cit, který zesiluje duši a povznáší ji abychom tak řekli nad ni samu, žene-li se do krajností, mění se v jed, který rozežírá. Místo závodění zaujme závist: cit ten je v podstatě týž, ale je přepjatý. Oprávněná žádost předčiti zvrhla se v zžírající žízeň úspěchu; zármutek, že jsme překonáni, v smrtelné zášti proti vítězi. To není již ono ušlechtilé soupeření, jež se umělo sloučiti s přátelstvím, jež se vynasnažovalo zmírnit porážku svědectvím něhy a upřímnou chválou; to již není závodění, jež spokojeno tím, že dobylo vavřínu, skrývalo jej, aby ušetřilo sebelásky poraženého: je to pravá zběsilost; je to palčivý zármutek, ani ne tak nad vlastní nehodou, jako spíše nad vítězstvími druhého; je to hlu-

boká nenávist proti šťastnějšímu soupeři; vroucí žádost snížit jeho zásluhu; je to hořká pomluva, nepravé a zlé opovrhování, pod nímž se dá těžko zakrýt špatně potlačovaná nenávist; je to nucený úsměv, jemuž se nedaří zakrýtí muka duše.

Co shodnějšího s rozumem jako cit osobní důstojnosti? cit, který se bouří proti radě vášní nízkých, zkažených, jež volají člověka k povinnosti skrze čest; cit, který podle okolností a za všech podmínek života vnuká člověku zmužilému postoj přiměřený; cit, který naplňuje majestátností rysy úředníkovy, jenž má pronést nálezy spravedlnosti; který dává fysiognomii veleknězově výraz vznešený a svatou vážnost; který blýská v ohnivém pohledu velikého vojevůdce, a v jeho odhodlaném, smělém, velitelském vzhledu; cit, jenž nedovoluje ani štěstí nezřízenou radost, ani neštěstí zbabělou skleslost! cit, který vkládá pečeť na rty, nebo je otvírá slovu poctivému a pevnému; který vede pečlivou linii mezi laskavostí a přílišnou důvěrností, mezi upřímností a odevzdaností, mezi chováním přirozeným a hrubým, klackovitým; konečně cit, který může posiluje a nezatvrzuje, který ho učí mír-

nosti beze slabosti, ohebnosti bez nestálosti, stálosti bez svéhlavosti. Nuže! Když se tento cit přepíná, když přestane být řízen, spravován rozumem, stává se pýchou; pýchou, která nadýmá srdce a učí nésti čelo vysoko nad spolubližními; pýchou, která dodává fysiognomii rázu popudlivého, způsobům afektace, jak popuzující, tak směšné; pýchou plnou domýšlivosti, která si hází klacky pod nohy a zdar znemožňuje; pýchou, matkou všech neřestí; pýchou, jež popuzuje k nenávisti a opovržení, která činí člověka nesnesitelným druhým, a často i sobě.

Je rozumnějšího citu nad ten, který nás má k tomu, abychom si zajistili vše potřebné k živobytí, abychom usnadnili život těm, kdož jsou nám drazí, těm, jež povinnost svěříje naší péči? Tento cit brání rozmařilosti a plýtvání; učí střízlivosti a ukrovnění se v žádostech a požadavcích; vzbuzuje chuť k práci. Týž cit, hnán do krajností, ukládá umrtvování, jež Bůh nežádá ani nepřijímá; ponouká k trestuhodnému zanedbávání zdraví, radí, abychom si nevšímalí bližních v jejich nemocech; rodině působí nesnáze; ač mají, trpí nedostatkem, uzavírá srdce

přátelství, srdce i ruku bídě chudého; otupuje člověka, že necítí nehody; žádné neštěstí ho nevzburcuje; trápí ducha podezříváním a marnými strachy; prodlužuje bdění, plodí nespavost a pronásleduje příšerami až i do krátkých chvil spánku takového lakomce.

*El rico avaro en el angosto lecho,
Y que sudando con terror despierte.*

Bohatý lakomec, který ve svém úzkém loži se probouzí zpocen hrůzou.

Ctnost končí, kde začíná přepětí. I nejlepší city se zvrhují ve špatné upřílišňování. Cit sám je málo jistým a často nebezpečným vůdcem. Rozumu přísluší, aby jej vedl podle věčných principů morálky, aby jej přivedl k tomu, co je dobré a užitečné. Člověk musí tedy sama sebe co nejpečlivěji studovat. Žádné úsilí nesmí se mu zdát příliš těžké, aby dosáhl onoho kriteria, jež učí pravdě praktické, pravdě, jež musí vévoditi všem úkolům života. Kráčeti nazdařbůh, vzdávati se slepě všemu ponoukání srdce, toť vystavovati se všemu nebezpečím a všemu poskvřňování; toť potáceti se z bludu do bludu, od pádu k pádu, až na sám kraj té

propasti, z níž člověk, když do ní padne, již nevstává, neboť zavrať přechází z jeho srdce do jeho rozumu. Tvor tím bídňější po svém pádu, že již nevidí, že již nepočítá, že již necítí svých ran.

55. Užitečnost vědění se zřetelem k praksi.

Pro vše to, co se týká předmětů podrobných nutným zákonům, totiž hmoty, je zřejmo, že znalost zákonů je při nejmenším velmi užitečná, není-li, jak myslíme, nevyhnutelná. Pohlížet na theorii jako na cosi zbytečného a míti smysl jen pro praxi, to znamená zbavit se mocného prostředku pokroku.

Věda, když je hodna toho jména, je k tomu, aby objevovala zákony, jimiž se spravuje příroda. Součinnost vědy může tedy a má býti ve všech věcech rozhodující důležitosti.

Vizte, co se událo ode tří století v Evropě, totiž od té doby, co se pěstuje matematika a přírodní vědy! Umění učinila úžasný pokrok; každý den je vyznačen nejdůmyslněj-

šími objevy. A co jsou objevy, ne-li uplatnění vědy?

Rutina, která zavírá oči a pohrdá teorií, podává tedy důkaz o neinteligentní pýše. Právě a zvláště svým rozumem člověk se liší od hovada. Zříkati se i v úkonech nejprostších světél rozumu, to znamená ukázati se nevzděčným k dobrotě Stvořitelově. Proč nám byla dána tato pochodeň? Jsme-li dlužni vědě za tolik velikých koncepcí, proč bychom si jí neměli vážit a utíkat se k ní o radu? Proč bychom jí nežádali, kdyžtž zná cesty, aby nás vedla v praxi?

Je pravda, že skoro všechny vědy zdají se mít části ryze spekulativní, a abychom tak řekli luxusní, a jež my neodborníci jsme pokoušeni pokládati za zbytečné. Ale vnikneme-li hlouběji do těchto domněle vedlejších předmětů, snadně poznáme, že není možno je odervati od celku, abychom nezničili celou vědu, nebo ty bezprostřední vztahy, jež mají k umění, a o nichž jsme neměli ani potuchy. Jejich neužitečnost je jen na povrchu; čas a genius berou na sebe úkol vyvodit z těchto temných částí přívally světla a praktické důsledky jak užitečné, tak nečekané.

Mohli bychom uvést bez počtu příkladů k podepření této pravdy. Nic na pohled není spekulativnějšího a jalovějšího, jako zlomky řetězové; a přece jen s jejich pomocí podařilo se Huyghensovi určit rozměry ozubených kol v sestrojení jeho planetárního stroje.

Praxe bez theorie zůstává nehybnou, nebo kráčí jen s krajní zdoluhavostí; a naopak zase, theorie bez praxe zůstává jalová. Theorie se neutvrzuje bez pomoci pozorování, a pozorování se opírá o praxi. Čím by byla zemědělská věda bez zkušenosti rolníkovy?

Nechť se tedy každý připravuje k práci ať v kterémkoliv umění studiem principů vědy, na níž toto umění spočívá. Oč zručnějšími by se stali naši dělníci, kdyby zakládali svou zkušenost na dobře chápaných počátcích chemie, geometrie, mechaniky, atd.! Kdyby použili k přípravnému studiu věd ve vztahu s životní drahou, již mají nastoupit, času tak ničemně utraceného ve veřejných školách, učícím všelijakým kumštům, které tam do nich učitelé vtlučkají! Jen se do toho vmyslete, a odvažujeme se tvrdit, že stát, jednotlivci, rodina,

i celá společnost budou pak klidit více ovoce z obětí, jež na ty školy vynakládají.

Je dobře, když jinoch pěstuje literaturu; ale k čemu jim budou znalosti jediné literární, když v domech obchodních nebo v dílnách bude třeba oceniti vlastnosti stroje, jeho dobrou stránku nebo jeho vady, výhody nebo nevýhody toho neb onoho postupu? Každá věc má své místo, každý strom své ovoce, každému přísluší jeho dílo a jeho osobní zvláštnosti. Je to zákon harmonie v řádu morálním jako v řádu materiálním, zvláště však v řádu praktickém. Naučí se stavitel a inženýr v studiích literárních, filosofických nebo politických stavěti pevnou, vzhlednou budovu, přiměřenou službě, které bude určena, a vyhovující dobrému vkusu, vyměřiti obratně cestu nebo průplav, řídití důmyslné práce, stavěti silnice, překlenout řeky pevnými mosty jednoduché konstrukce?

56. Nedostatky vševedy.

Věda se získává zvolna, namáhavě, a život je krátký. A přece člověk rozptyluje své schopnosti do tisíce různých předmětů,

hově tak zároveň i své ješitnosti i své lenosti. Svě ješitnosti, protože tato domnělá universálnost mu dodává jistého lesku vědění; své lenosti, protože jest mnohem nsnadnější a námáhavější věnovati se některé vědě, prohloubiti ji, obejmouti ji cele celičkou, než nabýti něco málo mlhavých a obecných ponětí o všech odvětvích lidských znalostí.

Čím dál tím více oceňují se v průmyslu výhody dělby práce, a nechce se viděti, že tento princip lze stejně uplatniti na vědu. Lidé narození se šťastnými vlohami pro všechny věci, jsou velmi vzácní. A takoví, kdo by se mohli státi skvělými odborníky, kdyby se oddali způsobem zvláštním nebo i výlučným jistým studiím, pachtíce se po universálnosti, nebyli by k ničemu. Tak marní bez ovoce síly, jež vloženy do díla inteligencí, byly by prokázaly společnosti velké služby. Vaucanson a Watt dokázali zázraky v mechanice; byli by bezpochyby zůstali prostředními v krásném umění nebo v poesii. La Fontaine se zvěčnil svými bajkami; ale je známa jeho neschponost v denním životě.

Přes to je pravda, že nabyté znalosti jsou jako stupně, po nichž se stoupá k znalostem novým, a že světlo, jež se promítá z jedné vědy do druhé, usnadňuje práci inteligence, otvírajíc jí nové obzory. Rozličné části vědy tvoří řetěz, jehož články přes jejich různost skládají harmonický a dokonalý celek. Ale málo lidí je schopno shromáždit tyto rozptýlené články, přehlédnouti jedním pohledem celý řetěz, a trvám na tom, že velký počet z nich musí omeziti a soustřediti svá úsilí.

A tak ve vědách jako v umění záleží na tom zvoliti si podle zvláštní způsobilosti dráhu, kterou je třeba sledovati, a když si ji zvolíme, přidržeti se jí a zcela se jí věnovati.

Mnohonásobnost učebných pomůcek, knihy, noviny, příručky nebo encyklopedie zvětšují leda nevědomost zvouce k tomu, aby se každý dotkl jen zlehka věcí na povrchu, to je ledabyle. Naše bohatství dědictví věků, jejichž sláva plynula z práce, stalo se úskalím, místo aby bylo výhodou. Mnoho duchů ztrácí na hloubce, čím nabývá v rozsahu. Co falešných vědců si libuje ve své universální vědě, a ve sku-

tečnosti mají universální jen svou domýšlivost a svou nevědomost!

Jedna věda, jedna jediná věda, jejíž poslední slovo člověk chce zvědět (tohoto posledního slova nikdy se nedoví), stačí k tomu, aby naplnila i život nejdelší. Stejně se to má i se zaměstnáními. Zapomene-li se na tuto pravdu, síly ducha se rozptýlí bez pořádku, a zmaří se bez výsledku. Je to tak jako v stroji špatně sestaveném, kde chybná síla jest paralysována nedostatkem soustředěnosti nebo chybně zapnutými vzpruhami, jež mají rozváděti tuto sílu každé z částí mechanismu.

Tážeme se po příčině zarmucující jalovosti intelektuálního hnutí v naší době, přes stále rostoucí činnost duchů. Snad úvahy právě vyslovené nás uvedou na cestu. Síly do krajnosti individualisované, do nekonečna rozdrobené, se rozptylují a ztrácejí, nemajíce usměrnění. Inteligence kráčejí bez cíle a nazdařbůh. Ten neb onen šel s úspěchem po dráze zvolené, opouští ji pro novou dráhu, jež se mu zdá slibovati více výhod, nebo jež lichotí jeho ješitnosti. Všude je nepořádek; nikdo neumí nebo nechce zůstat na svém místě. Advokát dýchá

po diplomacii, vojenský pán šilhá po životě politickém, bankéř touží po tom, aby spravoval věci státní; soudce se stává národním hospodářem; člověk nicotný všemohoucím. Překotnost idejí a závratě ctižádosti denně se zvětšují, a všechn pokrok vázne.

57. Síla vůle.

Skoro vždy je v člověku veliká zásoba sil, které nechává nečinnými. Těžiti ze sebe s důmyslem bylo by podivuhodným tajemstvím k vykonání mnoha věcí a velikých věcí. Jsme zmateni a s úžasem stojíme před jistými pracemi, vykonanými z nutnosti. Člověk, když musí, se takřka přetvořuje a mění přirozenost. Důmysl intelligence vzroste; nabude podivuhodné pronikavosti, jasnovidnosti, přesnosti; srdce se rozpíná; jeho smělost nic neleká; i tělo nabývá více pružnosti a statnosti. A proč? Vytvořily se v člověku nové schopnosti? Nikoliv, ale probudily se schopnosti, jež v něm dřímaly. Tam, kde vše bylo klidem, vše se stává pohybem, všechno tíhne k určitému cíli. Vůle pobádána nebezpečím roz-

vinuje se ve své nezdolné moci; rozkazuje velitelsky všem schopnostem, aby o závod přispěly k společné činnosti; propůjčuje jim svou sílu a svou rozhodnost. Člověk se diví, že se cítí zcela jiným; o čem před včerejškem by se byl neodvážil snít, stává se hotovou věcí dneška. Co se děje v těchto krajních okolnostech a pod vládou nutnosti, ukazuje nám, co můžeme v obyčejném běhu života. Abychom dosáhli, třeba *chtíti*; ale *chtíti* vůlí rozhodnou, nezvratnou; vůlí, která kráčí k cíli, aniž se dá odstrašiti překážkami nebo únavou. Myslíme, že *chceme*, když máme toliko *choutky*. Rádi bychom, chtěli bychom, ale nechceme, neboť neradi bychom přetrhli s naší leností. Kdyby nebylo třeba čeliti jistým nebezpečím, překonávati ty a ty obtíže, věděli bychom si rady; ale naší vůli chybí energie; rovinujeme své schopnosti liknavě a vlažně a ochabujeme na půl cestě.

58. Pevnost vůle.

Chtíti pevně! Tato pevnost zajišťuje úspěch v nesnadných podnicích; stálostí a pevností ovládáme sami sebe, což jest ne-

vyhnutelnou podmínkou k ovládnání věcí. Jsou v nás dva lidé; jeden inteligentní, činný, povznešený, ušlechtilý ve svých myšlenkách a ve svých žádostech, podrobený zákonům rozumu, plný smělosti a velkodušnosti: druhý inteligentní beze vzpruhy, beze vzletu, neodvažující se pozdvihnouti ani své hlavy, ani srdce svého nad prach, pohřížený zcela do pudů nebo do zájmů hmotných. Tento je bytost chvilkových dojmů a požitků; nevzpomíná včerejšku, nepředvídá zítřku; pro něho přítomná hodina, přítomná slast je vším; všechno ostatní není mu ničím. První naopak učí se z minulosti, umí viděti v budoucnosti; má jiné zájmy než zájmy okamžiku; neuzavírá do toho těsného kruhu, jež zveme životem, vzlet duše nesmrtelné. Ví, že člověk je tvorem, učiněným k obrazu Božímu; pozdvihuje mysl a srdce k nebi; zná svou důstojnost, proniká se ušlechtilostí svého původu a svého určení, vznáší se nad oblastí smyslů. A abych nezapomněl: před požitkem dává přednost povinnosti.

Nemůže býti žádného trvalého pokroku, žádného důkladnějšího zdokonalení, zanedbáváme-li tuto ušlechtilou stránku du-

še a nepodrobujeme-li jí člověka nižšího. Ten, kdo sama sebe ovládá, ovládá snadně okolnosti. Vůle pevná a vytrvalá, nepřihlížejíce k ostatním vlastnostem, shání dohromady a sjednocuje nebo ujařmuje vůle slabší, a ukládá jim přirozeně a bez úsilí svou povýšenost.

Svéhlavost (umíněnost) je velmi vážnou vadou, protože zavírá naše ucho radám; protože nás spoutává v našich citech, v našich myšlenkách, v našich rozhodnutích, na újmu opatrnosti a spravedlnosti: živoucí býlí, jehož kořenem je pýcha. Přes to však nebezpečí svéhlavosti jsou snad méně velká než nebezpečí nestálosti: Jestliže první nás oslepuje soustřeďujíc naše schopnosti na jediný bod, často i na blud, druhá tyto schopnosti vysiluje, buď je nechávajíc v zahálce, buď je zaměřujíc s pohyblivostí rozběhlou za tisíci různých předmětů. Nestálost nás činí neschopnými dokončit podnik; trhá plod dříve než uzrál; couvá před sebeslabšími překážkami: lehká únava, lehké nebezpečí nahánějí jí strachu; vydává nás na pospas všem vášním, všem příhodám nebo každému člověku, který může míti o to zájem, aby nás ovládl; konečně

zavírá naše ucho radám spravedlnosti, rozumu a povinnosti.

Chcete-li nabýt vytrvalé a pevné vůle a zabezpečit se předem proti nestálosti: utvořte si pevné a rozhodné přesvědčení, vytyčte si nějakou soustavu chování, a neponechávejte náhodě nic, co jí můžete odejmouti. Události, okolnosti, vaše prozíravost na krátký dohled, a skoro vždy klamaná, budou vám často sloužiti k tomu, abyste měnili plány, jež si předsevezmete: ale na tom nezáleží: to ať vám nezabrání tvořiti zase nové; to vás neopravňuje vzdáti se slepě běhu věcí a kráčet nazdařbůh. Což nám nebyl dán rozum jako vůdce a jako pomocník?

Vytyčiti si předem linii chování a nejednati leč po zralém uvážení toť neomylný znak vznešenosti nad davem, ježž vede náhoda! Člověk, který se zařídí podle těchto principů, stane se, osměluje se tvrdit, prvním mezi sobě rovnými, aniž by se nějak o to přičiňoval. Tito se sami zařadí pod jeho rozkazy. Nikdo nebude se s ním přit o královskost činu; má-li nepřátele, bez námahy jim bude odolávat a jejich bezmocné šípy budou mu padat k nohám.

Přímé a pokojné svědomí, pevná vůle, plán dobře pojatý, takové jsou prostředky přivést k dobrému konci nesnadné podniky. Všechno to si žádá od nás nějakých obětí, to přiznávám; vše to předpokládá energickou a vytrvalou vnitřní práci; neboť je třeba začít přemáháním sebe sama; ale v intelektuálním a morálním řádu jako řádu fysickém, ve věcech časných jako ve věcech věčnosti, jen ten zaslouží si koruny a jí dosáhne, kdo umí čeliti únavám a nebezpečím zápasu.

59. Pevnost, úsilí, prudkost.

Vůle pevná, vůle energická, vůle prudká (bouřlivá) nejsou jedna a táž vůle. První se liší od druhé, a ještě více od třetí, jež zase se liší od obou prvních.

Všechny tři rozdílné, všechny tři nezávislé. Často se stává, že se tyto vůle vylučují. Prudkost, bouřlivost jest nával vášně, křeč vůle unesené vášní; ba možno říci, že to jest sama vášně. Okamžitý záchvat neznamená ještě energii: energie předpokládá sílu s jistým trváním. V prudkosti je výbuch: vyjde rána, ale náboj nepadne da-

leko. V energii je taktéž výbuch, snad méně hlučný, ale výstřel nese dále.

Pevnost nevymáhá ani úpornosti, ani prudkosti a někdy je obě zamítá; přece však připouští vášeň, nebo spíše vždy jí skoro požaduje, ale vášeň stálou, upevněnou ve svém směru, vášeň pravidelnou. Prudkost ničí v okamžení všechny překážky, nebo se sama zničí; úpornost prodlužuje déle zápas, ale stejně povolí po jistých úsilích. Pevnost odklízí nesnáze, může-li; nemůže-li, tu se jim vyhýbá a obchází je. Nemůže-li se jim vyhnouti ani je obejít, zastavuje se a čeká.

Nesmíme však přece myslet, že v jistých případech pevnost nemohla by se stát energií nebo prudkostí. Když dlouho byla trpělivá, nakonec se jitří. Krajní rozhodnutí je tím obávanější, čím bylo déle připravováno. Lidé na pohled chladní, v nichž však hoří vnitřní sevřené ohniště, jsou strašní, když přijde rozhodný okamžik, a když řeknou: „Dosti, hodina udeřila!“ Jejich plamenný pohled utkví na jejich kořisti; prudce se vymrští, udeří jako blesk, neodolatelní jako blesk...

Síly morální jsou jako síly fysické: nesmíme jich zneužívat při každé příležitosti. Kdo umí jimi šetřit a držet je v záloze, shledá je mocnějšími, když nadejde příhodná chvíle. Nejsilnější nejsou ty vůle, jež se srážejí co chvíle se vším všudy. Vůle unášené citem ustupují, když se jim vzdoruje, a útočí, když se jim povoluje. Pevnost neplývá svými silami: věcem lhostejným neprokazuje čest, aby se s nimi měřila. Také v obyčejném běhu života lidé silní jsou většinou povolní, snadní, laskavi, ochotně hned ustupují; propůjčují se bez odporu vůli druhého. Ale když přijde chvíle, aby rozvinuli velkou sílu v důležité záležitosti nebo i v menším jednání, když shovívavost nebyla by již na místě, tu strašní jako lvové v útoku stávají se v odporu nezdolnými jako skály.

Tato síla vůle, která dává chrabrost v bojích, pevnost v bolesti, která vítězí nad vším odporem, která necouvá před žádnou překážkou, kterou rub věcí neodrazí, kterou i nejtěžší nárazy nedovedly by zlomit; tato vůle, která podle času a okolností stává se ledem nebo sopkou; která zračí v svých rysech všechny bouře duše nebo

vtiskuje fysiognomii ještě strašnější jasnost a poklid; tato síla vůle, která je dnes, čím byla včera, čím bude zítra, a bez níž by nebylo možno dokončiti nesnadný podnik, který vyžaduje delší doby; tato síla vůle, znak odlišující lidi, kteří zanechali v lidstvu otisk svých šlépějí, těch lidí, kteří žijí ještě v památnících, jež vybudovali v ústavech, jež založili, v převratech, jež zosnovali, nebo v hrázích, jimiž revoluce zastavili; tato síla vůle, kterou měli zakladatelé říší, vůdcové sekt, objevitelé nových světů, vynálezcové, kteří tráví svůj život stíháním jedné ideje, státníci, kteří železnou rukou, vrhají roztavené společnosti do nového kadlubu a vtiskují jim svůj ráz, ježž věkové nedovedou setříti; ta síla vůle, která z pokorného mnicha činí Sixta Pátého nebo Ximenèsa; ta síla vůle, která zdržuje jako ocelovou zdí reformaci na úpatí Pyrenejí, která vrhá na Anglii obrovskou armádu, která chladnokrevně vyslechne zprávu o zkáze této armády, která podrobuje Portugalsko, vítězí u Saint-Quentinu, vybuduje Eskurial, a která z tmavého kouta kláštera patří okem jasným na blížící se smrt, zatím co:

„podivný rozruch a shon, nářek a lkání
Filipův palác naplňuje celý,
úzkostné kvílení šíří se, pronikajíc
do ulic mezi lid i do klášterní cely“.

Tato síla vůle, pravím, vyžaduje dvou podmínek, nebo spíše vyplývá z činnosti, složené ze dvou příčin. Těmito dvěma příčinami jsou myšlenka a cit: jasná, živá, rozhodná, mocná myšlenka, která vyčerpává rozum a zúplna ho zaujme; a silný, úporný cit, výlučný pán srdce, zplna podřízený ideji. Chybí-li některá z těchto podmínek, vůle povoluje a kolísá.

Když ideji není nápomocen cit, vůle je ničím; neopírá-li se cit o ideu, vůle poletuje; je nestálá. Idea je světlo, které naznačuje cestu; je světlým bodem, který poutá zrak, který vábí, který unáší; cit je popud, síla, která uvádí vůli v pohyb a žene ji k cíli.

Když ideji chybí živost, přitažlivost se zmenšuje, začíná nejistota, vůle zůstává na vahách; když idea není rozhodná, trvalá, když světlý bod mění místo, vůle poletuje nejistá; zacloní se idea nebo vymění za jinou, vůle mění předměty, je nestálá; a když cit není sdostatek silný, když není v správném poměru s ideou, chápavost

se snad obírá touto ideou s rozkoší, s láskou, snad s nadšením. Ale duše se neodvažuje se s ní měřiti a shledává se nižší než ona; její vzlet až k ní nedosahuje; vůle se o nic nepokouší nebo se leká při prvním vzmachu, zvrací se a padá.

Co mohou tyto dvě síly sjednocené, je neuvěřitelné a věc podivná! Jejich vliv se nepociťuje jenom na těch, kdož se jimi honosí; je neobyčejně rozpínavý a sympatický. Jaká podivuhodná působnost lidí, kteří jsou takto obdařeni, jak neobyčejná jejich působnost na druhé lidi! Síla vůle vedená mocnou idejí má do sebe cosi tajemného, co, zdá se, uděluje člověku vyšší právo a dává mu do rukou otěže velení. To ona vzbuzuje důvěru bez mezí, slepou poslušnost heroům, které genius poznamenal tímto znamením. Rozkazy, jež dávají, byť byly i nesmyslné, bez kritiky se přijímají, nikdo ani neobráť na ně tolik pozornosti, kolik třeba k jejich posouzení. Přiřítají se tajemnému plánu, jehož není možno pochopiti. „Víš dobře, co dělá,“ říkali Napoleonovi vojáci; a běželi na smrt.

V obyčejných úkolech života vlastnosti, o nichž mluvíme, nejsou po jistý vyšší stu-

peň nezbytny; ale mít je v správné míře, úměrně s vlohou, s povahou, se společenským postavením, je vždy velmi užitečno a často nevyhnutelno. Jistí lidé dluží tomuto daru za svou povýšenost v jednáních; a můžeme tvrdit, že kde se zcela těchto vlastností nedostává, tam možno mluvit o neschopnosti zasahující až do kořenů. Veliké věci vyžadují velkých sil; menší síly stačí pro malé věci; ale nic se neděje, dokud nějaká síla nezakročí. Rozdíl ten je v intensitě síly nebo v předmětu, na nějž ji uplatňujeme, nikoli v povaze těžkosti nebo jejich rozvinutí. Jak u člověka velikána, tak u člověka obyčejného intelligence udává cestu; vůle a vášně dávají podnět. V prvním i druhém trvalost ideje a síla citu jsou dva principy, jež vtiskují vůli pevnost a úpornost. Zrnko prachu, jež unáší vítr, je poddáno téměř zákonům jako veškerá hmota vesmíru.

60. Závěr a stručný přehled.

Umění dojítí pravdy jest prvním, nejpotřebnějším ze všech umění, praktickým uměním po výtce. Pravda ve věcech je

realita věcí; pravda v chápání (v rozumu), toť poznání toho, co jest; pravda ve vůli, toť správný vztah, toť přivolení k řádu zdravé morálky; pravda v chování, toť činnost poddaná zákonům pravé vůle. Pro toho, kdo vidí před sebou svůj cíl, pravda je to, při čemž třeba mít na zřeteli okolnosti, slušnost, vhodnost a spravedlnost; konečně ve volbě prostředků pravda je moralita těchto prostředků, toť jejich způsobilost k dosažení cíle, který máme před sebou.

Pravdy různých druhů, protože jsou různé druhy realit; různé prostředky, jak dojítí pravdy. Nesmíme na všechny věci hleděti týměž způsobem: na každý předmět třeba jít s té strany, s které jej lze nejlépe uchopit. Člověku se dostalo mnohých schopností; žádná není zbytečná, žádná není o sobě špatná; ale špatně jich užíváme: jejich jalovost nebo jejich zloba pocházejí od nás. Dobrá logika měla by obejmouti člověka celého, neboť pravda skýtá vztahy se všemi vlohami člověka. Rozvinouti jednu a nedbatí druhé, toť co často škodí první tím, že paralyzujeme druhou. Člověk je jakýsi mikrokosmos. Jeho vlohy jsou četné

a rozličné, a má zapotřebí harmonie. Nuže, není harmonie bez správného složení všech věcí; není správného složení (kombinace), leda že každá věc bude na svém místě a zúčastní se jen toho pohybu, který jest jí od věků určen, a nezastaví se, až kdy třeba. Člověk byl přirovnán k harfě; schopnosti jeho duše jsou jako zladěné struny. Nechá-li člověk některé z těchto schopností nečinnými, nástroj je neúplný; rozlaďuje jej, natahuje-li je přes míru, nebo dotýká-li se jich rukou neumělou. Rozum je studený, ale jasnozračný: zahřívajte jej, ale ať se vám nezasazí. Vášně jsou slepé, ale plné energie; řiďte je, zužitkujte jejich energii. Chápání (rozum) podrobené vůli, vůle podrobená morálce, vášně podrobené rozumu a vůli, všechny tyto schopnosti pak osvětlované, řízené náboženstvím, v tomť jest člověk úplný, člověk po výtce! V takovém člověku je pořadatelem rozum; osvětluje reality života. Obraznost drží štětec a dodává barvy, cit oživuje, náboženství zbožšťuje.

Vydavatelův doslov

Kriterio aneb Umění jako dospěti pravdy je snad nejosobnější Balmesovo dílo, které napsal vyzrálý filosof roku 1845 v Barceloně uprostřed vášnivých rozbrojů a hrůz občanské války, nemaje po ruce kromě Písma a breviáře nižádné knižní pomůcky. Zadrhlé nesnáze nových společenských otázek, jež v nedostatku zkušenosti, dobré rady i dobré vůle sváděly své napjetí v protináboženské bláznovství, bezhlavé štvaniče a bitky novinářských frází, to všecko — tak podobné časům dnešním — přimělo filosofa, aby opustil nadále beznadějně pole žurnalistiky, kde statečně a s rozmyslem znalce hájil svobodu církve i právo pracujících, a opřel se do vlastního kořene truchlivých těch zmatků: do ochotného rozumu a nevědomosti.

Jakubu Balmesovi, jenž zemřel uprostřed revolučního roku 1848 v neplných osmatřiceti, bylo již devětadvacet, když po prvé vystoupil malou brožurkou o kněžském celibátu a začal své obsáhlé a hluboké dílo. Je ho na třicet knižních svazků, jež zakládají význam prostého světského kněze jako bohoslovce, filosofa, státníka, historika, matematika i zasvěceného znalce umění, jehož sté výročí narozenin oslavil kongres vpravdě internacionální. Pouhých devět let, v kterých

Balmes to všechno dokázal, svědčí stejně o bohatství a hloubce jeho vědění jako o jeho podivuhodné pracovitosti.

Druhdy proslulý Lamennais psal dříve než měl jaké učitele: sotva počne studovat a již plní svět hlukem svých spisů, dnes už zvětralých. Balmes naplňuje devětadvacet let skrytého života mlčením pilného studia, soustředěnou přípravou, z níž ustaven na principech sv. Tomáše Akvinského a vyzbrojen nevyrovnatelnou metodou jeho myšlení, vybavenou z okoralosti starých rutin, jeho svěží duch tváří v tvář všem otázkám své doby, je hotov říci slovo plné vyzrálé moudrosti, slovo nezvykle jasné a vyvážené, usilující o jediné: aby bylo uznáno právo Boha nad lidskou společností. Jedině v tom je slib trvalého pokoje a pravého zdaru. Že zůstal nenaplněn, bylo vinou nikoliv Balmesovou. Jeho slovo se potvrzovalo časem a nabývalo plnosti. Jaké naděje k němu Španělsko upínalo, ukazuje se ještě po letech za nové občanské války r. 1872 i za ještě truchlivějšího rozvratu Španělska chvácného stejně Azaňou jako Francem, kdy tak mnohým tkví na rtech toužebný povzdech: „Kdyby Balmes byl živ!“ „Žádný vůdce nebyl by dnes žádoucnější,“ praví o něm P. Dudon, „neboť nesejdou-li se duchové na jednotných základech myšlenkových (k nimž právě Balmes nepřestával ukazovati), pak národové, jejichž tělo raněné malomocenstvím se rozpadává v kusy politických stran, se proměňují v pouhé davy, to jest stáda bez pastýřů, všem vlkům na pospas.“ Nečte-li

se tato poznámka z počátku století jako by byla psána na okraj našich dnů?

Na pomoc rozumu v ochablé víře povážlivě ubývajícimu Balmes vystoupil svým Kritériem, důmyslným návodem k intelektuálnímu ozdravení. Pouhý pohled do obsahu díla poučuje o skvělé architektuře této logiky břitké a přesné, v podání živějším, než jaké má leckterá proslulost z oblasti krásné prózy.

Z úvodní úvahy o tom, co je to pravda a co znamená správně myslet, rozvíjí slovo o pozornosti, o volbě životní dráhy, aby v kapitole o možnosti ukázal skvělý příklad pronikavého úsudku s poukazem na scestí pouhých zdání a na nástrahy správnému myšlení, skryté netoliko v ošidnosti smyslů, bezděčném přimíšení afektů a předpojetí, ale i z účinků zlou vůlí zatmělé mysli. Když vyzkoušel tyto základní poznatky a poučky v názorných a živých kapitolách o novínách, o cestopisech, o historii, o filosofii dějin; když byl ještě prohloubil a upevnil výklady o úsudku a ostatních cestách k poznání pravdy, krok za krokem aplikuje a dokládá se z obsáhlého vědění i bohaté zkušenosti, vrcholí svou cestu za pravdou v kapitole o náboženství. Konečný cíl je v Bohu jakožto Pravdě svrchované i základní. Závěrečná a nejobsáhlejší kapitola o praktické výuce je ukázkou hluboké znalosti a zkušenosti lidského nitra, pro které Kritérium bylo právem nazváno stránkami vlastního životopisu Balmesova. V nich se obráží nejen pronikavý a důsledný myslitel, geniální žák andělského učitele, který ve svém mistrovi neustr-

nul, ale i duch plný živé víry, všechna silná, statečná a podněcující osobnost Balmesova. Hle, učitel, jemně „lesk a vážnost dnešních vůdců je dokladem všeobecné zbídačelosti lidí“, kteří porvruhující autoritou, ženou se bez rozumu a rozvahy za samozvanými „vůdci“ jako stádo za beranem; hle učitel, který neujařmuje, ale probouzí duchy; učitel, jehož „vyučování, aniž vzbouzí pýchu, dává vloze žáků vědomí jejich síl a ustavuje literární a vědeckou milici, v níž voják se může obracet k svým velitelům s tím, co sám upozoroval“.

Jak si usteleš, tak si lehneš. Vyzkoušená moudrost, pro kterou Španěl má své přísloví: Člověk je synem svých skutků. Úsilí o výklad této pravdy je jakoby pateří Kriteria. Ovšem, synem svých skutků, ale i otcem svých myšlenek, z nichž se skutky rodí — v podstatě jde tedy o rozum, o zdravý rozum — la sana razón' sentido común, což se neustále a vždy znovu vrací jako refrén všech slok Balmesových výkladů i aplikací. Ale rozum, ač prozíravý, sám o sobě je studený, jako vášeň, ač plná síly a ohně, sama o sobě je slepá. Vizme však podivuhodnou syntézu, ke které směřuje Kriterio jako k svému cíli: Rozum podrobený vůli, vůle podrobená morálce, vášně řízené rozumem a vůlí, a všechny tyto mohutnosti prozářené a ovládané náboženstvím, v tom je člověk úplný, člověk hodný svého jména. Kdo by tu nepoznal i vlastní tvář původce Kriteria, jež vskutku poprávu bylo nazváno nejosobnějším dílem statečného Jakuba Balmesa.

„Budou-li mladí lidé dvacátého věku pozorně studovat Kriterio, naučí se umění, jak dospěti pravdy. Žádný žák neměl by být připuštěn ke zkoušce zralosti a odejít ze škol, aniž by nevložit do svého zavazadla toto vademecum moudrosti mnohem vyšší, než moudrost Epiktetova.“

Jak naléhavě a trpce zároveň bylo mi myslit na toto ocenění Balmesova Kriteria nad bednými příručkami, z nichž naši gymnasisté nabírají nechuť a nudu v hodinách filosofické propedeutiky: a přímo křičelo po takovém Kriteriu, když nedávno jsem byl svědkem, jak pověřený instruktor, vykládaje našemu učitelstvu o dialektickém materialismu, s vážnou tváří jim tvrdil, že v novém myšlení logika již neplatí. „Kdyby tu byl Balmes!“

Je cenným příspěvkem k zásluhám Karla Vinařického, že za své redakce již roku 1861 otiskl v Časopise českého duchovenstva pěknou informativní Drozdovu studii o Balmesovi. Pobídka však vyzněla do prázdna, udušena „duchem“ rakouských seminářů, ačkoliv již od počátku let padesátých byly po ruce znamenité německé překlady Lorinserovy (spirituála vratislavského semináře). Jako v tak mnohém i zde ukázal se Josef Florián vpravdě buditelem svěžích vánků. Překlad Kriteria, který uvádíme je úpravou jeho práce, kterou vydal v dubnu 1939 ve Staré Říši, na samém prahu TEMNA, v němž nad jiné bylo třeba spolehlivého vůdce k poznání pravdy, na níž všecko záleží — zdravého rozumu osvíceného vírou.

Albert Vyskočil.

Poznámky

[1] Verum est id quod est, praví sv. Augustin [Lib. 2. Solil. cap. 5]. Je možno rozlišovat mezi pravdou věci a pravdou jejího poznání: první můžeme nazývat pravdou objektivní, což je věc sama; druhou jmenujeme pravdou subjektivní nebo formální, a ta záleží ve shodě věci s jejím poznáním. Zlato je kov, nezávisle na našem poznání: to je pravda objektivní. Rozum poznává, že zlato je kov: to je pravda subjektivní neboli formální.

Opovrhování pravidly správného myšlení je znamením velké domýšlivosti. Nullam dicere maximarum rerum esse artem, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium — „Jen lehkovážní lidé si dovolují tvrdit,“ praví Cicero, „že k nejdůležitějším věcem není třeba žádného umění, zatím co v nejmenších se bez něho neobejdeme“. [Lib. 2. De Offic.] V potřebě pravidel jsou staří i novověcí mudrcové zajedno. Nesnáz vězí jen v poznání těchto pravidel a v tom, jak se naučit jejich nejlepšímu užití. Sokratovi logika byla darem bohů, my však tohoto drahocenného statku nevalně užíváme, a mnohým, kteří navykli sofistice, je takřka k ničemu. Aristotelovcům se vytýkalo, že matou rozum začátečníků spoustou pravidel a abstraktních vysvětlivek. Ale školy, které je následovaly, zejména novější ideologové, trpí týmž přetížením. Některým logika znamená analysu rozumových pochodů a nástroj k vytváření pojmů. Takové pojetí však znamená zaměstnávati se nehlubšími a nejobtížnějšími

otázkami, jaké se ve filosofii mohou naskytnout.

My však, pamětlivi toho, co praví Bacon Verulamský o pozorovatelském umění, jež považuje spíš za jakési pátravé čítí, za jakési větření, než za vědeckou činnost, dbáme méně vědy, nauky, a o to více přihlížíme k praxi. *Ars experimentalis sagacitas potius est et odoratio quaedam venatica quem scientia* [De augm. scient. lib. 5. c. 2].

[²] Nejznamenitější mužové vědy vyznamenávali se neobyčejně napjatou pozorností, ba někteří z nich i hlubokou až neuvěřitelnou do sebe pohroužeností. Archimedes zaujat svou geometrií ani nevnímal hlomozu nepřátel v dobytém městě. Vieta zabrán dnem i nocí bez ustání do algebraických kombinací zapomněl sám na sebe a nevzpamatoval se, dokud domácí a přátelé ho z jeho pohroužení nevytrhli. Leibnítz proseděl nad prací celé dny bez hnutí a zle tak uškodil svému zdraví. Tak neobyčejné zaujetí svým dílem je podivuhodný úkaz u těch, kteří obohatili vědu svými výzkumy a splnili své poslání. Dostatečně je omlouvá, že tak vznešenému záměru obětovali život i zdraví.

Nejskvělejším duchům v napjetí pozornosti nikterak nepřekážela jejich služebnost: Descartes promýšlel své kolosální myšlenky uprostřed válečného hluku a když pak znaven vojenským životem vzdal se služby, do které dobrovolně vstoupil, vydal se na cesty po všech význačných zemích Evropy. Při takovém způsobu života je ovšem jasno, že slavný filosof dovedl slučovat napjetí soustředěné pozornosti s přizpůsobivostí a nebyl zdaleka tak nedůtkliv jako Kant, o němž se vypráví, že nepořádně přišitý nebo od ostatních odlišný knoflík na kabátě některého z jeho posluchačů dovedl způsobit, že filosof zapomínal svou řeč. Kdo by se tomu divil, když uváží, že tento německý filosof nikdy nevytáhl paty z domova a byl zvyklý dumat jen v uzavřené odloučenosti svého pokoje.

Nechceme se zvláštnostmi některých slavných mužů zbytečně zdržovat; záleží však na tom, aby se člověk snažil dosíci oné pružnosti, která je dobře slučitelná s upjatou pozorností. Jako ve všem, je i tu třeba značné péle a horlivé snahy, jejichž výsledkem je pak návyk, který podržujeme trvale. Učíme-li se přemýšlet o různých věcech, které se nám naskytají, dosáhneme i bez zvláštního úsilí příslušné duševní pohotovosti, buď abychom třeba po celé hodiny přemítali o určité věci, nebo zas bez překážky přecházeli z jednoho zaměstnání do druhého. Nepodaří-li se takto zpružnit pozornost, pak duch se přepjatým soustředěním unavuje a malátní nebo se roztěkává při sebemenším vyrušení. Urputná pozornost, kromě toho že je na újmu zdraví, skutečným pokrokům ve vědě slouží tak málo jako roztěkanost, jež rozum činí neschopným k vážnému studiu. Zdraví ducha jako zdraví tělesné záleží ve střídmosti.

[3] Kdo se octl v povolání, k němuž nemá schopností, je podoben předmětu postavenému na nepravém místě: bývá to zhoubné netoliko tomu, kdo takto špatně volil, ale i jeho okolním. Třeba se s horlivostí namáhá, ale jeho úsilí vychází buď naprázdno, buď zdaleka neodpovídá jeho snaze a přání. Kdo v této věci jen trochu se ohlédl a zamyslel, poměrně snadno rozpozná zlé účinky takové špatné volby. Lidé, kteří vynikají vlohou pro určité povolání, projevují v nenáležitěm zaměstnání žalostnou neschopnost.

Pascalův otec chtěl svého syna, dříve než přikročí k matematice, vzdělat nejprve studiem jazyků. I hleděl, aby v jeho přítomnosti s přáteli o matematice nemluvil. Ale malý Pascal zavřen ve svém pokojíku kreslil uhlím jeden obrazec za druhým, a tak sám si vyvíjel geometrické definice, až otec náhodou objevil, že syn již dospěl k 32. větě Euklidově. Tak budoucí geniální geometr se projevil už v dětství.

[4] Řekl jsem, že nauka o pravděpodobnostech, spolu s naukou o kombinacích, ukazuje zřejmost nemožnosti, již jmenujeme nemožností zdravého rozumu, měříc, abychom tak řekli, nesmírnou vzdálenost, jež odděluje možnost některého faktu jsoucna od tohoto faktu, vzdálenost, která nám jej ukazuje bezmála jako naprosto nemožným. Abychom dali toho příklad, předpokládejme sedm liter: Š, p, a, n, ě, l, y, z nichž chceme složiti jméno Španěly; tyto litery smícháme a vrhneme je nazdařbůh. Je jasno, že v tom není žádné nemožnosti vnitřní, protože vidíme den jak den sazeče, an to činí jsa veden svým umem. Ale pozorujeme-li, že počet různých kombinací mezi veličinami jest roven $1 \times 2 \times 3 \times 4 \dots (n-1) n$, kde n vyjadřuje počet činitelů, a že liter v tomto případě je sedm, pak počet možných kombinací bude $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 = 5040$.

Uvědomíme-li si, že pravděpodobnost některého případu jest úměrná počtu jeho možných vyjití, vyplývá z toho, že možnost, že sedm předešlých liter, vržených náhodou, složí slovo Španěly, jest rovna $\frac{1}{5040}$. Stejná možnost, že vytáhnete bílou kuličku, jež je sama mezi 5039 černými.

Tak tomu jest se sedmi literami. A což potom s literami na kolika stránkách, a s literami celé knihy?

Z následujících úvah ještě lépe pochopíme, až na jaký stupeň může sestoupiti hodnota příznivých případů; obraznost zůstává zmatena. 1° Už pravidelné utvoření jednoho slova jest skoro nemožné; co pak říci o mnoha tisících slovech? 2° Slova by neměla smyslu, kdyby nebyla postavena v jistém pořádku. Sedm slov bude vyžadovati tolikéž příznivých případů a dají tolikéž námahy jako sedm písmen. 3° A teď mějte na paměti, že slova musejí býti rozložena do řádků. Sedm řádků žádoucího smyslu bude stejně těžko sestaviti jako sedm slov a jako sedm liter. 4° Ke všemu pak slova nejsou stejná, majíce více a

méně liter. A že řádky třeba utvářeti jen z určitých slov a stránky jen z určitých řádků. 5° Konečně nechť se uváží, co to za číslo, když se tvoří podle zákona takového řádky: $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8 \dots (n-1) n$. Stačí sledovati nějakou dobu toto násobení, abychom se přesvědčili, že to poroste tak, až, jak se říká, „se nám nad tím zatočí hlava.“

[5] Co jsem řekl o důsledcích, jež instinktivně vyvozujeme ze současnosti a posloupnosti zjevu, je v nejužší souvislosti s tím, co bylo vyloženo v předchozí poznámce o nemožnosti podle zdravého rozumu. Z toho může být vyvozen i nevývratný důkaz o jsoucnosti Boží.

[6] Ti, kdož se domnívají, že křesťanská morálka upříližením lásky zavádí na scestí, špatně znají křesťanskou mravnost, poněvadž málo přemýšleli o základních dogmatech našeho náboženství. Jedno z nich mluví o dědičném hříchu, o pádu člověka, který je příčinou poruchy našeho rozumu a naší vůle. Je snad taková nauka způsobilá k povzbuzení větší důvěry? Což v Písmech není sdosek příběhů, v nichž se zřetelně zračí lidská nevěra a zloba? Křesťanská láska nás nabádá, abychom své bližní milovali, ale nezavazuje nás, abychom je považovali za dobré, jsou-li špatní. Nezbraňuje nám, abychom jim nedůvěřovali, máme-li k tomu řádný důvod, a nevymlouvá opatrnou obezřelost, k níž znalost lidské bídy a zloby sama navádí.

[7] Aby se bylo možno přesvědčit, že jsem nepřeháněl, ukazuje se vši vážností na nebezpečí, že vyprávěči nás zavedou, postačí uvážit, jak dějiny událostí, které se sběhly i v dobře známých zemích, jsou ustavičně opravovány, a to za našich časů snad více než v dobách dřívějších. Denně jsou tištěna díla, v nichž je poukazováno na skutečné nebo domnělé omyly; ba o mnohých z nejdůležitějších věcí panuje dokonalý rozpor

v názorech. To však nebuď záminkou ke skepticismu, nýbrž pobídkou k velké obezřelosti. Lidská autorita je [pro poznání pravdy] nevyhnutelnou podmínkou nejen pro jednotlivce, ale i pro společnost; ale není radno jí slepě důvěřovat. Ke klamu stačí nepoctivost nebo blud; žel, obojí nejsou vzácností.

[⁸] Je velmi pochybné, zdali žurnalistika je soudobým dějinám na škodu nebo k prospěchu: ať tak či onak, nelze upříti, že s větším rozšířením známosti dokumentů i počet dějepisců se zmnoží. Za dřívějšíka musilo se za zprávami a doklady do sekretariátů a do archivů; ale dnes pramálo zůstává, co buď hned nebo po určitém čase nepadne do rukou novinářů, a byť by i za mnoho nestálo, dostává se v nekonečné řadě otisků a v různých jazycích na veřejnost, a tak sbírky novin jsou bohatstvím látky pro dějepisce. Naskýtá se takto i hojnost příběhů, po kterých dějepisec může s užitekem sáhnouti, dokáže-li, aby rozlišoval text od komentářů.

[⁹] Čteme-li cestopis, je dobře sáhnouti nejprve po kapitolách, které popisují země, jež dobře známe z vlastní zkušenosti. Tak nabudeme bezpečného úsudku o celém ostatním díle a přitom se pobavíme. Nezřídka tak odkryjeme lehkomyslnost, s jakou některé cestopisy jsou psány. O městě, které dobře znám a jehož suchopárné a kamenité okolí jsem proputoval, četl jsem jednou popis, v kterém je líčeno jako ležící uprostřed nádherou okouzlujících zahrad zavlažovaných tokem vodnatých řek.

[¹⁰] Mám značnou nedůvěru ke spisům vydaným z autorovy pozůstalosti, zvláště k takovým, které spisovatel k tisku nepřipravil nebo nesvěřil zasvěcené osobě, aby o jejich vydání se přičinila. Mezi mnoha příklady, kde byly prokázány padělky nebo kde je oprávněný důvod k nedůvěře, mohl bych uvést jeden zvláště významný

případ z Francie: znamenité Myšlenky Pascalovy. Ve dvou stoletích vyšlo spousta vydání tohoto díla i v překladech do mnoha jazyků. Ještě roku 1845 přelí se Cousin s Fougèrem o znění některých velmi důležitých míst. Cousin dokazoval, že vytrřibil ryzího Pascala, oprostiv texty od port-royalských přídavek. Tu však Fougère uveřejnil nové vydání, v němž tvrdí, že k němu užil jen původních záznamů, kdežto Cousin měl po ruce jen opisy. Pak věřte vydavatelům!

[11] Co jsem řekl zkraje těchto poznámek o rozdílech ve vlohách, neuvádí ani v nejmenším v pochybnost to, o čem vykládám v kapitole XII. Abych nad to ukázal, že ona scéna, v níž vyvolávám slavné mrtvé z hrobů, není pouhá přehnaná vidina, uvedu alespoň jeden z mnoha dokladů. Kdo by si pomyslel, že tak plodný, tak skvělý a tak znamenitý spisovatel živých, malířských líčení, jakým byl Buffon, nebyl básníkem a že ani vynikající poetové nenalezali v jeho očích milosti? Máme-li co činit s mužem exaktní vědy, nezdá se nám to nikterak proti mysli: ale jak pochopiti takovou nesrovnalost v Buffonovi, který přece byl tak znamenitým malířem přírody? A přece jsou takové výjimky! Nejen dvě vlohy zdaleka odlišné, ale i takové, jež se liší jen lehkým odstínem, mohou si být protivné. „Slyšel jsem úctyhodného Buffona,“ praví La Harpe, „když s velkou jistotou tvrdil, že ani nejkrásnější verše nejsou bez kazu a že ani zdaleka nedosahují dokonalosti dobré prózy. Neváhal jako na příklad citovati verše z prvního jednání Raciny Athalie a podrobil je zevrubné kritice. Ale všecko, co o tom řekl, jen charakterisovalo člověka, který o základních věcech poesie a nejprostších zásadách o verši nemá ani ponětí, takže nebylo možno se mu ozvati bez ponižujícího dotčení.“ Nezapomeňme, že se tu mluví o Buffonovi, který tříbil a piloval slovo s krajní uvažlivostí a péčí, a o němž se vyprávělo, že své Epo-

chy přírody jedenáctkrát přepracoval, než dal rukopis do sazby. A přec tento muž tak pilně dbalý slohové krásy, nedovedl pochopit Racina, jehož verše pokládal za špatné.

[12] Zmatek v pojmech je vědám velmi na škodu; ale pozorování věcí osamocených, o sobě je neméně zcestné. Z hlavních bludů školy encyklopedistů bylo pozorování člověka osamoceného, vytrženého z jeho spojů a vztahů k ostatnímu světu. Analýsa rozkládá, ale nesmí se v tomto rozkládání pokročit tak daleko, že pak nad jednotlivými součástmi zapomínáme na konstrukci celku, do něhož náleží. Z přílišného analysování někteří filosofové uvázli na pouhých smyslových vjemech, což v ideologii a v psychologii znamená asi tolik, jako kdybychom pouhé sloupové považovali za vlastní budovu.

[13] Descartesova *pochybnost* byla jakousi revolucí proti vědecké autoritě a mnozí se jí ihned uchopili pokračující v tom až do zámezí. Je nutno doznat, že školám bylo třeba takového otřesu velmi prospěšného, aby byly vytrženy z malátnosti, které propadly. Autorita některých spisovatelů byla tak přeceněna, že k povalení bůžků bylo potřebí náporu, jaký se z filosofie Descartesovy právě zdvihl. Náležitá úcta k velkým duchům nesmí přerůst ve zbožňování, ani v slepou důvěru v jejich mínění. Jakkoli veliký jest člověk, vždycky přece jen zůstává člověkem podrobeným omylu a nedostatkům. Summi enim sunt, homines tamen, praví Quintilian. Svatý Augustin vyznává o nepochybnosti Písma; ale pokud jde o díla lidská, byť i vynikající v moudrosti a ctnostech, necítí se zavázán považovat za pravdu všechno, co je v nich psáno.

[14] Shrnuji v krátkosti, co je třeba vědět o tom, co dialektikové řekli o tvoření pojmů, úsudků a závěrů; o termínech, premisách a argumentacích:

Podle dialektiků tvoření pojmů je z moci poznávání věcí bez přitakání i bez záporu. Podle nich je úsudek přitakáním [affirmací] nebo popíráním [negací]. Důkaz pak záleží v moci vyvozovati jednu věc z věci druhé.

Mám na mysli ctnost, aniž bych co o ní tvrdil nebo popíral: mám tedy pojem. U sebe tvrdím, že ctnost je hodna chvály: tvořím úsudek. Z toho vyvozují, že k zásluze pravé chvály je třeba býti ctnostný: tu jsem již utvořil závěr.

Vnitřní předmět pojímání sluje pojem.

Termín aneb slovo je výrazem pojaté věci. Slovo Amerika nevyjadřuje pojem nové pevniny, nýbrž tu pevninu samu. Je jisto, že by nebylo termínu, kdyby nebylo pojmu, a že pojem je k tomu, aby spojoval termín s věcí. Když tedy vyřkneme slovo Amerika, rozumíme tím samu věc a nikoliv pojem. Řekneme: Amerika je krásná země; ale je nám jasno, že to nepravíme o pojmu.

Mám-li na mysli kovy, rozpoznávám, že jsoucnost kovů náleží mnoha předmětům od sebe odlišným: stříbru, zlatu, olovu atd. Myslím-li na zvířata, je mi patrné, že velbloud, orel, had, motýl atd. se v čemsi shodují, totiž v životě a schopnosti pocíťování, čili zkrátka v živoucnosti. Vyslovím-li to, v čem se shodují mnohé věci jako: kov, živočich, tělo, spravedlivý člověk, zlý člověk atd. atd., pak takový termín slove obecný.

Obecný pojem může příslušeti mnohému buď jako pojící, nebo jednoho každého z množství označující. V prvním případě jde o termín kolektivní, v druhém o distributivní. Tak na př. *akademie* je obecný pojem kolektivní, vyjadřující pospolitost akademiků a nikoliv jednotlivce. Naproti tomu *učenec* je obecný pojem distributivní příslušný jednomu každému z množství těch, které vyznačuje učenost.

Singulární termín aneb jednotlivostní pojem je ten, který označuje toliko individuum, jednot-

livost, jako: Pyreneje, Černé moře, Madrid a pod.

Zdá se mi, že pouze kolektivní termín nelze považovat za zvláštní druh obecných pojmů. Říkáme tudíž: termín je buď pojem obecný nebo pojem zvláštní, jednotlivostní. Obecný pojem se dělí v termín kolektivně-distributivní a termín pouze distributivní. Tak na př. slovo *národ* je obecný pojem, a to 1. v distributivním smyslu, poněvadž všem národům přísluší; 2. v kolektivním smyslu, poněvadž vyjadřuje pospolitost, jednotu. Naproti tomu *Francie* [pokud tím chceme rozuměti francouzský národ] 1. kolektivní termín, s odkazem slova na pospolitost, jednotu lidí; 2. jednotlivostní, zvláštní pojem, pokud slovo znamená jediný, zvláštní národ, jednotlivce z druhu označeného slovem národ. Pouze kolektivní termíny nemohou býti tedy pojímány do obecných pojmů, poněvadž jsou v protivě k pojmům jednotlivostním, zvláštním.

Termín, který vyjadřuje obecný pojem, je jednoznačný [terminus univocus], dvojnásobný [t. aequivocus] a obdobný [t. analogus]. Jednoznačný je takový termín, který pro množství předmětů má jeden a týž smysl, jako: člověk, oživený, tělesně. Dvojnásobný je takový termín, jehož je zároveň užito zčásti identicky, zčásti rozlišně, jako na př. *zdravý*, což odkazuje jednak k potravě, která zdraví udržuje; k léku, který k nápravě zdraví slouží; a jednak ke člověku, který je zdrav.

Mnohé termíny zahrnují do sebe obecný pojem — schopný rozličných pojetí. Užití takového termínu bez náležitého rozlišení vede ke zmatku v pojmech; k neplodným sporům. Užijeme třeba slova *suverén*. Budeme se však nezbytně mýlit užívající toho slova vždy v jednom a témže smyslu. Suverén je sultán, suverén je ruský car, suverén je pruský král, suverénem je královna anglická, a přece v žádném z těchto případů slovo neznámá jedno a totéž.

Definice je určení věci. Objasňuje-li definice bytost věci, mluvíme o definici esenciální, bytostné: spokojuje-li se však tím, že o věci poučuje, aniž proniká k jejímu jádru, k její bytosti, pak je řeč o definici deskriptivní, popisné.

Když vysvětlení zaměřuje k významu jména věci, jde o definici slova, slovní výklad [definitio nominis]. Nesmíme zaměňovat definici slova s jeho etymologií, poněvadž původní význam slova je často velmi rozdílný od významu běžného. Etymologie podává výklad vlastního významu slova, ale pranic neříká o smyslu toho, co je s ním spojeno. Tak na příklad slovo *episcopus*, jež podle řecké etymologie a římského významu znamená *hlídač*, *dozorce*, což ovšem souvisí s úkolem péče o duše; ale tím ještě není vystižen smysl, který tomu slovu dává církev. U Římanů znamenalo to slovo úředníka, jemuž byl svěřen dozor nad chlebem a nad potravinami vůbec. Cicero píše Atticovi: „Vult enim Pompejus me esse quem tota haec Campania, et maritima ora habent episcopum ad quem delectus et negotii summa referatur.“ [Lib. 7, Epist.]

Vlastnosti dobré definice jsou jasnost a přesnost. Je tehdy jasná, když čtenář, který rozumí slovům, ji chápe: je přesná, když osvětluje věc tak, že ani nepřidává ani neukracuje.

Nejlepší zkouškou správnosti definice je srovnání definovaného předmětu s definicí: jde o to, zdali předmět je vystižen úplně a jen on sám.

Dělení je rozbor celku v části. Podle částic se dělení spravuje. Je buď *aktuální*, když částice vskutku existují; nebo *potenciální*, když části jsou toliko možné.

Aktuální dělení je trojí: metafysické, fysické a integrální. Dělení je *metafysické*, když ne části, nýbrž jen vlastnosti téhož subjektu jsou dělitelné: tak na př. rozdělení člověka v *oživené* a *rozumné*. Dělení je *fysické*, když části jsou rozlučitelné: tak člověk se dělí v *tělo* a *duši*. Dělení

je *integrální*, když vyčerpává kvantitativní části celku, jako je rozdělení lidského těla na hlavu, paže, nohy atd.

Potenciální dělení existuje toliko v našem rozumu. Tak na př. živé dělíme v rozumné a nerozumné, ne jako by tyto části skutečně byly nějaké bytosti, ale abychom se jen lépe porozuměli o různých druzích toho, co je živé. Když to, k čemu potenciálním dělením dospíváme, náleží k podstatě, k bytosti věci, pak nazýváme to *essenciální*; když nikoliv, pak jmenujeme to *akcidentální*. Rozdělení živého v rozumné a nerozumné jmenuje částice *essenciální*, kdežto, dělíme-li podle barvy nebo podobných jiných vlastností, jmenujeme částice *akcidentální*. [Balmes ve své Elementární filosofii napsané o dvě leta později nerozlišuje dělení na aktuální a potenciální, nýbrž prostě na *reální* čili *fysické*, *metafysické* a *logické*, jež odpovídá potenciálnímu podle staršího rozlišení. O dělení integrálním rovněž se už nezmiňuje.]

Dobré rozdělení musí: 1. jmenovati všechny části celku, 2. udávati jen ty části, které celek obsahuje, 3. vystříhati se toho, aby jedna z částic nebyla v druhé obsažena, 4. postupovati v přirozeném pořádku věcí i idejí.

Vyvozují-li jednu věc z věci druhé, tvořím soud. Vyjádřím-li tento soud slovy, pronáším větu. V mysli vyvozují, t. j. soudím, o kulatosti země: jakmile však řeknu nebo napíši „Země je koule“, vyslovil jsem větu.

V každém úsudku jde o vztah dvou pojmů, nebo lépe, jde o vztah mezi dvěma předměty vyjádřenými v pojmech. Termín, který vyjadřuje věc, o které něco tvrdíme nebo popíráme, se nazývá *subjekt* [podnět]; to, co tvrdíme nebo popíráme, sluje *predikát* [výrok, přisudek]; slůvko, jež uvádí subjekt s predikátem ve vztah, se jmenuje *kopula* [spona]. Označme tedy svrchu uve-

dený soud: *Země* [subjekt] *je* [kopula] *koule* [predikát].

Přítakáme-li, jde o soud affirmativní; popíráme-li, vyslovujeme soud negativní. Aby soud byl negativní, musí být záporná i spona. *Zákon nezakazuje, aby se tak psalo* — věta negativní. Naproti tomu: *Zákon káže, aby se tak nepsalo* — je věta affirmativní. Rozdíl povstal jen umístěním záporu.

Vzhledem k subjektu, který je buď universální, částečný, neurčitý nebo singulární, rozlišujeme věty obecné [universální], částečné [partikulární], neurčité [indefinitní] a zvláštní [singulární], což je rozlišení co do kvantity [naproti rozlišení co do kvality, jež rozeznává věty affirmativní a negativní].

Každé těleso je těžké: věta obecná vyznačená slovem *každé* při subjektu. — *Některá* tělesa jsou pružná: věta partikulární se subjektem omezeným přídavkem *některá*. — *Člověk* je nestálý: věta neurčitá, poněvadž neříká, zdali všichni lidé jsou nestálí, nebo jen někteří. — *Consalvo z Kordovy* byl znamenitý vojevůdce: věta zvláštní se subjektem označujícím určitého jedince. V subjektu věty zvláštní nemusí vždy být jen vlastní jméno; stačí prostě určitý jednotlivec, na př. *tento* peníz je falešný.

U neurčitých [indefinitních] vět mohli bychom být na vahách, jak pojímat subjekt, zdali jako universální nebo partikulární. Příčinou takových rozkazů jsou dvě okolnosti: 1. nedostatek universálního nebo partikulárního termínu, 2. zkušenost, že zvyk jednomu dává universální smysl, druhému nikoliv.

Neurčité věty se rovnají absolutně universálním, když jde o záležitosti, jež náležejí k podstatě věci, nebo některé její vlastnosti, jež je považovati za potřebné. Neběží-li o podstatu věci nebo o jejich potřebné zákony, pak neurčité věty jsou mravně universální, t. j. zabírají největší

část věci. Neurčitá věta se rovná partikulární, když věc, o níž je mluveno, jasně k tomu ukazuje. *Tělesa jsou těžká* je totéž jako *Všecka tělesa jsou těžká*. — Němci jsou přemýšliví; tím se netvrdí, že všichni jsou takoví; říká se jenom, že je to obecný rys německého charakteru.

Věty jsou prosté nebo složené. V prostých větách se vyslovuje vztah jediného podnětu k jedinému přísudku. Složené věty mají více podmětů nebo více přísudků. Dialektikové rozdělují věty složené do několika skupin; uvedu alespoň nejdůležitější.

Sponová [kopulativní] věta je spojením několika afirmací nebo negací. *Zlato a stříbro jsou kovy* = *Zlato je kov a stříbro je kov*. — *Zlato je žluté a kujné* = *Zlato je žluté a zlato je kujné*. Aby tyto věty byly pravdivé, musí být pravdivé obě jejich části, afirmace musí se dotýkat obou. Z toho můžeme vyvodit tyto negativní příklady: *Ani lakomství ani pýcha nejsou ctnosti*. *Střídmost není škodlivá ani duši, ani tělu*.

Disjunktivní je taková věta, v které z rozličných extrémů jeden se jistí. *Lidské činy jsou buď dobré nebo špatné*. Aby taková věta byla pravdivá, nesmí být mezi krajnostmi žádného středu. *Papír je buď bílý nebo černý*. Věta je nesprávná, poněvadž je tu možnost ještě jiných barev.

Kondicionální je taková věta, která něco jistí nebo popírá s podmínkou. *Bude-li mrznout, bude po ovoci*. Aby taková věta byla správná, musí závěti nutně vyplývat z předvěti, a nikoliv naopak. Naše věta říká, že po mrazech přichází zkáza ovoce; nikoli však, že když ovoce hyne, že je mráz; neboť se netvrdí, že by ovoce nemohlo se zkazit pro jinou příčinu.

O důkazových formách zmíním se jen zběžně. Dialektikové je dělí v několik tříd. Již jsem řekl, co soudím o jejich užitku. K vymýšlení přispívají málo nebo nic, k rozboru myšlenky napo-

máhají znamenitě, takže vcelku vzato drahý čas, jehož si žádá výcvik v těchto formách, dává rozumu jasnost a přesnost, jež se tak snadno nevytrácí a je ve všem studiu znatelná.

Syllogismus je důkaz, v němž dva termíny jsou srovnávány s třetím, aby se objevil jejich vzájemný vztah.

Jednoduché je nerozborné; duše jest jednoduchá; tedy je nerozborná. Krajní termíny tu jsou *duše* a *nerozborná*; srovnávacím členem — terminus medius — jest *jednoduché*.

Enthymema je zkrácený syllogismus. *Duše je jednoduchá, tedy je nerozborná; nebo: Jednoduché je nerozborné, tedy i duše je taková.*

Dilemma je důkaz sestavený z jedné disjunktivní a ze dvou kondicionálních vět, jež obě směřují k jednomu důsledku. *Křesťanství se šířilo zázraky nebo bez zázraků, platí-li první, je křesťanství pravé; platí-li druhé, je rovněž pravé; neboť byl by to veliký zázrak, kdyby se křesťanství rozšířilo bez zázraků.*

[¹⁵] K pochvalné zmínce o jedné poučce ze svatého Tomáše nemohu nepřipomenout všem, kteří se oddávají hlubokému studiu lidského ducha, jak prospěšná je četba díla tohoto proslaveného učitele. Jestliže právem se má zato, že v dílech svatého Tomáše Akvinského se zračí povaha jeho doby, pak čtenář trne v úžasu, kterak uprostřed nevědomosti, jež ve XIII. věku byla ještě nemalá, se vyskytl muž, ve kterém s obsáhlými vědomostmi se pojila taková hloubka a pronikavost ducha.

[¹⁶] Učitelství je povolání, které žádá úplnou oddanost od těch, kdož si je vyvolili. Žel, že se tak nepojímá: tak vážný, tak důležitý životní úkol se považuje jen za jakousi průchodní stanicí na cestě za něčím lepším. Zlo nevězí ani tak v učitelích, jako v zákonech, které se jich sdo-statek neujímají a nedbají, jak by je pro tento stav získali a nadchli, což je potřeba v každém

povolání naléhavá. Kolik nesmírného dobra může své vlasti přivodit jediný dobrý učitel! Se své skromné stolice promlouvá naučné slovo jen k malému hloučku žáků, ale ti pak zase působí na jiné a v několika letech blahodárny vliv se rozšíří na celou společnost.

[¹⁷] Sklon, který člověka pudí, aby se podvoloval autoritě druhého člověka, vybízí k povzneseným úvahám o víře, o autoritativním základě katolické církve, jakož i o původu a povaze odpadlých sekt, které uvedly svět do bludu a stále ještě ho matou. Poněvadž jsem o tom zevrubně napsal v jiné své knize, omezují se tu na pouhý odkaz k onomu dílu pod titulem: „Protestantství u srovnání s katolicismem a jejich poměr k evropské civilisaci“. [Český překlad vyjde ve Staré Říši.]

[¹⁸] Třebaže filosofie dějin za posledních let značně pokročila, je zdaleka ještě pozadu. Zdá se, že je schopna právě tak pronikavých proměn pohledu, jako takové národní hospodářství, které je rovněž novou naukou. Co se týče těchto věd, je pro katolíka velkou závadou, že většina hlavních spisů zkoumajících tyto otázky je napsána od protestantů nebo skeptiků: odtud je v nich plno závažných pochybení a dvojsmyslů, jež se dotýkají katolické církve. V Anglii, ve Francii i v Německu vyvstala v posledních letech v dějepisectví jistá reakce katolicismu nakloněná: přesto však tyto nauky připomínají bohatý důl, z něhož pramálo bylo posud vytěženo. Bohatství a záplava pokladů posud je v hloubi a čeká na pilného badatele, který by je vynesl na světlo dne.

[¹⁹] Někteří lidé se domnívají, že zbožnost je známkou chabého ducha; proti tomu nevěru považují za projev talentu a probudilosti. Tvrdím však a mohl bych z dějin dokázat, že za všech dob a ve všech zemích nejskvělejší duchové byli právě zbožní.

Obsah

I. Úvodní úvahy	str.
1. Dobře myslet. Co to je pravda?	7
2. Různé způsoby poznání pravdy	8
3. Rozdílnost duchů	9
4. Každý vyniká ve svém umění podle toho, jak zná jeho složky	11
5. Všem lidem třeba dobře myslet	12
6. Kterak třeba učit umění dobře myslet	13
 II. Pozornost	
1. Definice pozornosti. Nezbytnost pozornosti	14
2. Výhody pozornosti; škody z jejího nedostatku	16
3. Jaká má být pozornost. Duchové těkaví a duchové soustředění	17
4. Vyrušování	18
 III. Volba životní dráhy	
1. Význam slova vložka	20
2. Instinkt nám naznačuje dráhu, k níž máme největší schopnost	26
3. Zkoušky, jimiž se rozeznávají zvláštní schopnosti dítěte	27
 IV. O možnosti	
1. Třídění úkonů našeho chápání. Jak se tážeme	30
2. Možné a nemožné. Třídění	31

	str.
3. Včem záleží nemožnost metafysická neboli absolutní	33
4. Naprostá nemožnost a božská všemohoucnost	33
5. Absolutní nemožnost a dogmata	34
6. Fysická čili přirozená nemožnost	35
7. Jak třeba usuzovati o věci přirozeně nemožné	36
8. Řešení nesnáze se zázraky	38
9. Nemožnost morální nebo obyčejná	40
10. Nemožnost podle zdravého rozumu nevhodně matená s nemožností morální	42

V. O jsoucnu: poznání nabyté přímým svědectvím smyslů

1. Nezbytnost svědectví smyslů. Různé způsoby, jimiž nás smysly zpravují o povaze věcí	45
2. Chyby, jimž jsme vydáni užívající smyslů. Jak těmto chybám odpomoci. Příklady	47
3. V jistých případech dlužno užívatí několika smyslů, abychom srovnali jejich svědectví	49
4. Zdraví tělem, nemocní duchem	50
5. Dojmy skutečné, ale bez vnějšího předmětu	52
6. Maniakové a lidé pohřížení do sebe	54

VI. Poznání nabytá prostředech, skrze smysly

1. Přechody od známého, od toho, co postřehujeme smyslu, k tomu, co smysly nevnímají	56
2. Soudobost a následnost	58
3. Dvě pravidla o soudobosti a následnosti	60

4. O příčinnosti. Úvaha. Dialektické pravidlo	64
5. Důvod k úkonu, který se nám jeví čistě instinktivním	65

VII. Logika ve shodě s láskou

1. Moudrost zákona, jenž zapovídá opovážlivé souzení	67
2. Prozkoumání věty: „Věř ve zlo a nezklameš se“	68
3. Několik pravidel k posouzení lidského chování	70

VIII. O lidské autoritě vůbec

1. Dvě podmínky platnosti svědectví	78
2. Prozkoumání a aplikace druhé podmínky	78
3. Prozkoumání a aplikace druhé podmínky	80
4. Čeho si třeba ještě všimnouti	81
5. Těžko je dosáhnouti pravdy, když je vzdálena časem i místem	82

IX. Noviny

1. Klam	84
2. Noviny neříkají celou pravdu o osobách	85
3. Noviny vám neřeknou celou pravdu o věcech	88

X. Cestopisy

1. Rozlišení	90
2. Původ a skladba jistých cestopisů	91
3. Způsob, jak studovati tu neb onu zemi	95

XI. Historie

1. Důležitost historických studií. Jak studovati historii?	96
2. Rozdíly mezi faktem a okolnostmi faktu. Aplikace	97
3. Několik pravidel při studiu historie	100

XII. Obecné úvahy o tom, jak možno poznati povahu bytostí, jejich vlastností a jejich vztahy

1. Třídění vět	109
2. Vědecká opatrnost; jak jí nabýti	111
3. Velcí lidé. Evokace.	117

XIII. Vnímání, chápání

1. Idea	123
2. Pravidla správného myšlení	125
3. Nebezpečí analýsy	130
4. Barvíř a filosof	132
5. Předměty viděné jen s jedné strany	133
6. Závady příliš rychlého chápání	133

XIV. Úsudek

1. Co to je úsudek? Zřídla omylů	135
2. Falešná axiomata	136
3. Věty příliš obecné	137
4. Nepřesné definice	138
5. Výrazy špatně definované. Zkoumání slova „rovnost“	140
6. Bezdůvodné domněnky	147
7. Předsudky	148

XV. Usuzování, přemýšlení

1. Jakou hodnotu mají pravidla dialektiky	153

2. Úvahy o sylogismu	154
3. Enthymema [zámlka]	157
4. Úvahy o členu středním	157
5. Užitečnost dialektiky	159

XVI. Usuzování není jedinou cestou k nalezení pravdy

1. Inspirace	161
2. Rozjímání, přemítání	163
3. Vynález a výuka	164
4. Intuice	166
5. Není tak těžko pochopiti, ale nalézt. Hráči v šachy. Sobieski	167
6. Pravidla o přemítání	169
7. Znak duchů vznešených. Pozoruhodná nauka svatého Tomáše Akvinského	170
8. Nezbytnost práce	173

XVII. Vyučování

1. Dva předměty vyučování; profesori	174
2. Geniové neznámí jiným i sobě	176
3. Jak odhaliti skryté vlohy a jak je oceniti	178
4. Nezbytnost počátečních studií	181

XVIII. Vynález

1. Jak si má počínati ten, kdo není obda- řen tvůrčí vlohou	185
2. Autorita vědecká	186
3. Za našich dnů vědecká autorita se pozměnila	188
4. Vloha vynálezavá. Dráha geniova	190

XIX. Intelligence, srdce a obraznost

1. Rozvinouti včas každou duševní schop- nost. Dido. Alexander	192
---	-----

	str.
2. Vliv srdce na rozum. Příčiny a účinky	195
3. Jeden jediný den života	198
4. Politické mínění	203
5. Jak se zabezpečiti proti vlivu, jímž srdce působí na úsudek	207
6. Příklad	209
7. Naše úsudky v politice	212
8. Nebezpečí krajní citlivosti. Velcí talen- tové. Básníci	214
9. Je nezbytno míti ideje pevné, ustálené	216
10. Básník a klášter	217
11. Povinnosti spisovatelovy, básnickovy, řečnickovy a umělcovy	219
12. Myšlenky oděné obrazy. Zřídlo omylů	222

XX. Filosofie dějin

1. Co je filosofie dějin? Nesnáze této vědy	224
2. Jak si počínat, abychom se zdarem pracovali ve filosofii dějin	226
3. Uplatnění těchto principů na historii lidského ducha	227
4. Příklad vzatý z fyziognomie člověkovy	228

XXI. Náboženství

1. Nesmyslné rozumování lhostejných v oboru náboženství	232
2. Lhostejnost a lidské pokolení	234
3. Přejít od lhostejnosti ke zkoumání	235
4. Není možno, aby všechna náboženství byla pravá	237
5. Je nemožno, aby všechna náboženství byla Bohu stejně příjemná	237
6. Je nemožno, aby všechna náboženství byla vynálezem lidským	238
7. Zjevení je možné	240

	str.
8. Rozřešení jedné námitky proti zjevení	240
9. Důsledky předešlých paragrafů	241
10. Zjevení jest	242
11. Historické důkazy jsoucnosti zjevení	244
12. Odštěpenci a Církev katolická	249
13. Methoda používaná jistými odpůrci náboženství	250
14. Nejvyšší filosofie ve shodě s vírou	253
15. Kdo opouští katolické náboženství, neví, kam se utéci	255

XXII. O praktické výuce

1. Třídění úkonů	257
2. Předložiti si chtěný cíl není vždy tak snadné	258
3. Zkoumání přísloví: „Každý je synem svých skutků“	259
4. Člověk nenáviděný	261
5. Člověk, jenž se octl na mizině	262
6. Říká se: „Člověk duchovní, ve všem znamenitý, nemá čím platit, a lečjaký mamlas žije v nadbytku“	264
7. Úvahy. Duch sofistický a zdravý smysl	266
8. Jisté intelektuální zjevy můžeme objeviti jen praxí	267
9. Pošetilost a nesmysly	268
10. Duchové pobřídění	269
11. Nezpůsobilost ve vedení záležitostí	270
12. Tato intelektuální nezdoba se obyčejně rodí z morální příčiny	272
13. Křesťanská pokora ve svých vztazích v jednání se světem	274
14. Nebezpečí marnivosti a pýchy	275
15. Pýcha	278
16. Marnivost	279
17. V jednání vliv pýchy je zhoubnější než marnivost	281
18. Srovnání pýchy s marnivostí	282
19. Kterak tato vášeň je obecná	284

	str.
20. Je nezbytný ustavičný zápas	286
21. Pýcha není jedinou překážkou, jež nám zastírá cíl, k němuž směřujeme	286
22. Rozvinutí latentních sil	288
23. Když si již vytkneme nějaký cíl, musíme se vystříhati jak domýšlivosti, tak krajní nedůvěry	291
24. Lenost	292
25. Výhoda lenosti nad ostatními vášněmi	293
26. Původ lenosti	294
27. Lenivost ducha	294
28. Důvody k tomu, co jsme právě řekli o původu lenosti	295
29. Nestálost; její povaha a původ	296
30. Důkazy a aplikace	297
31. Zlatá střední cesta mezi krajnostmi	298
32. Mravnost je nejlepším vůdcem praktického srozumění	300
33. Harmonie vesmíru chráněná trestem	301
34. Úvahy, týkající se výhod a nevýhod ctnosti v jednání	304
35. Nařčení ctnosti	305
36. Nijak neodůvodněné obvinění vědy	306
37. Vášně jsou dobrými nástroji, ale špatnými rádci	309
38. Pokrytectví vášní	310
39. Příklad. Dva způsoby msty	311
40. Ostražitost	315
41. Pokrytectví člověka před sebou samým	317
42. Znalost sebe sama	318
43. Člověk utíká sám před sebou	319
44. Šťastné výsledky studia vášní	321
45. S jakou moudrostí křesťanské náboženství řídí duše	322
46. Morální city pomocníky ctnosti	324
47. Pravidlo, jež máme sledovati v našich praktických úsudcích	326

	str.
48. Jiné pravidlo	327
49. Člověk posmívající se sám sobě	330
50. Ustavičné dětství člověkovu	332
51. Na ráz se mění	333
52. Samojediný cit je málo jistým vůdcem	336
53. Nesledujte jedině inspirace citu; přiberte si na pomoc morálku a rozum	339
54. Cit sám o sobě dobrý, upřílišněním se kazí	341
55. Užitečnost vědění se zřetelem k praxi	348
56. Nedostatky vševědy	351
57. Síla vůle	355
58. Pevnost vůle	356
59. Pevnost, úsilí, prudkost	360
60. Závěr a stručný přehled	366

Jaime [Jakub] Balmes

KRITERIO

aneb

UMĚNÍ DOSPĚTI PRAVDY.

Překlad Josefa Floriana vydaný ve 46. svazku Kursů ve Staré Říši na Moravě 1939 přehlédł, upravil a Balmesovými poznámkami doplnil Albert Vyskočil. Toto nové vydání vyšlo nákladem Cyrilo-Methodějského nakladatelství Gustava Francla v Praze r. 1947.

Vytiskla „Práce“ v Praze.

Cena sešitého výtisku Kčs. 75.-.
